

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Қуронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Сайфиддин Рафиддинов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Кавсар Турдиева
Шухрат Маткарим
Адҳамбек Алимбеков
Нилуфар Йўлдошева

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Дилфуза Қўзиёева

Муҳаррир – Муҳаммадсиддиқ Раҳматов

УШБУ СОНДА:

НАСР

Неъмат АРСЛОН

ХАТЛАМА

...Нимаики мавҳум бўлса, шундан кўрқади ва шунга интилади инсон.

Мен чуқурликдан кўрқаман. Биз яшаб турган худуднинг узоқ бир минтақасида зулмат пардасига бурканиб ётган ўра бор. Ҳад-худудсиз денгизларни ҳам комига тортиб кетишга қодир тубсиз ўпқон деб аташ керакдир балки уни. Бутун борлик ўзимники дегандай ботиқ ва қабарик сайхонликнинг энг ўртасида мағрур ва масрур туради мен кашф этган ана шу “жаҳаннам”. Йилнинг тўрт фаслида ҳам хувиллаб ётади сайхонлик.

НАЪМ

Фарида АФРЎЗ

ОСМОНДАН ОИ ПАШИДА, ИШИҚДАЙ МҲЛОУИМИ

Мени оз-оз севдир,
аста ва сокин,
қўлларимни ўргат қўлингга,
кўзларимни кўзингга ўргат,
этакларим учсин сен томон,
рўмолим қуш бўлсин бўйнингда...
Мени оз-оз севдир,
аста ва сокин...

ШАҲИМ

Йўлдош СОЛИЖОНОВ

ИСАЖОН СУЛТОННИНГ БАДИИЙ БИМОЛАМИ

Исажон Султон асарлари мутолаасига киришар эканмиз, кўз ўнгимизда дарҳол ўзимизга ғоятда таниш рангин манзаралар, одамлар пайдо бўлади. Қулоғимизга ажиб оҳанглар, дарахтларнинг шовуллаши, кушларнинг чуғур-чуғури, майсаларнинг шитирлаши, шамолнинг гувуллаши, ёмғир ёғиши, итларнинг вовуллаши-ю қўй-қўзилар маъраши эшитилиб туради. Ундаги ҳар бир персонажнинг ўй-фикри, тақдири ва қисмати, дарду ҳасратига, қувончу шодлигига шерик бўлиб, ўзимиз сезмаган ҳолда ларзага тушамиз, ҳайратланамиз.

АЙРБАЙДИ

Компьютерда нимадир ёзиб ўтиргандим, ташқарида тез-тез босилаётган қадам товуши эшитилди. Шартта туриб, кўп қаватли уйнинг иккинчи қавати деразасидан ташқарига қарадим. Пастда эса қаёққадир шошганча Мен кетиб борарди. Баданим жимирлаб кетди, аслида, қайси бири ҳақиқий Менман?! Бу дунёда бир меҳмон, бироқ ўзини мезбондек тутадиган хотиржам Менми, ё ҳар сония ўзини ўтга, чўққа ураверадиган, гўё тезлашмас, нелардандир куруқ қоладигандек юрадиган кўчадаги шошқалоқ Менми?..

Шоҳ Исмоил ХАТОИЙ*НАИЛАРАМ УЛ ЖАННААТИ, ИЧИНДА
ДИЛДОР БҒАМАСА*

Эй мусулмонлар, бу кун ул ёри пинҳон айрилир,
Учди руҳим, кетди ақлим, гавдадан жон айрилир.

Айрилир ул ёри сардорим, кетар, қўймиш мани,
Сад ҳазоран доду бедод, банддан жон айрилир.

Эй кўнгул, фарёди нола вақтидир, айла фиғон,
Энди шахрингдан санинг ул шоҳи султон айрилир.

Шермурод СУБҲОН*ШАРҲИМА ҲАМ ИЖОД*

"Жаҳон адабиёти" журналининг март сони "Шеърят минтақалари" рукнидан Шарқ дунёсининг буюк мутасаввуф алломаси, мутафаккир адиб Жалолиддин Румийнинг шоир Одил Иқром томонидан амалга оширилган "Маънавий маснавий" достони ҳикоятларидан таржима намуналари жой олган. Маълумки, мазкур куллийётнинг ўзбек тилига таржимасига, дастлаб, Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол, сўнгра шоир Асқар Маҳкам кўл уришган. Журналхонлар эътиборига ҳавола қилинган учинчи таржима ҳам юқоридаги моҳир таржимонларимизни сира такрорламаган ҳолда ромига етказилган.

Эй, муҳаббат, шунчалар фусункорсан

Пўлат МЎМИН

Кулди хиёл, индамади

Эй гўзал, номинг на деб, бердим савол индамади,
Махлиё этди тамом офтобжамол, индамади.

Боғида танҳо ўзи гулми терар тонг чоғида?
Гулдайн кулган чирой бўлдими лол, индамади?

Боғини қилган экан санъатидан гулга макон,
Кокилин аста силаб ўтса шамол, индамади.

Кўлида гулдастасин менга берар деб ўйласам,
Бағрига босди гулин, кулди хиёл, индамади.

Дер эдим мен ўзима: “Беҳудага ташлама гап”,
Билмадим, ул ким ила айлар висол, индамади.

Ёрини таъриф этиб куйлар эди кўнглида ул,
Жавдирар эрди кўзи, сурди хаёл, индамади.

Кўнглида бошқа биров, севги вафодори яшар,
Шу сабаб Мўмин сўзим келди малол, индамади.

Пўлат МЎМИН – (1922–2004). Ўзбекистон халқ ёзувчиси. Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби, “Эл-юрт ҳурмати” ордени билан мукофотланган. Низомий номидаги Тошкент педагогика институтини ҳозирги (ТДПУ) тамомлаган. “Сайранг, қушлар”, “Тонг куйлари”, “Олтин бошоқлар”, “Тиш чўткаси эртаги”, “Хунардан унар”, “Тўғри ўсган гул бўлур”, “Ақл қаерда бўлар”, “Олтин най”, “Яхшиларга ўхшасам”, “Раҳматга раҳмат!”, “Эсон ва Омон”, “Эртакдан эртакка”, “Эртаклар яхшиликка етаклар”, “Юрак завқу дардларим, айтар байту фардларим”, “Бугдой бобо”, “Болажон, болажоним” каби бошқа болалар учун тўпламлари, “Кулди хиёл”, “Кўшиқ айтиб”, “Гул ва пиёз” сингари китоблари нашр этилган. Пушкин, Маяковский, Маршак, Михалков, Барто каби рус ёзувчиларининг болаларга бағишланган асарларини ўзбек тилига таржима қилган.

Ёр жамолин ўйласам

Комилжон Баратовга

Ихтиёрим ўзда қолмас, ёр жамолин ўйласам,
Қалбимга бергай ҳарорат, нур – камолин ўйласам,
Боғларимда гул очилгай ишқ ниҳолин ўйласам,
Бир ажиб ором бағишлар сўзлар болин ўйласам,
Янглишарман гапларимдан ёр саволин ўйласам.

Ёр бирор бор ўйлағайми, эслағайми у мени?
Менга ўхшаб интизорми, излағайми у мени?
Ё ишонган дўстларимга сўзлағайми у мени?
Йўлларимга кўз тутиб ё кўзлағайми у мени?
Фикру ёдим бўлди чалкаш, ёр хаёлин ўйласам.

Ўйлаб-ўйлаб дил уйида ҳеч ўйимга етмадим,
Беҳаловат кўйда қолдим, ўзга йўлга кетмадим,
Бу ҳалол севгимни, дўстлар, барчадан беркитмадим,
Ўйларим илҳом бериб, не-не ғазаллар битмадим,
Бўлди душвор ушбу ҳолим, лабда ҳолин ўйласам.

Учмаса бахтим қуши бир кун кутарман соғиниб,
Ўз боғимдан, чин дилимдан, гул тутарман соғиниб,
Ў етарман васлига мен, ё ўтарман соғиниб...
Сабру тоқат бирла, Мўмин, ёр кутарман соғиниб,
Кўзларимдан уйқу қочгай, ёр висолин ўйласам.

Эй, муҳаббат

Хонанда Фахриддин Умаровга

Эй, муҳаббат, шунчалар фусункорсан,
Эй, муҳаббат, оромбахш беғуборсан,
Эй, муҳаббат, гоҳида дилозорсан,
Эй, муҳаббат, қалбимда мудом борсан.

Муштоқдирман доимо меҳрингга мен,
Ҳар юракка туширган муҳрингга мен,
Лол қолганман кўрсатган сеҳрингга мен,
Эй, муҳаббат, чиндан сен сеҳркорсан.

Ўйламаган юракни ўйлатасан,
Ўйнамаган юракни ўйнатасан,
Сўйламаган тилни ҳам сўйлатасан,
Эй, муҳаббат, умримда бир баҳорсан.

Йўл кўясан баъзида хатога ҳам,
Баробарсан гадо-ю подшога ҳам,
Не кулфатлар солмадинг Лайлога ҳам,
Эй, муҳаббат, сен мисли ҳукмдорсан,

Истардим мен, дилларни куйдирмасанг,
Ҳижронларга асло йўл қўйдирмасанг,
Ошиқни ҳам жонидан тўйдирмасанг,
Эй, муҳаббат, малҳаму шифокорсан.

Битилганми бирорта қонун сенга,
Этай таъзим юрт учун ҳар кун сенга,
Даврим берган янгича мазмун сенга,
Эй, муҳаббат, Мўминга мадакдорсан.

Малоҳатларга

Ишқингда етказ саодатларга,
Қолдирма, жоним, маломатларга.

Пинҳон эт, дерлар, севгингни элдан,
Ё бош эгайми ул одатларга?

Парво этмайсан ҳажринг ўтидан,
Қалбимда ёнган ҳароратларга.

Кечма сўзингдан, асло ишонма
Бошқалар қилган сиёсатларга.

Минг бор синаб кўр, ўшал сўзим сўз,
Қўймасин сени хижолатларга.

Кулар истаклар кулган ҳаётда,
Берилма ортиқ ҳаёлотларга.

Сендурсан азал-охир севганим,
Элтар вафойинг фароғатларга.

Вафодорингман, Мўмин, умрбод,
Боқмагил ўзга малоҳатларга.

Устозлар

Меҳр нури ёғар доим кўзингиздан, устозлар,
Юрсам дейман шу табаррук изингиздан, устозлар.

Чин инсонлик китобига бахту ҳикмат битибсиз,
Одоб ила билим олдим сўзингиздан, устозлар.

Қалбингизнинг йўқ ғубори, меҳрибонсиз шунчалар,
Қуёш олмиш ҳароратин юзингиздан, устозлар.

Фан боғининг боғбонисиз, чароғбонсиз кўнгилга,
Минг эҳтиром ўғлингиздан қизингиздан, устозлар.

Жой олдингиз бир умрга шогирд юрак тўридан,
Мўмин ҳаёт дарсин ўқир ўзингиздан, устозлар.

Шошмай тур

Кўнглим олган жонона сал шошмай тур,
Ўйлаганим айтай тугал, шошмай тур.
Кўп уялма жоним, бир гал шошмай тур.
Сўзи асал, ўзи гўзал, шошмай тур.

Хаёлингга келтирмагил ёмон ўй,
Боғда гуллар сенинг учун сочар бўй.
Садоқатим бир умрлик, билиб қўй,
Интизорман мен ҳар маҳал, шошмай тур.

Гулзоримдан сенга лойиқ гул топдим,
Юрагимдан юрагингга йўл топдим.
Тилагимни тилагингдай мўл топдим,
Кўнглим олган жонона сал, шошмай тур.

Чидаганга чиқаргандир

Муҳаббатни
Чиқаргандир чидаганга,
Гоҳо хузур,
Гоҳо азоб жон-у танга,
Чидаганга чиқаргандир
Чидаганга...

Чидаганлар чиқар тахтга,
Эришгайлар ишқий бахтга.
Қоматларни каловлатар,
Вужудларни оловлатар.
Муҳаббатни чиқаргандир
Чидаганга...

Китоби йўқ ўқимакка,
Қушдай қўнар ҳар юракка.
Ҳеч қаёнга кетмас учиб,
Кезаверар жонни қучиб...
Муҳаббатни чиқаргандир
Чидаганга...

Кўзларними қамаштиргай,
Йўлларданми адаштиргай,
Бордир роҳат изтироби,
Висол эрур сарҳисоби.
Муҳаббатни чиқаргандир
Чидаганга...

Вафо билан келибди

Ёр уйига келинпошша
Ибо билан келибди.
Куёв тўра юрагига
Шифо билан келибди.
Аста-аста қадам босар,
Қутлуғ бўлсин қадамлар,
Ҳаё билан хиром айлаб,
Ҳимо билан келибди.
Тўй оқшоми хонадонга
Нур таралиб бир зумда,
Гўё тунда куёш чиқиб,
Зиё билан келибди.
Назокату чиройига
Ёшлиги нур қўшибди,
Андишаю одоб деган
Сарпо билан келибди.
Узукка кўз қўйган мисол
Куёв бола ёнида,
Гўё куёв Тохир бўлиб
Зухро билан келибди.
Севги бахтин кўз-кўз этар
Кўз тегмасин бахтига.

Бошига бахт қуши кўниб –
Ҳумо билан келибди.
Бу даргоҳдан кетмас бўлиб,
Келган бўлсин, эй, Мўмин,
Юрагида аҳду паймон
Вафо билан келибди.

Мен севаман, сен...

Мен севаман, сен севасанми?
Мени йўқлаб боғ кезасанми?
Сўзларимдан ё безасанми?
Юрагимни ҳеч сезасанми, –
Мен севаман, сен севасанми?

Мафтунликда ўзим бўлиб кўр,
Жамолингни кўзим бўлиб кўр,
Дилимдаги сўзим бўлиб кўр,
Юрагимни ҳеч сезасанми, –
Мен севаман, сен севасанми?

Олиб кетар ҳар ён хаёлим,
Қандай тушди сенга саволим?
Гар севмасанг не кечар холим?
Юрагимни ҳеч сезасанми, –
Мен севаман, сен севасанми?

Ҳар ким узар ёқтирган гулдан,
Сув ичади кўнгил кўнгилдан,
Юргин вафо кўрсатган йўлдан,
Юрагимни ҳеч сезасанми, –
Мен севаман, сен севасанми?

Жонон, сенга фақат зорим бор,
Зорим бору қўлда торим бор.
Вафо деган дил қарорим бор,
Юрагимни ҳеч сезасанми, –
Мен севаман, сен севасанми?

Кўнглинг бўлса тутмагил пинҳон,
Майли этгил минг бор имтиҳон,
Ўйлаб кўргин, ўйлаб кўр, жонон,
Юрагимни ҳеч сезасанми, –
Мен севаман, сен севасанми?

Неъмат АРСЛОН

Хўтама

(Оксиморон)

Роман

Тубсизликнинг туби

*Оллоҳ ҳузурида, Муқаддас Тогда,
Бир зор бор нурларга макон.
Ва ундан кўтарилар гоҳида зулмат
Буруқсаб осмонга бўлганда имкон.
Жон МИЛЬТОН*

1

...Нимаики мавҳум бўлса, шундан кўрқади ва шунга интилади инсон.

Мен чуқурликдан кўркаман. Биз яшаб турган худуднинг узок бир минтақасида зулмат пардасига бурканиб ётган ўра бор. Ҳад-худудсиз денгизларни ҳам комига тортиб кетишга қодир тубсиз ўпқон деб аташ керакдир балки уни. Бутун борлик ўзимники дегандай ботиқ ва қабарик сайхонликнинг энг ўртасида мағрур ва масрур туради мен кашф этган ана шу “жаҳаннам”. Йилнинг тўрт фаслида ҳам хувиллаб ётади сайхонлик. Мол боқилмайди бу атрофда, бирон-бир озуқа бўлмаганлиги сабабли қушлар ҳам учиб келмайди. Тупроғи қизғиш, тўқ жигарранг. Темир моддаси кўп бўлганлиги сабабли оғир, балки катта микдорда уран зарралари бордир. Бирон-бир ҳашарот кўринмайди. Шундай бўлгач, ҳамма нарсадан манфаат изловчи инсоннинг бу ерга қадам босмаслиги менга аён. Ноаён бир хато туфайли ана шу жойни кашф этганман ва сайхонликнинг фахри бўлган чуқурликка Хўтама деб ном берганман. Дўзах ҳақида ёзилган маълумотларни титкилаб: Жаҳаннам, Лазо, Саъир, Сақар, Жаҳим ва Ҳожия деган атамалар орасидан ана шу номни танладим. Муҳаббат маъбудаси – Иштар ерости салтанатига айнан – менинг тақдиримга дахлдор – шу чуқурликдан, яъниким Хўтамадан тушгани аниқ. Кўз олдимда яққол намоён бўлиб турибди бу ҳолат. Ана, Ўликлар салтанатининг маҳобатли дарвозаси. Данданали девор устида тик қотган кўрикчи кузатиб турибди уни. Дарвозани қаттиқ тақиллатади Маъбуда Иштар.

Неъмат АРСЛОН – 1941 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини битирган. "Олдинда яна бир тун бор", "Аёл суратига чизгилар", "Бигиз", "Ёзувчи учун атир" номли китоблари чоп этилган. "Изтироб фарзанди", "Адам водийси" қиссалари, "Мавҳумот", "Савти сарвиноз" романлари муаллифи.

– Не хизмат?– сўради қаравул.

– Оч, дарвозани ичкарига кираман!

– Рухсат йўқ, Маъбудам.

– Айтганимни бажо эт, акс ҳолда девору дарвозангни бузаман! Ва ўликларни кўйвораман. Улар ер устига чиқиб барча тирикларни еб қўяди!

Хавотир акс этади дарбоннинг кўкимтир юзида, титраб кетади ияги остидаги чуқурча, белидаги бурама қайишни қўллари билан пайпаслаб, олтин ва кумушдан ясалган калитларни шақирлатганча тўнғиллайди:

– Бирдам сабр эт, Маъбудам, Салтанат ҳукмдоридан сўраб келай.

Дарвозабон келтирган хабар “Бепоеён ерости дунёси”нинг ҳукмдори, зулмат оламининг Маъбудаси Эрешкигални қаттиқ ғазаблантирди. Сарой деворларида акс этди унинг кўзларидан сачраган яшил учқунлар. Боши узра тўлғана бошлади сонсаноксиз илонлар кўринишидаги соч ўрамлари. Хона бўйлаб кезинишдан тинди, дарбонга қаради ва топшириқ берди:

– Майли, уни “қадимий урфларимиз” асосида киргиз.

Салтанат ҳукмдори айтган урфга кўра, ҳар бир дарвоза олдида биттадан тақинчоғи ва кийимини ечиб қолдириши керак эди Иштар. Опасининг шартига кўнди Муҳаббат Маъбудаси. Қасрғали биллур деворлар арсадидан ўтиб бораркан, биринчи дарвоза олдида тўхтади ва ҳар бир донасида ишқ оташи жойланган маржонини бўйнидан ечиб олтин қозикқа илди. Шундай қилиб бирин-кетин еттинчи дарвозадан ўтди ва опасининг хузурида яп-яланғоч ҳолатда намоён бўлди. Ғазабини бир амаллаб босиб сўради Эрешкигал:

– Ташрифингдан мақсад не, англа?

– Не сўрайсен опажоним, менга ишқ кўйганларнинг ҳаммаси шунда. Кўрсам дейман уларни зора.

– Улар энди менинг фуқароларим.

– Ҳеч бўлмаса Таммуз билан дийдорлашай, рухсат эт, опа!

Иштарнинг бекиёс гўзал чехрасига ва навниҳол қаддига биррав назар ташлади Эрешкигал ва ўликлар орасига уни киритиб юбориш катта кўзғолонга сабаб бўлишидан чўчиди. Муҳаббат маъбудасини кўрган барча эркак ўликлар бош кўтариб унинг ордидан эргашиб кетишидан хавфсираб рози бўлмади. Ва афсун айтиб, олтмиш турдаги касаллик пурқади Иштарга, зиндонга ташлашни буюрди уни. Бағамом тўхтади ер устида севги, муҳаббат. Одамлар ва барча жонзотлар ўртасида туғилиш барҳам топди. Инсон зотининг ер юзидан йўқолиб кетиш хавфи туғилди ва бу ташвишга солиб қўйди худоларни. Қурбонлик келтириш, ҳамду санолар айтиш ва бошқа барча хизматлар йўққа чиқишидан хавфсираб қолган худолар Олий маъбуд Эага мурожаат қилиб, Иштарни зиндондан қутқизишни сўрадилар ва ер устига чиқди Иштар билан Таммуз. Ва фоний дунё салтанатида ишқ-муҳаббат нисими эса бошлади яна. Менинг дилимда ҳам гўзал Арпеникка нисбатан жўш урган ишқ оловидан хабардор бўлди Муҳаббат маъбудаси. Чунки рубъи маскун узра қанот қоқиб учмоқда Иштар. Бошида саккиз қиррали юлдуз порлаб ишққа ошно қалбларни ёритидади, ўқдонида севги тирлари, елкасида камон...

2

...Тунда уйқу аралаш, мудроқ исканжасида ётарканман, яна кўз ўнгимда намоён бўлди ўша тубсиз чоҳ. Қаддимни бироз эгиб чуқурликнинг зулматга чўлғаниб ётган қаърига қараб турибман. Қалтис бир ҳаракат, бошнинг айланиши ёки кўзнинг

тиниши, ё бўлмаса ногоҳ эсган шамолда тубсизликка тушиб кетишдан кўрқиб четга тортдим ўзимни. Мудроқ чекинганда, каравотнинг деворга такалган четида гужанак бўлиб ётардим. Кейинги кунларда ҳам давом этаверди худди шу кўрқинчли манзара. Миямнинг қайсидир хужайрасида маҳкам ўрнашиб олган ажабтовур туш – бамисоли хуш. Ҳафталар, ойлар ўтди аммо чекинмади бу ҳолат. Арпеникнинг тим қора кўзларига тикилиб, киприklar ўйинидан завқ олиб турган дамларимда ҳам хаёлимнинг бир четида соя солиб турарди даҳшатли Хўтама. Кейинчалик бўғзимдан отилиб чиқадиган ғайритабиий овоздан уйғониб кетадиган одат чиқардим. Бамисоли тўпидан ажралиб қолган хўкизчадай бўкирардим тушимда.

Шу нарса аниқки, одамни тортади тубсизлик. Кўп марта кулаганман унинг қаърига. Ва тубига етмай уйғониб кетганман. Хўтамадан қай даражада кўркмай, унинг тубига етмай уйғониб кетганимдан бирозгина пушаймон ҳам қилардим ҳар сафар. Бўғриқиб, ҳансираб юрагим гуп-гуп уриб уйғондим бу кеча ҳам. Тунги соат иккини кўрсатиб турарди электрон соатимнинг яшил рақамлари. Юрак тафтани босиш учун сув ичдим ва оёқларимни осилтирганча каравотимда ўтириб ўйладим: Қачонгача давом этади бу ҳолат? Тоқай чуқурликдан кўрқиб яшайман. Нега оғзини катта очиб “о” ҳарфини товушсиз талаффуз қилганча қотиб туради Хўтама. Ҳеч шубҳасиз, Момо Тетис учун қурбонлик талаб қилмоқда унинг коми. Аслида бундан беш юз миллион йил муқаддам қуруқликни тарк этиб, узлатга чекинган Тетис денгизининг асоратлари булар барчаси. Қулоғимга чалинади китоблик шоир Имом Алининг овози, Тетис хилхонасида туриб шеър ўқимокда шоир:

*Тетис! Тетис! Эй қадим момо,
Уммонларнинг онаси Тетис!
Неча миллион йил ўтиб илло,
Хилхонангда турибман ёлғиз.
Руҳим қақшаб нени сўроқлар,
Қочиб борар жилғалар қаён...*

Балки Орол денгизи ҳам волидаси Тетисни излаб ана шу чуқурликдан, яъни Хўтамадан оқиб ўтгандир Каспийга... Шундай дейману яйралиб келиб аввалгисини йўргаклаб олади бошқа бир фикр. Ва баён этади ўз назариясини:

– "Инсон зуғумидан қочди орол".

– Қандай зуғум ўтказди инсон?

– Биологик қуролларни синовдан ўтказиш полигонига айлантирди унинг бағрини. Тонналаб уран чиқиндилари тўкилди. Бу минтақага боролмади инсон, омон қайтмади борганлар. Шу сабабли Борса келмас деб аталди Оролнинг кўксида очилган яра. Баъзан соатлаб давом этади шууримда хаёлларнинг зиддиятли ана шундай мусохабаси. Ҳаммасининг сабабчиси ўзим кашф этган ўша чоҳ. Хўтама... Хўтама... қаердан ҳам бориб қолдим ўша ерга. Шунчалик зарур эдими менга аччиқтош! Барибир оғзимда вақти-вақти билан пайдо бўладиган йирингли яраларга фойдаси тегмайди. Табиатда соф ҳолда учрамайди ҳам “аччиқтош” деб номланган нимшаффоф маъдан. Шунга қарамай, чидамасанг чиллик от деганларидай, уни ахтариб йўлга чиқдим. Токи шунгача Манзарни бир ёки икки марта кўрган эдим, аммо унинг Арпеник исмли бўй етган синглиси борлигини билмасдим. Энди ўйлаб кўрсам, бошқа бир даъват чорламоқда экан мен фақирни. Бордим Хўтаманинг ҳузурига. Нимадир бор эди унинг қаърида. Юмшоқ, пахмоқ, қора... аммо қоралигига шубҳаланаман.

Қоронғиликда ўз тусини йўқотади: оқ, сариқ ёки бошқа ҳар қандай рангдаги жисм. Балки жодугарликни одамларга ўргатгани учун чоҳга ташланган Хорут билан Морутнинг гавдасидир қорайиб кўринаётган туманлик...

3

Хуллас, тобора жозиб куч билан ўзига торта бошлади Хўтама. Кунлардан бир кун яна излаб бордим уни. Одатдагидай хўмрайиб қарши олди сукунатга чўмиб ётган сайхонлик. Узоқдан қорайиб кўринди чоҳнинг доирасимон оғзи. Гўёки Ер курраси ҳам шу чуқурдан отилиб чиққан. Оралиқ масофа етти қадамлар қолганда нишаброқ томондан боришни мўлжалга олдим. Бир неча қадам берида тўхтаб чўккаладим ва ерга қоқдим учи ўткир темир қозиғимни. Ингичка чилвир билан оёғимни қозиқ ҳалқасига маҳкам боғладим-да, қорним билан ерга ётиб Хўтаманинг оғзига томон эмаккладим, тақалиброқ бордим. Чуқурликнинг кўнғир рангли жанубий девори ярим доира ҳосил қилганча намоён бўлди, қавссимон шаклда, худди андова урилгандай силлик. Бунинг аксича ер устига томон интилаётган қора илонлардай чуқур ва қоронғи дарзларини намойиш этиб турибди шарқий девор. Бутун вужудим билан титраб-қақшаб пастга эгилиб қарашга жазм этдим. Тубсизлик! Тубсизлик! Тубсизлик!.. Мубҳам қоронғилик пардаси, қора туманлик! О, Оллоҳим, мақсадинг недур бундай даҳшатни яратишдан, яна унинг чеккасига оппоқ гуллар тақиб қўйганингга ўлайми! Оддий гул эмас, Ковул – Каппарис спиноза! Бўғзимда, оғзимда, мия қаватларида кезинади: “Атроф теваракда бирон-бир гиёҳ бўлмагани ҳолда Хўтаманинг чеккасида ўсган бир туп ковул тиканли новдалари ва тангасимон япроқлари, кўкимтир тарвузчалари билан бемалол осилиб турибди деган ҳайратомуз нидо”. Америкаликлар Коларадо каньони олдига бориб ўзлари яшаётган китъада шундай улугвор каньон борлигидан қалблари ифтихорга тўлиб йиғлар эмишлар. Мен ҳам Хўтаманинг улугворлиги олдида ожиз ва нотавон сездим ўзимни. Кўзларимдан тирқираб ёш оқаркан, тубсизликка томон эгилиб худди янги туғилган чақалоқ қулоғига азон айтгандай йиғи аралаш овоз билан нидо қилдим: Хутама!... Хўтама!... Сенинг номинг Хўтама!.. Худди шу пайт қандайдир шарпадан чўчиб ўзимга келдим, бўғзимда қолди чуқурликка қараб яна нимадир айтмоқчи бўлган гапим. Кўзёшларимни артишни ҳам унутиб орқамга ўтрилдим. Мени чуқурликка итариб юбормоқчи бўлгандек қўлини олдинга чўзганча темир қозиқни ердан суғуриб олишга уринарди Манзар. Ўрнимдан туриш муқаррар ўлим. Хаёлимга нима келганини англаб-англамай, бир талпиниб ортимга ўгирилдим ва унинг оёғига ташландим, ва маҳкам кучоқлаб олдим. Хотиржам ва босиқ бир овоз чалинди қулоғимга:

- Нима қияпсан бу ерда, йигитча?
- Аччиқтош излаб...
- Аччиқ тақдир излаётгандирсан балки.
- Бу нима деганинг, Манзар? Сени танийман. Ёрдам бер ўрнимдан турай...

Манзарнинг қўлидан тутиб кўтарилдим ва оёққа турдим. Чуқурликдан узоқлашиб бориб, ер сатҳидан кўтарилиб турган тепача устида ўтирдик. Яна ўша саволни такрорлади Манзар:

- Нима қилаётгандинг бу ерда?
- Гапнинг очиғига кўчдим:
- Нима борлигини билмоқчи эдим.

– Билдингми?

Жавоб бермадим. Билмаганимни билиб турибди-ку ахир, аммо айтмаяпти. Кимки билса билган эмас, билган киши билдим демас дегувчи эдилар раҳматли бобом Мулла Тўрабой. Шундай хаёллар арсадида қолиб тикилиб қарадим унинг кўзларига. Қоришиқ ранглар жилваси. Ички ҳиссиёт таъсиридами ёки табиатан шундайми; гоҳ яшил, гоҳида кўк ёки кулранг бўлиб кўринарди унинг қорачўғи. Йигирма бешларда бор ёши, бўйи-басти ҳам меникидан катта. Оддий халқ тили билан айтганда – қорувли. Даврлар шиддатидан емирилган тепаликнинг тик деворига суяб кўйилган картонга кўзим тушди. Бўёқ суртилган тахтача ва бир неча дона қилқалам ётарди ерда. Унинг расм чизиш билан шуғулланишидан беҳабар эдим. Қишлоғимизга яқинда пайдо бўлиб қолган бу йигит ҳақида бирон-бир маълумотга эга эмасдим. Эгаси шаҳарга кўчиб кетган ташландиқ уйда истиқомат қиларди ёлғиз ўзи. Ҳовли дарвозаси ҳамиша ички томондан берк бўлганлиги сабабли узок-яқинда яшайдиган кўни-кўшнилар кириб чиқишмас, умуман, ҳеч ким билан борди-келди қилмасди Манзар. Биринчи марта – катта кўчани кесиб ўтаётганида – кўрган эдим бу одамови нотаниш йигитни. Бир гуруҳ тенгдошларим даврасида ўтирардим ўшанда. Сухбатни тўхташиб унга қарадик. Жуда бақувват эди биз кузатиб турган “объект”. Бир кўлида салмоқдор жамадон, иккинчи кўлида бир челақ олма. Оғир-оғир қадам босганча ёнимиздан ўтиб кетди. Бирор марта бўлсин қайрилиб қарамади биз томонга. Қовоғи солиқ, юзи жиддий. Кўнғир рангдаги сочи елкасига тушган. Кейин билсак, кўчиб кетаётган экан. Кетгани яхши. Биз ўғил болалардан биримизнинг опамиз, бошқа бировимизнинг синглимиз бор... Манзар эса Юсуфи Каньондай кўркам. Шундан кейин бошқа кўрмадим уни. Аммо қиёфаси хаёлимда маҳкам ўрнашиб қолган ва дам-бадам намоёиш этиб турарди ўзини. Ана шундай кўринишлар рўй берганда хавотир ичра синовчан қарардим опамнинг ўйчан юзига. Опам бошқа отадан туғилган. Бегонасирайман ундан. Манзар тўғрисида ўйлаётгани менга аён. Хотира дафтарининг айрим варақларида “М” белгисини кўрганман. Бундан ташқари деярли барча саҳифалар бошида “Манзар:-а” деган сўз бор. Яширин сақларди опам дафтарини. Анора эди опамнинг исми. Хотира дафтарини қанчалик сир тутмасин, бир куни уни стол устида қолдириб дарвоза томон югурди. Анора! Анора! деб чақирарди кимдир. Беркинган жойимдан сақраб чиқиб шошқин бир тарзда варақлай бошладим дафтарни. Ва юқорида айтганларим, яъни “М” белгиси билан “Манзар:-а” деган сирли сўзга дуч келдим. Бечора опам, ўз исминини лоақал бош ҳарф билан ёзишга ҳам журъат этмаган экан. Икки нуқта билан ”-“ белгиси нимани англагишини ҳанузгача тушунмайман. Хуллас, қишлоғимиздан кўчиб кетаётганида кўрганим бошқа кўрмадим.

4

*“Ҳадга тузоқ солар ҳадсизлик,
Чексизликнинг чегараси бор”.*
Ўроз ХАЙДАР

Орадан бир йил ўтиб Хўтаманинг ўзи учраштирди бизни. Мана, унинг антиқа рангларда товланувчи кўзларига тикилиб турибман. Биринчи марта кўрганимдагидек қаҳрли эмас юзи. Қандайдир ташвиш-тахлика ифодаси бор. “Билдингми?” деди-ю бошқа савол бермади. Юзма-юз турган бўлсак-да, мени кўрмасди афтидан. Нигоҳи

ҳам, хаёли ҳам бошқа жойда. Гўё қаршисида инсон эмас, арзимас бир буюм тургандай. Ваҳоланки, унинг рўпарасида қишлоқ болаларининг жўрабошиси, бокс бўйича шаҳар чемпиони, мактабнинг фахри Товошар турарди. Аслида мутлақо бундай эмас, бу менинг шууримда ўрнашиб олган орзунинг нимранг сояси. Неки мавжуд бу оламда – мавжуд эмас, қарор ичра беқарор бари. Исми ҳам Тавошар эмас, мен Султон Остон – Нотавонман. Кейингиси таҳаллусим. Оллоҳ олдида ожиз бир қуллигимни англатади бу исм. Шунга қарамай, яъни хокисорлигимга қарамай, нафсониятимга тегди бу ҳолат. Ва дилимдагини тилимга чиқардим:

– Мени қудуққа итариб юбормоқчи эдингми?

– Ҳа... – деди у сира тап тортмай. Муштларим тугилди ва бор ғазабимни битта сўзга жойлаб унинг юзига оддим, ҳа, айнан милтиқ ўқидай шиддат билан отилди лабларимдан учган сўз:

– Келгинди!

Ўн етти ёшга тўлган ва мустақил ҳаётга қадам қўйиш арафасида турган кишининг гапи эмасди бу. Аччиқ устида ўйламай айтиб юборган сўзларимдан пушаймон қилдим. Бошини бир ёнга эгди Манзар, кўзларининг ранги ўзгарди. Майингина яшил ёғду кўринди унинг нигоҳида. Лабларида маҳзун табассум. Жилмайиш ҳам, илжайиш ҳам, тиржайиш ҳам эмасди унинг ички дунёси билан боғлиқ изтироб ва ёки изтирорнинг лабларидаги акси. Қулгининг бундай мубҳам ва айни пайтда таъсирчан кучини ва тўлғанишини, (балки товланишини десам тўғрироқ бўлар) ҳеч кимда кўрмагандим. Лабларининг гоҳ ўнг, гоҳ чап томонига ўтиб ҳаракатланиб турарди беқарор табассум. Овозига бирон-бир зўриқишни жойламасдан, хотиржам ҳолатда деди:

– Кўпдан бери кузатаман сени. Ўзинг номлаган Хўтамага тушишни хоҳлайсан.

– Сенчи?

– Мен ҳам.

– Нима қил дейсан унда?

Ҳолатини ўзгартириб, бошини кўтарди ва нарироқда турган бўз рангдаги сафархалтага ишора қилди:

– Халтада чилвир билан қозик бор.

Бу гапни нима мақсадда айтганини билиш учун савол назари билан қарадим.

– Тушасан!

Бундай шафқатсизликни кутмагандим.

– Демак, мен ўлишим керак?..

– Ҳозир бўлмаса бошқа бир кун шу ишни қиласан. Акс ҳолда ҳаётингда ҳеч қандай мазмун қолмайди. Сенга тинчлик бермайди Хўтама.

Қозик билан чилвир ёдимга тушди ва халтага қарадим:

– Буларни мен учун олиб келмагандирсан ахир?

– Тўғри. Ўзим тушмоқчи эдим. Ва бу ишни сенга юкламайман. Ўзим тушаман.

Иродасизлигимдан хижолат тортдим. Мени синаш учун даъват қилганини тусундим ва сўрадим:

– Мен келмаганимда нима қилардинг?

– Сен албатта келардинг, ва келдинг.

– Унда менинг вазифамни айт.

– Страховка.

Нима сабабдандир русча айтди менинг вазифамни.

– Кўриб турибман кучинг бор, қурбинг етади мени чуқурдан тортиб олишга. Би-

розгина шама сояси бордай эди унинг сўзларида. Муҳокамага берилиб ўтиришнинг фурсати эмас, ҳавонинг авзойи бузилмоқда. Одамда шошқалоклик ва шердиллик пайдо бўлади бундай паллада. Осмонга қарадим, бостириб келмоқда эди қоп-қора булутлар галаси. Сертупроқ бўз ер бўйлаб шиддат билан сузиб борарди уларнинг тўзгиган сояси. Топган-тутганини Хўтаманинг қомига ташларди алғов-далғов эса-ётган шамол. Шалдираганча ярадор қушдай қанот қоқиб учиб келаётган газета бўлагини кўрдим. Ва унинг номини ўқишга улгурдим: "Кўрғурур". Икки мингинчи йилларнинг атоқли газетаси. Давлат раҳбарларига мақтов ёғдиришга асосланган: "Барғурур" "Мадҳибор", "Пурмадх" деган газета-журналлар ўртасида рақобат кучли. "Кўрғурур"ни ямламай ютиб юборди чоҳ. Шамол шиддати қанча кучли бўлмасин, тупроқ тўзғимади, оғир ва намиққанга ўхшаб кўринарди кизил ва қўнғир ранглар қоришиб ётган ер. Ёмғир томчилай бошлаганини кўриб шошилиб қолди Манзар, халтасини очиб учи ўткир қозиқ билан бир ўрам чилвир олди. Қарийб билак йўғонлигидаги арғамчи эди чилвир дегани. (Арғамчи, ип, шардуз, аркон, чилвир... бундай атамаларнинг унчалик фарқига бормайман) Икковлашиб қозиқни Хўтаманинг лабига қоқдик. Қаддини ростлади менинг сирли дўстим, кўлидаги тошни нарироққа ташлади-да, бамисоли парвозга шайланган тоғ бургутидай қулочини кенг ёзиб, бағрига олди ички бир изтироб таъсирида титраб турган вужудимни. Юрагининг гурсиллаб уришини, алвонранг кўйлагидан сизиб чиқаётган тана ҳароратини ҳис этганча туриб қолдим. Бутун вужудим билан ҳис этдим унинг кенг кўксига гупириб турган кучни. Мени кучоғидан бўшатди ва кўзларида ҳалқаланиб турган ёшни кўрсатгиси келмай ортига кескин бурилди. Ерга тиз чўкиб чилвирнинг бир учини қозиқ ҳалқасига, иккинчи учини белига боғлади ва оёқлари билан ғалдир деворига таянганча арконни маҳкам ушлаб чуқурликка туша бошлади. Анчагача оғир юк остида титраб турди арғамчи. Икки қўллаб уни маҳкам ушлаб турардим. Арконнинг зириллаши бармоқларимга, билагимга ва ерга таяниб турган тирсақларимга ўтиб менинг вужудимни титратарди. Ногоҳ қўлимда енгиллик сездим. Силкинишлар тўхтади. Не ҳолат рўй берганига тушуниб етмай арконни тортиб ола бошладим. Унинг титилиб ва қорайиб кетган учида тўға ҳам, тугун ҳам йўқ. Белидан ечмаганди чилвирни Манзар, пичоқ билан кесмаганди ҳам. Бағримни ерга бериб чуқурга интилдим ва бор овозим билан нидо қилдим: "Манзар! Манзар!.." Жавоб бўлмади. "Манзар, ушла, ушла!.. белинга боғла тортиб оламан сени", деганча арғамчинини пастга улоқтирдим. Бошимни чуқур ичига осилтирганча "оҳ" уриб йиғлардим ва гумбурлаётган момақалдироқ товушини босгудек овоз билан чорлардим уни. Шовуллаб ёғаётган ёмғир тагида лойга беланиб узоқ ётдим. Ётавердим. Ақлу ҳушимни йиғиштириб олганимда Хўтама ўрнида қора доира ҳосил бўлган, тун пардасини ёпинганча мудрарди сайхонлик. Қандайдир мубҳам ҳиссиёт таъсирида қозиқни суғуриб олдим ва арғамчи билан бирга қоронғи тубсизлик қаърига ташлаб юбордим. Ихтиёрсиз бир тарзда жиноят изларини яширмоқдаман, ихтиёрим ўзимда эмас... ҳаракатларимда... онг остида яшириниб ётган эҳтиёткорлик бор.

5

...Йиллар ўтди орадан.

Сирлигича қолди Манзарнинг дом-дараксиз йўқолиши. Ҳеч ким қидирмади, суриштирмади ҳеч ким. Вақт ўтгани сайин унутилиши керак эди унинг қиёфаси, аммо... вақтлар ўтиши билан виждоним анчайин покланган бўлса-да, ўша кунги ҳолат, Ман-

зарнинг адл бўйи ва нурафшон нигоҳи кўз ўнгимда гавдаланарди дам-бадам. Тушуниб бўлмас даражада оғир алланарса бор эди унинг борлигида. Овозидаги ҳазинликми, юзидаги ўйчанлик ва таҳликами... Кўпинча қулочини кенг ёйиб турган ҳолатда намоён бўларди. Алвон кўйлагининг ҳилпираб туришини шу қадар яққол тасаввур этардимки, шамолда юлкинаётган ёқаси ва этакларининг шовуллаши ҳам қулоғимга чалинарди. Кўйлагидан атрофга сочилаётган қизил шуълаларга қоришиб кўринарди борлик. Қанча сувлар оқиб ўтди ўшандан буён, қанча шамоллар эсди, неча бор гуллаб тарвузчалар тугди Каппарис спиноза. Опам, менинг бахтсизгина опам ўзи хоҳламаган ҳолда эрга тегиб кетди. Ва мен бутунлай етим бўлиб қолдим. Икки хонали уй, бир айвон, бир тўп ўрик дарахти ва мен... Ҳовлуна, яъни менинг опам, аслида Анора унинг исми лекин мен Ҳовлуна бўлишини хоҳлайман. Мазмунини билмаганим ҳолда уни Ҳовлуна деб номлаганман. Опагинам, онадан эрта етим қолиб бутун кучини менинг тарбиямга қаратган ғарибгина опам ҳиссиётларини қай даражада пинҳон тутмасин, менинг назаримдан қочиб кутулмади айрим унсурлар. Четига тўр тутулган ва майда оқ мунчоқлар билан безатилган алвон кўлрўмолча, унинг бир четгинасида мунғайиб турган “М” ҳарфи! Кирил алифбосидаги шу биргина ҳарф эди опамнинг ички дунёси. Худди кундалик дафтаридагидай бирозгина қиялатиб қизил ипак билан тикилган бу белги. Минг афсуски, ўғирладим ўша рўмолчани ва зимдан кузатдим, ҳамишагидек ғамгин ва босиқ, аввалгидек маҳзун. Тонг-сахарда далага чиқиб кетади, кеч қайтади. Лозимасига илашган путроқ ва риндак тиконларини теради супа четида ўтириб. Энг ёмони чакамиғ. Феъли атвори жуда чарс. Лозима жиягидан сира ажратиб бўлмайди уни. Оғир хўрсинади опам, ўрнидан даст туриб кечки овқатга уринади. Парпираб кўтарилади осмонга тўлин ой. Оққувраининг хиди келади дастурхонга синдириб қўйилган нон бўлакларидан. Биламан, буғдойни боғлаш учун оққуврай новдаларидан ясалади бовлик. Узоқ йиллар қўмсадим бу антиқа ҳидни. Атрофимни ўраб турган борлик неча ёшга улғайди, қариди, ёшарди ва қариди яна. Ана шу жараён мобайнида университетнинг журналистика факультетини битириб вилоят газетасида ишга жойлашдим.

Мен бошчилик қилаётган бўлим зиммасига адабиёт ва санъатга доир вилоят миқёсидаги масалаларни ёритиш юклатилган. Йиллар давомида виждон азобига солиб келаётган ўша мудҳиш воқеани унутиш учун бутун кучимни газета ишига қаратганман. Мана энди мен... (Манзарнинг қотили дейми, кушандаси дейми, аслида чоғга итарганим йўқ уни, шу боис ўзимни ким деб аташни билмайман. Ўз ихтиёри билан тушди)... мана энди мен вилоятнинг, балки республиканинг номдор журналистларидан бириман. Итда тиним бор, қушда ҳам бор, менда тиним йўқ.

...Ҳафта охирида газетанинг топшириғи билан маҳаллий рассомлар кўргазмасидан мақола тайёрлаш учун санъат саройига бордим. Залда одам сийрак. Деворларда табиат манзаралари, портретлар, натюрморт жанрида чизилган сувратлар. Акварель, пастела, гуаш ва мойбўёқ. Оддий акварель билан чизилган бир суврат диққатимни тортди. Дастлаб унда нима тасвирланганини англамадим. Қандайдир доира, кўнғир бўёқда тасвирланган айланасимон ботиқ сирт. Пастликда қора рангларнинг туманликдай пахмоқ қоришмаси. Унга бир қарадимۇ ён томонда зарҳал чорчўп ичида ярқираб турган расм томон ўтдим. Чеккасига оқ гул қистирганча қиёлаб қараб турган аёл кишининг портрети. “Таманно” деб номланган бу суврат мени унчалик қизиқтирмади. Унинг ёнида тоғ манзараси. Дара. Тошқин сув. Тошқалок соҳил. Узоқ қир этагида бир-бирининг устига қалаштирилган тоғ кишлоғига хос лойсувоқ уйчалар... Мужлон, Раксор, Саприж кишлоқларига хосу

мос манзараларни кўриб бироз тўхталдим. Рўпарамдаги сувратга қараб турардим у бошқа бир ҳолат мени безовта қиларди, нимадир чорлаётгандай, ниманидир унутгандайман. Шу сабабли шувалиб кетгандай кўринарди рўпарамдаги тоғ манзаралари. Орқага қайтиб яна ўша оддийгина яшил чорчўп қаршисида тўхтадим. Йигирма йил аввалги манзара намоён бўлди, ва беихтиёр шивирлаётганимни пайқаб қолдим: “Хўтама!..Хўтама!”... Ҳеч ким менинг овозимни эшитмагани ва кузатиб турмаганига ишонч ҳосил қилиб секингина сувратнинг орқасига қарадим. “МЭЛС” деган биргина сўз. Қандайдир мубҳам белгилар, ёш болалар ўйин қилиб бўяб ташлагандай чизиқлар. Суврат чизилган йили кўрсатилмаган. МЭЛС рассомнинг исми ёки фамилияси. Аммо кўргазмага асарларини тақдим этган ва залнинг бир четидаги стол атрофида ўтирганча томошабинларни кузатиб турган рассомларнинг исму фамилиялари тамоман бошқача. Масалага аниқлик киритиш мақсадида маҳаллий рассомлар уюшмасининг раиси Ботирхон Салимовга мурожаат қилиб, МЭЛС деган рассом тўғрисида маълумот беришини сўрадим. Хавотир бор кўнглимнинг бир четида. Бундай рассом бизда ҳам республикада ҳам йўқлигини айтarkan, нима гап дегандай ажабланиб қаради юзимга. Биз биргаллашиб “Хўтама”нинг олдида бордик. Накшинкор ва баҳайбат портретлар орасида қисилиб турарди дафтар ҳажмидан бироз катгарок картон. Рассомларни ёнига чорлади Раис. Биз энди тўрт киши бўлиб “Хўтама”нинг қаршисида тўхтадик. Рассомлар бу чизги кимникилигини билмасликларини тан олдилар. Қандай қилиб кўргазмага келиб қолган бу суврат? Муаллифи ким? Чорчўпнинг орқа томонини қараб МЭЛС деган сўзни ўқишди ва елка қисганча тарқалишди. Маданият саройи бошқарувчисига мурожаат қилиш мақсадида унинг хонасига кирдим. Газетага мақола ёзиш учун айрим нарсаларни аниқлаб олишим кераклигини писанда қилиб, МЭЛС исмли рассом тўғрисида сўрадим.

Бу соҳа кишиларини яхши танимаслигини айтиб бошқа уч-тўрт рассомнинг номини тилга олди Бердиёр ака. Кўргазма залида МЭЛС деган рассомнинг ҳам суврати турганлигини яна бир бор таъкидлаб, жиддий тикилдим унинг юзига.

– А... а, а... эсладим, эсладим, кичкина ёғоч рамкадаги сувратми? – деди ниҳоят Бердиёр ака ва бу арзимас нарса-ку дегандай қўл силтаб беўхшов қулди ва кўз узмай тикилиб турди юзимга. Индамай гапнинг давомини кутдим. Дақиқалар ўтди, мендан кўз узиб сирли жилмайганча қоғоз титкилайверди суҳбатдошим. Яна сўз қотдим:

– Бердиёр ака, мен газетанинг топшириғи билан келганман. Шу масалага ойдинлик киритишингизни сўрайман.

– Ёзинг, Ражаб рассом ҳақида ёзинг, Каримжон Солиевнинг сувратлари ҳам қўйилган залда. Шулар тўғрисида ёзинг. Сиз айтган сувратча арзимас бир нарса-ку. Шунча улуғ асарлар қолиб... ёки сиз?..

– Мен айнан шу суврат тўғрисида ёзмоқчиман.

Ишдан бош кўтариб юзимга қаради Бердиёр ака. Ачинишга ўхшаган ифода бор эди унинг кўзларида.

– Ука, ўтган кунни бир кампир ўша сиз қизикаётган сувратни олиб келиб илтимос қилди. Невараси чизганини айтиб бирор бурчакда осиб қўйишимни ўтиниб сўради. Нима бўпти, катта залнинг бир қарич ери бечора бир кампирнинг ...э, қўйинг, журналист деганнинг ўзи... – яна қўл силтади бино соҳиби. Овозимга дўстона оҳанг бериб сўрадим:

– Ака, менга ўша кампирнинг адресини бера олмайсизми?

– Мен бунақа майда ишлар билан шуғулланмайман, ука. Криминалист ҳам эмасман. Изкуварлар, Ички ишлар ходимлари шуғулланади бундай ишлар билан.

Шундай деб варақлаб турган дафтарини тап эткизиб ёпди суҳбатдошим ва ўрнидан турди. Гап тамом дегани эди бу. Кўрғазма ҳақидаги мақолани тайёрладим. Ниманидир мақтадим, ниманидир танқид қилдим, аммо Хўтама тўғрисида ҳеч нарса демадим. Икки кундан кейин кўрғазмани томоша қилишга яна бордим. Афсуски, жойида йўқ эди Хўтама. Наҳотки уни кўришдан энди бутунлай маҳрумман. Аслида суврат эмас, унинг ортида паналаб ётган сир безовта қиларди мени. Қаттол жиноят билан туташ эди бу сир. Сержаҳл ва кўпол Бердиёр ака иккинчи марта борганимда мени қабул қилмади. Орадан уч-тўрт кун ўтиб яна бордим, бино эшиги олдида милиция машинаси турарди. Аста четга олдим ўзимни, кўчанинг нариги бетига ўтиб чинор дарахти ортидан қарадим, кўп ўтмай аввал милиция ходими, унинг ортидан Бердиёр ака кўринди. Тўрт марта яқинлаштириб кўрсатадиган театр биноклимни кўйнимдан олиб бир муддат қузатдим. Эртага сайҳонликка бориш ва атрофни яхшироқ ўрганиш, чуқурликка ҳам бинокл орқали қараб кўриш мақсадида сотиб олгандим бу усқунани. Аллақачон шундай қилишим керак эди, хаёлимга кечикиб келди бу фикр. Мана, яққол кўз ўнгимда титраб чайқалиб пайдо бўлишди улар. Тасвир жуда тиниқ. Капитан экан милиция ходими, елкасида тўртта юлдузча. Бармоқ букиб ниманидир санаб кўрсатарди Бердиёр ака. Қўлтиғида қисиб турган папкасини очиб ёзиб олди капитан. Гап мен тўғримда борарди. Бунга шубҳа қилмайман, капитаннинг лаб ҳаракатига қараб менинг исмим такрорланаётгани эшитилгандай бўлди қулоғимга...

6

Бу ерда бир сир бор деган хаёлдан безовтаман. Агар Маданият уйи директорининг айтганлари рост бўлса, ўша кампир ким? Сувратни кўрғазма залида намоёйиш этишдан мақсади нима? Нега кўйилди-ю, нима учун олиб ташланди, тузоқ эмасмикин бу? Манзарнинг қотилини қўлга тушириш учун эмасмикин бу ҳийлалар. Суврат ҳозир қаерда? Унга ортиқ даражада қизиқишим шубҳа уйғотмадимикин тузоқ қўйганларга. Шундай хаёллару саволлар билан телефонимга тушириб олган тасвирга дам-бадам қарайман. Баъзи тунлар соатлаб давом этади бу изтиробли машғулот. Аниқ кўриниб турарди сайҳонликдаги чуқурлик. Сарғиш, қўнғир, малла ва бошқа ранглар қоришмаси ниҳоясида, пахмоқ ва қора нарса бор! Нима у? Телефонимни ҳар хил ҳолатда тутиб қарайман. Пахмоқ нарса ҳолатини ўзгартиргандай бўлади баъзан, нимадандир безовта бўлаётгандай тўлғанади. Назаримда муаллақ тургандай унинг вужуди, чуқурлик тубига томон борган сари тобора қуюқлашади ранглар ва пахмоқ вужуд тагида ундан-да қора нимадир кўринади. Гўё баҳайбат қўл уни панжалари билан маҳкам сиқиб кўтариб тургандай... Бу Манзарнинг жасади! Ногоҳ миямга урилган фикр ва хулоса таъсирида ўрнимдан туриб кетдим. Аммо қаерга ҳам борардим ярим тунда. Кечанинг қолган бўлагини тўшагимда безовта тўлғанганча ўтказдим ва тонгсахарда туриб йўлга тушдим. Жиноят содир этган жойига албатта қайтиб боради қотил. Яширин тарзда боради. Қотилликдан кейин нималар ўзгарганини билгиси келади. Қотиллик изларини кидиради безовта нигоҳ билан. Ҳамма ишни пухта бажарганмидим, бирон-бир из кўриниб қолмадимикин деб чор-атрофни, ҳар қарич ерни синчков назардан ўтказди. Кўп ўқиганман, детектив романларда урғу бериладиган бундай ҳолатлар менга таниш, шундай бўлгач, бормаслигим керак эди ўша жойга, аммо қандайдир мубҳам бир куч таъсири бор ва шу куч боришга ундайди мени.

Мутлако гуноҳсиз бўлганим ҳолда гуноҳқорман. Манзарнинг қотилиман. Ғорга туширдим уни ва... тафсилотларни эслаш виждоним учун азоб. Ўтган йиллар давомида хиралашган манзаралару ҳолатлар яна руҳиятимда қайта жонланишини истамайман. Аммо жонлантиришяпти уни. Кимлардир жиноятнинг ва жиноятчининг изига тушгандай. Манзарни қомига тортган тубсизлик сувратини чизиб кўргазмага қўйишяпти. Қотилни жалб қилиш ва шу йўл билан жиноятни очиш учун эмасмикин очиғу айни пайтда хуфиёна ҳаракатлар?! Мана, гўё замин у осмонни қомига тортмоқчидек оғзини катта очиб турибди Хўтама. Ёз ойлари давомида ҳар шанба ва якшанба кунлари уни “зиёрат” қилдим. Августнинг охириларида яна чорлади “шеригим”. Нега бунча безовта қиласан, унинг ўзи хоҳлади-ку, деб наъра тортгим келади. Юзма-юз турибман тубсизлик билан. Гарчи тоғлар ордидан куёш само токига томон кўтарилган бўлса-да, ғор оғзини бир нав ёритиб турибди, зарғалдоқ нурлар оқими. Кўлфонаримни ёқиб чуқурлик сари йўналтирдим унинг кучли ёғдусини. Телефонимда акс этган ўша ҳолат. Кўргазма залидаги суврат намён. Ҳаммаси аввалгидек, мана қозик қоқилган жой, тахминлаб бармоқларим билан пайпаслаб кўрдим. Қозик ўрнига тўлдирилган тупроқ зинчлашиб ер билан бир текис бўлиб кетган. Мана, биз ўтирган жой: шу ерда – бўз тупроқлар арсадида – муқим турибди сайхонликнинг якка-ю ягона жиҳози бўлган сирти ғадриш улкан тош. Сайхонлик табиати турли кўринишдаги кесакларга жуда бой аслида. Фақат мана шу тош... гўё осмондан тушгандай танҳо. Унинг тупроққа чуқур ботган бир қирраси тагидаги ёриқда чаённинг нишидек бир нарса кўринди. Аввал неча марта келган бўлсам ҳам пайқамаган эдим уни. Бироз тараддуддан кейин бармоқларим билан маҳкам қисиб тортиб олдим. Мўйқалам! Учида қора бўёқ қотиб қолган. Манзарнинг мўйқалами. Чуқурлик томон юрдим. Рассом дўстимнинг жасади шу тубсизликнинг тубида. Яна тақрор айтаман: мен қотил эмасман, Манзарнинг ўзи шуни хоҳлаган эди. Шунга қарамай ўзимни жиноятчи деб ҳис қиламан. Юз берган воқеани яширдим, ҳеч кимга айтмадим, ҳатто жиноят изларини йўқотишга уриндим, ипни, темир қозик билан мўйқаламни ҳам тубсизликка ташлаб юбордим ва ҳатто қозик қоқилган жойни тупроқ тўлдириб текислаб ташладим. Кўргазмадаги сувратчи?! Манзар чизган-ку уни. Модомики шундай экан, демак, Манзар тирик. Тасаввурга сиғмайдиган жиҳати шундаки, чоҳдан унинг чиқиб кетиши мумкин эмас. Ёки пастда йўл бормикин. Теварак-атрофга қарадим. Бирор жойда фикримни далилловчи белги йўқ. Расм чизилган картон орқасида МЭЛС деган биргина сўз бор эди. Унга диққат билан қараганим эсимда. Чорчўп тагига қисилиб қолган охири ҳарф “о” га ўхшаб кўринарди, бош бармоғим билан картонни бирозгина силжитиб ва чорчўпни кўтариб қарадим. Шунда “Мэло” эмас, МЭЛС деган сўз алоҳида қоғозга ёзиб ёпиштириб қўйилганини аниқ кўрдим. Шу ёзув, шу қоғоз тагида рассомнинг ҳақиқий исми ёки унинг шахсини аниқлашга ёрдам берадиган бирон-бир белги йўқмикин... деган фикр шууримдан сизғириб ўтгани ва кимдир кузатиб турганини кўриб чорчўпни дарҳол жойига илиб қўйганим эсимда. Мана энди сувратни яна бир марта кўрсам баъзи нарсалар аниқ бўладигандай. Аммо изни йўқотганман. Кампирни топишдан умид йўқ. Нажот ипининг якка-ю ягона учи биргина Маданият уйи директори Бердиёр акага тутшиб турибди. Дағал ва калондимоғ директордан эса бирор маълумот олишга кўзим етмайди. Орадан икки кун ўтиб борганимда сувратнинг жойи бўш эканини кўрдим. Кейин яна бир неча марта бордим. Рассомлар билан гаплашиб суриштирдим. Тайинли бирор гап олиб бўлмади. Ҳар иккала рассом ҳам ўша бурчақда нимадир тургандай эди, кейин нима

бўлди беҳабармиз, суврат бизники эмасди деган гапдан нарига ўтишмади. Охирги марта борганимда кўргазма ёпилганини маълум қилишди. Балки МЭЛС деган сўздан шубҳаланишгандир... агар шундай бўлса, мен озодман, МЭЛС қисқартма от: Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин дегани бу! Дунёни ларзага солган номлар олдида нима бўпти Манзар деган бир кишининг бедарак йўқолиши. Муз устида тойғанчок ўйнаётгандай бир ҳолатда эди фикру хулосаларим. Апрельнинг ўша булутли ва ёмғирли кунда мудҳиш воқеа рўй берган минтақа томон етаклаб кетарди мени гоҳида барқарор бўлмаган беқарор қора хаёллар.

7

Мана, яна Хўтама билан юзма-юз турибман. Икковимиз сирдошмиз. Ҳар иккаламиз ҳам жиноятга шерик. Аммо унинг бахти шундаки, дунё пойдор бўлгандан буён ҳеч ким чуқурликни судга бермаган, чуқурлик устидан суд ҳукми ўқилмаган. Гарчи жиноятни биргаликда амалга оширган бўлсак-да, суд олдида ёлғиз ўзим жавоб бераман. Шу чуқурликдан бошқа таянчим, ҳамдардим йўқ. Унга руҳан яқин тутаман ўзимни. Секин ерга ётиб пастга эгилдим. Тубсизликнинг юз қулочлар келадиган қисмини ёритганча гадриш кесаклар сиртида ўйнаб турибди фонарим нури. Тикилиб қарайверганимдан толиқиб ёшланди кўзларим. Кўзимни чиртта юмсаму ўзимни пастликка отсам!.. Шундай қилдим, яъни мақсаднинг фақат бошланиш қисмини бажардим. Маҳкам юмдим киприklarимни. Қоронғилик. Қандайдир нола эшитилгандай бўлди. Нафасимни ичимга ютиб қулоқ тутдим. Ёижжак торларининг титрашига ўхшарди садо. Аммо қийин эди уни илғаш. Чуқурдан бирор ҳид келмаяптимикин деган мақсадда бурунни ишга солдим, ҳидлаб кўрдим. Тупроқ ҳидидан бошқа ҳеч нарсани пайқамадим. Манзарнинг жасади балки ҳали чиримагандир. Чуқурлик туби ҳеч шубҳасиз салқин ва балки совуқ. Бундай шароитда жасад мумёланиб қолиши ҳам мумкин деган хулосада тўхтайдим ва ўрнимдан туриб қудукдан четландим. Кун ҳам кечга томон оған ва сайҳонликка томон узайиб келмоқда эди тепаликлар сояси.

Қайтдим яна сенинг бағринга, кадрдон тўрт девор. Столим устида картонлар, тўрт бурчак тахтачалар, оқ қоғозлар ва турли рангдаги бўёқлар. Буларнинг ҳаммасини шу йил баҳорда сайҳонликдан қайтганимдан кейин сотиб олганман. Бир четда қора, қўнғир ва қизил бўёқларда беўхшов чизилган сувратлар. Ҳаммасининг тагида “Хўтама” деган биргина сўз. Аммо шу сўздан бошқа бирорта чизги Хўтамага ўхшамайди. Қанчалик уринмай чуқурлик ва унинг тубидаги қора ва пахмоқ нарсанинг сувратини чиза олмадим. Сочилиб ётган картонларга қарагим келмасди, каравотга ётдим. Ва бирдан дарвоза олдида оёқ изларини кўрганим шууримга урилди. Қулфни очаётиб туфли изларини кўрдим, аммо бутун хаёлим Хўтамада бўлганлиги сабабли ортиқча эътибор қилмай ҳовлига кирдим. Мана энди бош миянинг қайсидир хужайрасида ўша излар тиниқ тортиб кўринаркан, ўрнимдан жадал туриб дарвозадан ташқарига чиқдим. Излар! Кўз ўнгимдан ўтди Милиция капитанининг қиёфаси. Мени излаб келган... Бердиёр ака юборган уни. Демак, жиноят изига тушган улар. Улар... улар... кўпчилик биз эса иккита персон. “Киши” дейиш ножоиз бу ерда. Жиноятчилар иккита: Хўтама ва мен. Судда эса ёлғиз ўзим жавоб бераман. Панжара ортида ҳам... Бундай беҳуда хаёлларга ўралашиб яшаш қийин. Ё чуқурга тушишим керак, ёки Бердиёр ака масаласини бир ёқли қилишим керак. Дарвоқе, сувратни саройга олиб келиб кўргазмага қўйишни ўтинган кампирчи?!

Нахотки, шу кичкина овлоқ шаҳарчадан ўша кампиршони топа олмасам? Осмонга учиб кетмагандир, ерга ҳам кириб кетмагандир... ўз уйида кўрпачаси устида, ёки дарвозахона олдидаги тош четида ўтириб мудраётгандир.

Мана ечим. Қандай мақсадда сувратни кўрғазмага олиб борди кампир? Балки Бердиёр аканинг сафсатадир бу? Нима бўлганда ҳам кампиршони топиш ойдинлик киритади масалага. Агар ҳақиқатан ҳам изимга тушишган бўлса Хўтама кутқазади мени. Бу охирги чора. Унгача масалага аниқлик киритишим керак. Назаримда кампир ёлғиз. Бундай қариялар одатда дарвозахона олдида чиқиб ўтириб, ўтган-қайтганни кузатишдек ширин машғулотга берилдилар. Кампир европа миллатига мансуб деган фикр нима сабабдандир ҳеч қандай асосиз ва далилсиз миямга тобора маҳкамроқ ўрнашиб бормокда. Ваҳоланки, бу фикр ҳозиргина, илк бор хаёлимга келди. Бир ой ўз ҳисобимдан таътил олдим. Мана шаҳар, мана унинг бош майдони. Мана ёндош кўчалар... соат тўққизлар чамаси уйдан чиқиб Шаранда деб номланган энг чет кўчага томон юрдим. Тор йўлак, қатор уйлар, дарвозалару деразалар. Тўп тепиб юрибди бир тўп бола. Барча дарвозаларнинг олдида ёғоч ёки бетон, ё бўлмаса тош ўтирғичлар бор. Малласоч бир ўсмирчани тўхтатиб сўрадим:

- Маша момони биласанми, болакай?
- Ундай момо йўқ кўчамизда, Сабина момо бор.
- Уйи қаерда шу момонинг?
- Тўхта момонинг уйдан кейинги дарвоза.
- Кўрсатиб қўймайсанми?
- Ана кўриниб турибди-ку, малла дарвозача.

Бола кўрсатган томонга қарадим, пастаккина ёғоч эшикча кўринди ўттиз кадамлар нарида. Кўнғир ранга бўялган, яшил почта қутиси ҳам бор. Гарчи бизнинг замонамизда хат ёзишлар камдан-кам учрайдиган ҳодиса бўлса-да, момонинг дарвозачасини безаб турарди почта қутиси. Темир ҳалқачани тутиб тақиллатдим. Зум ўтмай йигирма ёшлардаги киз очди дарвозани. Сабина момони суриштирдим. “Татиким уйда йўқлар, Салоҳат абийникига кетганлар” деди киз, ва кимлигимни чамалади синовчан қараб.

Гавда тузилишидан, тим қора кўзларидан ва оппоқ юзидан ва талаффузидан арман қизи бўлса керак деб тахминлаб тургандим, “татиким” дегандан кейин тахминим тўғрилигига ишонч ҳосил қилдим. Ўзимни таништирдим. “Мен Арпеникман” деди киз табассум билан. Шунда ўз қиёфамга хаёлан назар ташладим. Қизнинг жилмайганча юзимга қараб туриши ва афтидан кўнглида ширин ҳиссиётлар жўш ураётганлиги рўпарасида турган одам туфайли. Ростини айтсам, мен бамисоли ҳазрат Исодай чиройли ва мафтункор одамман. (Токи немис ёзувчиси Томас Маннинг “Юсуф ва унинг акалари” роман-дилогиясини ўқигунимга қадар ўзимни ҳазрат Юсуфга қиёслардим, аммо романда ҳазрат Юсуф у қадар гўзал қилиб тасвирланмаганидан бироз ранжиб “Исо Масихга ўхшайман” деган тўхтамга келганман) Қиз қиёфамга, хусусан, юзимга рассомлар назари билан қараётганини пайқаб қад ростладим. Ва сокинлик бахш этдим юзимдаги ифодаларга. Чекка сочларим оқара бошлаган бўлса-да, юзимда ҳали ажин кам. Кийинишим ҳам бежирим: Эгнимда савсани рангдаги “ветровка”. Қаймоқранг шимим яхши дазмолланган. Алвон рангли кўйлагимнинг ёқаси кенг очик. Кўйлагимнинг қора рангдаги бурама тугмалари ва тик ёқаси ёқади ўзимга. Узунчоқ юзим, иягим ва лабларим рисоладагидай, яъни келишимли, бир сўз билан айтганда, хушсуврат. Портретимни чизиш учун ҳеч кимга ўхшамайдиган ва бўртиб кўриниб турадиган белгиларни излар ва ҳамон жилмайиб турарди тарсо киз.

– Мен рассомман, дедим атайин, бирор нарса билиш ва балки қизни ром қилиш илинжида. Чакнаб кетди қизнинг кўзлари, жаранглади қувончли нидо:

– Ой! Менинг йегҳбайерим ҳам рассом!

– Ўзинг-чи?

– Чизаман.

– Шундайми? Жуда соз, у киши билан... йекҳи... йекҳиб... билан танишиб олсам яхши бўларди. Бу шаҳарда ижодкорлар кўп эмас. Йек... йекҳибо... айғир...

Лаблари кенг ёйилди қизнинг, арманча сўзни айтишда қийналганимдан мириқиб кулди, “йек-хи-байер” деди алоҳида талаффуз ва урғу билан.

– Жуда чиройли сўз. Танишсам деган эдим акангиз билан.

– Мен билан-чи?

Табиатан шўх, тортинчоқликдан йироқ эди қизгина, очик табиатидан дарак берарди унинг бу саволи ва бутун қиёфаси. Омадим чопганидан қувониб кетдим. Нималардандир умид қилардим. Ҳатто асл мақсадим, яъни кампирни топиш учун йўлга чиққаним ҳам бир лаҳза бўлса-да, сурилди онг остига томон.

– Албатта сен билан ҳам! – жавоб қилдим унинг саволидан қувониб. Ичкарига киришни жуда хоҳлаб турардим шу лаҳзада. Кўнглимдаги гапни сезгандай дарвозадан бироз чекинди қиз ва бошқа бирор сўз айтмасдан торгина бетон йўлакча томонга имо қилди қўли билан. Икки томонида ҳам канадоналар гуркираб ўсиб, гуллаб ётган йўлакчадан борарканман, кейинчалик бу қизга Амирийнинг ғазалини ўқиб беришни ният қилдим ва ғазалнинг ўзимга жуда ёқадиган мисраларини ёдга олдим:

...Бутхоналар ичра ҳеч тарсо

Бир кўрмади сен каби санамни...

Шундай, ҳа, олам бутхоналарини излаб топиш қийин бундай санамни!

Рўпарамизда қад ростлаб турган уйга олиб кириб, хоразмликларнинг биносига монанд узун даҳлиз бўйлаб олиб ўтиб борарди Тарсо қиз. Орқа эшикдан чиқдик. Қалин дарахтзор орасида яна бир бино. Кулф тешигига Қалит солиб очди эшикни. “Йегҳбайер”!.. деб майин овоз билан акасини огоҳлантирган бўлди ва жавобини кутмай, яна аввалгидек қўлнинг назокатли ҳаракатлари билан ичкарига томон имо қилди. Тўртбурчак кўринишидаги даҳлизчадан ўтиб кенг хонага кирдик. Нафис тўр-пардалар тушириб қўйилгани ва бунинг устига дераза ортида чирмовиқ гуллар ўсиб ётганлиги сабабли қоронғироқ эди хона. Остона ҳатлаб ўтдим. Ўнлаб кўзлар турли томондан менга тикилиб турганини кўриб гангиб қолдим дафъатан. Бири иккинчисига ўхшамайдиган қошлар, кўзлар, бурунлар ияклар... шулар орасида креслода ўтирган кишининг қиёфаси тасвирланган бир портрет эътиборимни тортди ва кўз узолмай қараб қолдим. Суврат шу қадар жонли чизилган эдики, тирик одамдан фарқ қилиб бўлмасди. Унинг лабларида масхараомуз бир табассумни кўрдим. Қовоғи устига босиб тушган қошлари ва узун киприклари остидан менга “Ниҳоят топиб келибсан-да” дегандай қараб турарди.

– Брат, у нас гость, он тоже художник, – деди Арпеник шу портретга мурожаат қилиб. Қизнинг бундай қилиғидан бироз ранжиганча унга қарадим ва худди шу пайтда “зарманум ем” (мен таажжубдаман) деган овоз келди қаердандир. Чўчиб портретга қарадим, энди бошини адл кўтарганча бир қўли билан иягини ушлаб турарди суратдаги одам.

Гўё шундай қилмаса боши яна пастга осилиб тушадигандай. Танидим уни. Турфатул айн ичида намоён бўлди Хўтама, темир қозик ва чилвир. Гумбурлаб садо берди момақалдинок, шаррос қуйди ёмғир. Беихтиёр кафтим билан артдим тер оқаётган юзимни. Ваҳимага тўла титроқ бир товуш отилиб чиқди бўғзимдан:

Неъмат АРСЛОН

– Манзар-р-рр!?!..

Жавоб қилди “суврат”:

– Мен Манзар эмас, МЭЛСман.

Тикилиб қарадим унинг бамисоли сурпдек оппоқ юзига, одатда узок вақт ер остида яшаган одамларни эслатарди унинг қиёфаси ва рангпар чехраси.

– Мана, танишиб ҳам олдинглар.

Қизнинг овозидан борлиққа қайтдим. Ваҳимали “суврат” олдида сеҳрланиб қолиб, ўзимни ҳам, Арпеникни ҳам тамом унутгандим. Саросима ичида яна кулоғимга чалинди қизнинг овози:

– Кофеми, чойми?

Жавоб беришга улгурмадим. Жарангдор овоз ҳали ҳаво қаватларига сингиб улгурмай эшик томон йўл олди Арпеник.

– Хизмат? – сўради “портрет” – қиз ортидан эшик ёпилиши билан. Дарвоқе, энди унинг рўпарасида ўтирардим, ва энди қаршимдаги “портрет”нинг аслида тирик одамлигига ишона бошлагандим. Дафъатан жавоб тополмадим ва бироз сукутдан кейин хаёлимга келган тасодифий гапни айтдим:

– Амарильда момони йўқлаб келган эдим.

Бу исм нима жин чалиб миямга урилди, нега бундай дедим ҳанузгача билмайман. Аммо тасодифни қарангки, тарсо қизнинг татиғи аслида Сабина момо эмас, Амарильда экан. Шундан кейин анча сокин ўзанга томон оқа бошлади суҳбатимиз. Баркаш кўтариб кирди Арпеник. Ғоят нафис эди унинг ҳаракатлари. Эгилганида баркашга тушмаслиги учун соч ўрамини кафти билан босиб турганча журнал столчаси устига қўйди чинни идишчаларни. Хушбўй ҳид таралди хонага. Оғир сукунат, қайноқ кофе ичида айланиб “рафинад” бўлақларини қувиб юрган кумуш қошиқчаларнинг шиқирлаши эшитилиб турарди фақат. “Иекхбайр” деб мурожаат қилди қиз арман лафзида ва менга бир қараб олиб қолганини ўзбекча давом эттирди:

– Ака, бу киши ҳам рассом. Ўйлайманки, тил топишасизлар.

Иекхбайрдан садо чиқмади. Бир муддат жимгина қаҳва хўплаб ўтирдик. Аммо гап учун бировнинг чўнтагига тушадиганлар хилидан эмасди Арпеник, мен томонга ўгирилиб савол берди:

– Сиз қайси жанрда ижод қиласиз?

– Пейзаж.

– Тоғларда кўп юрсангиз керак унда?

– Бир пайтлар кўп юрардим. Ҳозир ишдан қўлим бўшамайди. Газетачилик...

– Кўргазма тўғрисидаги статьянгизни ўқигандим. Яхши, таҳлил бор.

– Борганмидингиз?

Ҳаёжонимни ўзича тушунди қиз ва жавоб берди:

– Албатта. Мен ҳам чизганларимни қўймоқчи бўламан, акам рози эмаслар.

– Бу сувратлар сизникими? – сўрадим девор тубида қалашиб ётган сувратларга имо қилиб.

– Бизнинг мулкимиз.

– Тушунмадим...

– Амакимдан қолган. Ўзимиз чизганларимиз ҳам бор.

Гарчи бошқа саволлар бераётган бўлсам-да, хаёлимда фақат Хўтама. Арпеник кўрдимикин ўша сувратни? Кўрган бўлса эътибор бердимикин? Фикри қандай? Сувратни чизган киши ким? Уни олиб кўргазмага борган кампир Арпеникнинг момоси эмасмикин?

Сухбатимизга аралашмай жим ўтирар ва қаҳва хўпларди Йекхбайр. Унга му-рожаат қилдим ва сувратларни айланиб қарашга ижозат сўрадим. Арпеник ҳам акасига қаради. Ўтинч бор эди кизнинг нигоҳида. Сувратлар орасидан кўргазмага қўйилган ўша расмни кўриш илинжида яна бир марта илтимос қилдим, бу санъат-га жуда кизиқишимни пеш қилиб Йекхбайрнинг юзига тикилдим. Садо чикмади ундан. Хижолат чекарди киз. Шунда менинг ҳам дағаллигим тутди. Ўрнимдан турдим. Бош эгиб киз билан хайрлашган бўлдим эшик томон юрдим. Хафа бўлманг деди киз ташқарига чиққанимиздан кейин, акам... аслида жуда дилкаш одам бўлган. Бир нохуш воқеадан кейин шу ҳолатга тушган. Оёқлари оғрийди. Асаби ҳам чатоқ. Гоҳ хут, гоҳ ҳамал. Арман қизнинг тилимиздаги бундай гапларни билиши мендаги нохуш кайфиятни тарқатиб юборди ва сўрадим:

– Қандай воқеа? Агар сир бўлмаса...

– У кишини бир одам чуқурликка итариб юборган. Ёшлиқдаги дўсти бўлган ўша йигит. Улар қандайдир бир қудукни кўриш учун сайхонликка боришган.

– Чуқурлик... чуқурлик... сайхонлик...

– Ҳа, бирор нарса ёдингизга тушдими?

– Йўқ, йўқ, мен шу сўзнинг русчаси қандай бўлишини ўйлаётгандим.

Аслида мутлақо ёлғон эди гапларим. Ҳаяжонимни хаспўшлаш мақсадида шундай дедим. Беғубор хилқатни алдаётганимдан қанчалик хижолат чекмай, унинг саволига тўғри жавоб беролмасдим. Апрель ойида рўй берган ўша фожиа, Манзарнинг чоҳга тушиб... "чоҳ" мана энди топдим унинг номини. Хўтама учун энг мос таъриф. Жар, чуқурлик, ўпқон ёки ғалдир эмас, ғор ҳам эмас, чоҳ! Ҳазрат Юсуф ҳам чоҳда ётганлар, акалари чоҳга ташлашган ул кишини. Хорут билан Морут эса ҳамон чоҳда ётибдилар. "Чоҳи Бобил ичра қолмишлар бўлак тадбирда" деган мисра ёдимга келди. Инсониятга сеҳргарликни ўргатгани учун чоҳга ташланган бу фаришталар балки қиёмат кунигача ер юзасига чиқолмаслар. Лекин Манзар қандай қилиб чиқди чоҳдан? Балки ўзи айтганидай, ҳақиқатан ҳам Манзар эмас, МЭЛСдир. Яъни бутунлай бошқа одамдир... Оний лаҳзаларда хаёлимдан ўтган фикрлар бирдан чекинди ва қулоғимга яна қизнинг овози чалинди:

– Ҳаммасига зилзила айбдор.

Бирдан хушёр тортдим.

– Ўшанда акам ўн беш ёшда бўлганлар, мен олти ёшли қизалоқ эдим, – давом этди Арпеник. – Даҳшатли зилзила бизнинг тақдиримизни бутунлай ўзгартириб юборган...

Гап 1988 йил 7 декабрь фожиаси тўғрисида борарди. Дарвозадан чиқаверишдаги ёғоч скамейкага бориб ўтирдик. Маржон-маржон ёш оқарди кизгинанинг кўзларидан. Нима деб юпантиришни билмасдим. Настарин гулининг расми туширилган рўмолчасини кўзларига босиб турганча ёшларини арта-арта охишта сўзларди тарсо киз:

– Мен китоб-дафтар солинган сумкамни маҳкам кучоқлаганча қоронғи бир жойда ётардим. Қўлларим билан пайпаслаб кўриб устимдаги муздай совуқ сирт бетон плита эканлигини англадим. Мактабга бораётган эдимда ахир мен. Дарсга кеч қолишимни ўйлаб дод сола бошладим. Ҳеч ким эшитмади. Кейинчалик менга айтишларича, бетон плита остида уч кун ётган эканман. Мени хушсиз ҳолатда тупроқ уюми остидан чиқариб олишган. Ота-онамизни қидириб топа олмадик. Бутунлай вайронага айланган шаҳарда бирорта бутун қолган бино кўринмасди. Йўқ эди менинг мактабим ҳам. Кўрқанимдан йиғлаб юбордим. Бутун дунёда ёлғиз ўзим қолгандай туюларди.

– Акангиз-чи?

– Биз шу ерда топишдик. Мени бозор майдонида учратиб таниб қолди йегҳбайерим. Қўлида бир бош қора узум бор эди. Ўзи бир шинчасини узиб олиб қолганини менга тутди. О!.. Нақадар ширин ва лаззатли эди ўша қора узум доналари. Узумни ея туриб эслаб қолдим, менга мактаб сумкаси совға қилганини ҳам эсладим. Сумка ичида Егише Чаренцнинг шеърлар тўплами ҳам бор эди. Акам жуда яхши кўрарди Чаренцни. Ўзи топинган оловга ўзи куйган шоир дер эди Чаренцни. Кейинчалик унинг расмини ҳам чизди... кўп марта, турли кўринишда.

8

Бирдан ўрнидан турди Арпеник. Хавотир аралаш уй деразасига қаради. Қоронғулик туша бошлаганди. Деразада чироқ ёнди. Татиғи келганини айтиб тезгина хайрлашди. Ниҳоясига етмаганди ҳали суҳбатимиз. “Давомини қачон айтиб берасан?” деб юборишимга оз қолди, бирдан тилимни тийдим. Ўйламасдан гапириш жуда ёмон одат. Бундай савол гўё қизнинг ва оиласининг бошига тушган, ва ё умуман арман халқининг бошига тушган фалокатга енгилтаклик билан қарашдек тасаввур қолдириши мумкин. Вақтида англаб қолдим ва индамай дарвоза томон юрдим. “До свидание!” деган овоз эшитилди ортимдан аммо кўринмади қизнинг ўзи. Бир ҳафта ўша кунги таассурот таъсирида юрдим. Дунё халқи бошига тушган ғоят катта фожиа эди Спитак зилзиласи. 10 балли зилзила 50 минг кишини олиб кетди, 140 минг киши ногирон бўлиб қолди. Ўша йилги матбуот хабарларини архивдан излаб дурустроқ ёзилган мақолага кўзим тушмади. Бир неча кун ўйлаб юрдим ва ўзим ёзишга бел боғладим. Мақола бадий бўлиши керак. Демакки, эссе ёзишим керак. Шоир Эркин Воҳидовнинг “Азгануш” деган шеърини ўқиган эдим. Бачканарок эди шеър. Шунчаки ёдимга келиб қолди. “Азгануш жон, Азгануш хой, Азгануш, шоирингни соғинтирмай пастга туш” деган мисралар бор эди агар янглишмаган бўлсам. Балки ошиғингидир... ва ёки бироз бошқачароқдир. Изланишда давом этдим. Арарат тоғининг энг баланд чўққиси устида ҳазрати Нух пайғамбарнинг кемаси борлигидан хабар берарди айрим қадимий манбалар. Шарль Анзаурнинг “Pour toi Armehie” деб номланган қўшиғи жуда ёқди. Уни Арпеникка совға қилиш мақсадида флешкага ёзиб олдим ва шу баҳонада яна ўша дарвоза олдига бордим. Қўлимда Егише Чаренц деб номланган кичкинагина шеърый китобча. Рус тилида. Ўз тилимизга таржимасини топа олмадим. Шеърлардан биттасини танлаб оққа кўчирдим-да, қоғозни киссамга солиб йўлга тушдим:

*Я видел во сне: качаясь вдали
Под звон бубенцов шагал караван,
По склонам холмов, по краю земли
Под звон бубенцов шагал караван.
Я видел – она, в шитье золотом,
Под белой фатой плыла под венец,
Ей в ноги упал, взмолился:
– Постой!..
По сердцу верблюду пронес бубенец.
Растоптан вконец, навек одинок*

*Остался лежать в дорожной пыли...
 Остался лежать...
 Но слышать я мог,
 Как сладостный качался вдали звон.*

9

Кўкимтир сочлари қулоғи устида ёйилган чамаси саксон ёшлардаги кампир ўтирарди дарвоза олдида. Арпеникни сўрадим. Нуроний кўзлари билан узоқ тикилди юзимга, “арманмисан” деди ниҳоят. Бурнимни ишқалаб қўйдим. Ва саволни эшитмаганга солиб Чаренцни олиб келганимни айтдим. Худди шу дамда дарвоза очилиб қизнинг ўзи кўринди. А... жаноб рассом деганча яқинлаб келди. Китобчани узатдим, сўнгра чўнтагимни кавлаб шеърни чиқардим. Бу сафар совуқроқ эди қизнинг муомаласи. Демакки, акаси дакки берган. Мени уйга таклиф қилмай китобчани олиб ҳовлига кириб кетди. Балки чиқиб қолар деган умидда момони гапга тутиб турдим. Кўп йиллардан буён шу ерда яшаркан. Кампирнинг ёдидан кўтарилган эди йиллар ҳисоби. Арпа ўрими бошланган кунларни эслади фақат. Бир ўғил бола дўпписини тўлдириб жовпазак олма олиб келгани ҳақида гапириб тамшаниб қўйди. Олма таъми ҳамон оғзидан кетмаганди афтидан. Дарвозада Арпеник кўринди ва мени ичкарига таклиф қилди. Том ортига ўтганимиздан кейин секин қўлимни ушлади қиз ва кафтимга оғиргина бир нарсани қўйиб шивирлади: “Акамга берасиз”. Кафтимни очиб қарадим. Беш тийинликдай кумушсимон танга. Мельхиор. Ўнг томонида харобалар устида қанотлари тоғ чўққисини эслатувчи ҳайкал. Унинг тепасида машала. 7.12.1988 рақамлари. Орқа тарафида герб ва СССР деган ёзув. Арманистонда рўй берган зилзила санасига бағишланган уч сўмлик пул эди бу. “Эслатиш шартмикин” дедим қиз томонга эгилганча шивирлаб. Бирдам иккиланиб турди Арпеник ва тангани қайтариб олди. Чаренцнинг китобини кўриб хурсанд бўлган эди Манзар. Қизнинг чехрасидан шуни англадим. Хона тўридаги нимқоронғи бурчақда ҳамон ўша алпозда ўтирарди рассом. Аравачасининг чап тарафидаги ғилдирагини кафти билан айлантриб ўнг тарафга бурди ва биз юзма-юз туриб қолдик. “Зло становится для меня добром” деди Манзар қандайдир хўрсиник билан. Чаренцнинг “Шоир” деган шеъри шундай бошланарди. Лекин нима сабабдан айнан шу мисрани айтгани мени ўйлатиб қўйди. Шамами, гинами, таънами бордай. Гапираётганда юз ифодасига эътибор қилдим. Мен билган Манзар эмасди бу одам. Йиллар ўтиши билан балки ўзгаргандир, балки тортган азобларининг таъсиридир унинг юзи ва кўзларидаги беўхшов ифодалар. Нима бўлса ҳам ўзимни босиб олдимда кейинги мисрани айтдим:

“Обыденность приносит чудо-грезы”.

Ҳар иккала мисра ҳам бизнинг ҳаётимиз, яъни бир-биримиз билан боғлиқ кунларимиз ва айни дамдаги ҳолатимизга мос. “Зулм мен учун дўнар савобга” деган маъно бор эди Манзар айтган мисрада, мен эса, “Оддий кунлар тухфаси мўъжиза-хаёл”, деган маънони ўйлардим. Йўқ, шеър бошқачароқ мазмунда эди, аммо мен уни айтаётганимда айнан шу ҳолатни кўзда тутдим. Ва афсусландим. Ногирон бир инсонга нисбатан дилимда меҳр жўш уришини истардим аслида. Секингина қарсақ чалиб қўйди Арпеник. Кейин биз чор-атрофда қалашиб ётган сувратларни томоша қилишга киришдик. Ҳеч шубҳасиз, расмлар орасидан “Хўтама”ни излардим. Беҳуда кетди бор ҳаракатларим. Чоҳнинг суврати йўқ эди бу ерда. Ташқарига

чиққанимиздан кейин гапнинг очигига кўчдим. Мен излаган суврат бу ерда топилмаганини айтдим.

– Нимани излаган эдингиз?

– “Хўтама”ни.

– Мен маҳаллий рассомлар кўрғазмасида кўрдим. Орадан бир кун ўтиб борсам суврат жойида йўқ. Акам жуда афсусланди. Нима сабабдандир сувратда чизилган ўша ғор тагидан Арманистонга йўл бор деб ўйларди. Бир кун буни очиқчасига айтди ҳам. Гарчи бу фикр ҳеч қандай далилга эга эмаслигини билсам-да, акамнинг фикрини рад этмадим. Тўғри деб тасдиқладим ҳам. Акамнинг кунора қаерларгадир кетиб қолиши ҳам ўша чуқурлик билан боғлиқлигини пайқаб юрардим, аммо унинг характери жуда кескин ва муросасиз бўлганлиги сабабли ортидан боришга жазм этмадим. Мана, кунлардан бир куни майиб ҳолатда олиб келишди уни. Даволатишлардан анча ўзига келди, юрадиган бўлди. Унинг асаб тизимида жиддий ўзгариш борлигини айтишди дўхтирлар. Дарвоқе, бирон ишқал чиқмасин деб сувратни у ердан олиб келиш учун борган эдим. Бу татигимнинг шаккокликлари эканлигини билардим. Нега ҳамманики қўйилади-ю менинг неварамники қўйилмайди деган иддао билан сувратни олиб борганлар, у кишининг назарида акам дунёдаги энг улуғ рассом. Сарой директорини қандайдир йўл билан кўндирганлар, мен буни суриштириб ўтирмадим. Чунки момонинг асаблари чатоқ. Кўп йиғлайдилар, истерикага тушиб қоладилар ва бошқа номаъқул ишларни қилишдан, ва ҳатто косатовоқларни уриб синдиришдан ҳам тоймайдилар. Энг ёмони, бундай дамларда вино ичиб кун бўйи қўшиқ айтадилар. Спитакни, ўзлари яшаган уйнинг расмини кўлларида қўймай кўтариб юрадилар. Қўшиқларини эшитганда ўзимни тутолмай йиғлайман ва қўшилиб айтаман:

Қани менинг мансардам?

Тувакдаги гул қани?

Жавоб бергил Оқ шаҳар!

Қани меҳрибон онам?

Қани етти набирам?

Жавоб бергил Оқ шаҳар...

Тувакдаги гул қани?..

– Биламан, ҳар кун ўйноқлаганча татигим яшаган мансарда зинасидан неча бор чиқиб тушганман. Мурабболар, ширин бўғирсоқлар олиб чиққанман. Дадам ва онам қанчалик уринишмасин, чордоқдаги маконидан тушишни истамасди момом. Тўғрисини айтсам, мансарданинг ўзига хос жозибаси бор. Доира шаклдаги деразининг учбурчак шишаларидан баланд бутхона кўриниб турарди. Қуёшда ярқираб ўзидан нурлар таратарди бутхона қуббалари. Гумбаз тепасида қорайиб кўринарди бронза хоч... Оқ шаҳар... Оқ деган маънони беради Спитак. Ранг маъносида...

10

Жим қолди Арпеник, менинг ҳам дилимни ўртади арман халқи бошига тушган беадад ғаму кулфат. Чаренци эсладим, яхши кўрардим унинг мунгли шеърларини. Кучли ҳиссиёт таъсирида қизнинг сочларини силадим титроқ бармоқларим би-

лан. “Арпеник... Арпеник!” деган сўзлар ҳарорати лабларимни куйдирди. Ёнимда мунғайиб ўтирган қизнинг исми Чаренц ва унинг ҳаёти билан боғлиқ. Мумтоз шоир биринчи хотини билан узоқ яшамаган, турмуш қурганларидан кейин кўп ўтмай аёли вафот этган. Азалдан бадииятнинг муҳлиси бўлган оила Чаренцнинг ҳурмати учун ўз зурёдини ўша аёлнинг номи билан Арпеник деб атаган. Суврат тўғрисида оғиз очишга журъатим етмади. Она шахри Спитакнинг ер билан битта бўлиб тўкилиши, залворли бетон плиталар, оғир деворлар остида қолиб кетган одамлар, норасида гўдақлар фарёди, боласини қидириб сочларини юлганча оҳ ураётган оналар, ғам юкининг оғирлигидан қадди букилган оталар, эрлар... буларнинг ҳаммаси шу лаҳзада Арпеникнинг кўз ўнгидан ўтмоқда деб хаёл қилдим. Ўшанда етти ёшда бўлган Арпеник. Ўн уч йилдирки, кўз ўнгидан кетмайди арман рассоми Айвазовский чизган сувратдаги тўққиз балли тўлқинлардай тебранаётган, чайқалаётган ва тўлқинланаётган Ер, бешикдай тебранаётган уйлар, асосидан кўчиб кулаётган бинолар, олов ичида қолган иншоотлар...

Билишимча, бу ерда Арпеник ҳеч ким билан танишиб дўстлашмаган, бирон-бир йигитга муҳаббат қўймаган. Зилзиладан кейин ярим жинни бўлиб қолган момоси ва акасининг тарбияси билан шуғулланиб кўнгилочар дамларга қизиқмаган. Биздан ўттиз қадамлар нарида ҳамон ўша алпозда нигоҳини узоқ уфқдан узмай ўтирарди унинг татиғи. Уйга қайтишда атайлабми ёки манбаи менга номаълум бўлган муъжизавий куч таъсиридами яқин йўлни қўйиб Маданият ва санъат саройи томон олиб борадиган кўчага бурилдим. Аслида шўх ва шаддот бўлса-да, Спитак зилзиласини ўйлаганда ғамбода ва мотамсаро ҳолатга тушиб қоладиган қизнинг қиёфаси кўз ўнгимни тўсиб турарди. Қандай бўлмасин унинг дардига малҳам бўлиш учун Хўтамани топишим шарт. Фақат икки кунгина кўрғазмада турган ўша суврат ҳозир кимнинг қўлидалиги мени тинч қўймаётганди. Бино ортидан ўтаётиб чиқинди қутиларини бўшатаётган кишиларга кўзим тушди. Бу касбдаги одамларнинг айримларида қутилардан чиққан бирон-бир буюмни ажратиб олишга мойиллик бўлади. Ерда ётган ана шундай буюмлар орасида ёғоч рамка ичидаги бир бўлак картонга кўзим тушди, чорчўпининг бир томони синган. Гарчи картон тескари томони билан тушиб ётган бўлса-да, қалбим сезди, бу айнан ўша суврат! Истеҳолани бир четга суриб қўйиб озодалиқ посбонларининг олдига бордим. Ердан олдим чорчўпни ва... билмадим қай ҳолатга тушганимни, ҳар ҳолда уч нафар ишчи шоха ва белкуракларига таянганча катта қизиқиш билан мени кузатиб туришарди. Шу лаҳзада қутилардан ва чиқиндилардан ҳавога таралаётган ноҳуш ҳид ҳам мен учун бамисоли нофаи тотордай хушбўй туюлаётган эди десам муболаға бўлмас. “Сотиб оламан” “Олинг”! Чўнтагимдан бир даста пул чиқариб яқинимда турган кексароқ одамга тутдим. Ҳамроҳларига ажабланиб қараб олди-ю пулга қўл чўзди ишчи. Балки уларнинг назарида телбарок, овда-тентак бўлиб туюлгандирман. Менга чикора уларнинг хаёлидан ўтган гаплар. Энг муҳими, Хўтама энди кўлимда! Мана, энди ҳаммаси аён бўлади! Шундай хаёл қилардим аслида нима аён бўлиши тўғрисида тасаввурга эга эмасдим. Сайхонликдаги тубсизлик тубида яшириниб ётибди неча йиллардан бери миямни пармалаб келаётган сирлар мажмуи. Чоҳ тубида нима борлиги Манзардан бошқа бирон кишига аён эмас. Аслида мен ўйлаган ва билган Манзарми ўша аравачада ўтирган ва ўзини МЭЛС деб таништирган одам? Уйга келгач ҳаяжонимни босиб олиб, сувратга ёпишган чирик олма қолдиқларини авайлаб латта билан артиб тозаларканман, хаёлимнинг бир минтақасида хирагина шарпа солиб турарди ана шундай саволлар. Бир неча кун суврат тадқиқоти билан ўтди.

Чохга тушган одам қандай қилиб ундан қайтиб чиқди? Унинг белига боғланган арқон нима билан қирқилган эди? Кесилганмиди ёки олов билан куйдирилганмиди? Сувратни артиб тозаларканман, қайта-қайта шуурумга бостириб кирарди ана шундай саволлар. Дикқат билан қарайман: чириган олма сабабли сувратнинг баъзи жойлари бўялган. Энг ёмони, тубсизлик тубида ётган ўша пахмоқ қора туманлик бирозгина хира торган. Унда қизғиш бир нарса кўринади. Пахмоқ қора туманлик шу қизилликни ўраб турибди. Аввал пайқамаган эдим. Ногоҳ ёдимга келди: ўша кунни чоҳга тушган Манзарнинг эғнида қизил алвон қўйлаги бор эмасмиди!? Лупа орқали қарадим. Аммо бошқа тафсилотларни аниқлаш имкони бўлмади. Хўтама деб ёзиб ёпиштирилган қоғоз тагида ҳам қандайдир шакли номаълум чизиклардан бошқа ҳеч нарса йўқ. Сира кутилмаганда эшик тақиллаб қолди. Шошилганча кўрпа тўшагим тагига тикдим сувратни ва эшикни очдим. Остонада Арпеник турарди! Яшаш манзилимни унга айтган эканманми, қачон айтганман, буни эслолмадим. Бу ҳақда ўйлаб туришнинг пайти эмасди, бироз саросимадан кейин ичкарига таклиф қилдим кизни. Тўқима саватчани тўлдириб олма олиб келиб қўйдим дастурхонга. Бошқа ҳеч нарса керак эмас, ўтиринг, сизга бир нарса олиб келдим деди қиз ва сумкачасидан қалингина иккита дафтар чиқариб узатди-да, таклифни ҳам қутмай олмага қўл чўзди. Унинг оппоқ ва мустақкам тишлари орасида карсиллаб эзиларди ширин ва серсув олма. Дафтарларга шунчаки бир назар ташладиму (гарчи жуда қизиқаётган бўлсам-да) бир четга қўйиб Арпеникнинг юзига тикилдим. Европа халқлари, хусусан, рус аёллари олмани яхши кўрадилар. Арманлар ҳам... фикрим чала қолди олманинг номини сўради меҳмоним. “Алак олма” дедим. Чизган расмларимни кўриш учун келганидан гап очиб қолди Арпеник. Бундай бўлишини сира кутмагандим. Хона тўридаги деворда осиглиқ турган бир дона сувратдан бўлак ҳеч қандай санъат асари йўқ эди менда. Чизган расмларим аввалги яшаган жойимда қолиб кетгани, олиб келишга вақтим бўлмаётганини айтиб яна ёлғон сўзладим. Индамай олмаҳўрликда давом этди меҳмон қиз. Ва сира кутилмаганда берган бошқа бир саволидан яна саросималаниб қолдим. “Хотинингиз ҳамми?” Ҳали бирор марта ҳам уйланиб кўрмаганлигимни билдирдим. Олма шарбатидан ҳўлланган лаблари ҳаракатсиз қолди, тишлари орасида бир тишлам олма. Ажабланганини яшириш учун акаси ҳам уйланмаганини айтиб яна олма ейиш билан машғул бўлди. Уйланинг деди бироздан кейин оддийгина қилиб. Ёшим қирқдан ошиб қолганини писанда қилдим. Бирдан мавзунни ўзгартирди Арпеник. Дафтар акасиники экан. Ўқиб бўлганимдан кейин қайтариб олишини сўзлаб ўрнидан турди. Қиёлаб қаради, кузатиб қўйишимни қатъий рад этиб йўлга тушди. “Сатрап” маркети ёнидан ўтиб кичик кўча томон буриларкан, қўл силкиб “хай-хай” қилди-да, кўздан пана бўлди. Куннинг бундай ёқимли тухфалар келтиргани ҳақида ўйлаганча бир дам эшик олдида туриб қолдим. Орадан кўп ўтмай, Арпеник билан муносабатларимиз янги ўзан томон оғди. Энди биз хилватгина бир гўшада учрашадиган бўлдик. Акасининг дафтарларини қайтиб сўрамади. Мен эса узун тунлар ухламай ундаги ёзувлару чизгиларни синчиклаб ўрганардим. “Ерости шаҳри манзаралари” деб номланган бу дафтар битикларини ўқиш менинг энг сеvimли машғулотимга айланиб қолди. Бадий тилда ёзилган битиклар ҳақиқатан ҳам фантазияга бой эди ва мени сирли муҳитга олиб кирди. “Кал” деган бироз ғалатирок сарлавҳа билан бошланарди биринчи дафтар. Ҳеч қандай қўштирноқсиз айнан келтираман. Чунки Манзар битикларини бу грамматик белги билан бошламаган. Айрим ҳолатлар ва жой номларини қўштирноқ ичига олган, холос.

Манзарнинг битиклари:

...Бир муддат дам олиб бироз ўзимга келганимдан кейин чала қолган сувратни чизиш иштиёқи бош кўтарди. Ва мен дераза тагида ўрнатилган кичик устахонамга кирдим. Рангдор бўз билан ўраб олинган бу жойда суврат чизиш учун бир қатор мосламаларим бор. Чала қолган тасвирга қараб қўнғир ранглар ёрқинлигини ошириш керак деб ўйладим ва палитрани қўлга олдим. Афсуски, керакли бўёк тугаб қолган эди. Шошилганча шаҳарнинг бош майдони томон юрдим. Сатрап ва Шондор кўчаларининг кесишган бурчагида рассомчиликка доир ашёлар сотиладиган “Ранггин” деб номланган дўкон бор. Шу ердан бир неча тубик мойбўёк олиб дарҳол ортимга қайтдим. Ногоҳ ариқ бўйида ўтириб бошига лой чаплаётган одамга кўзим тушди. Рассом сифатида диққатимни тортди бу ҳолат ва индамай кузатиб турдим. Бошининг ҳали лой сувалмаган қисми оқариб кўринарди. Бутунлай оқ ҳам эмас, алланечук кўкимтир рангда. Билдимки бу одам Кал. Мен – Товошар:

Совет ҳокимияти 50-60-70-йилларда калларга қарши кураш бошлаган ва қишлоқлардан барча калларни йиғиб келиб даволашга киришган. Симхона деб номланган шифохона ҳовлисида ҳам қизилбошу маллабош кишилар кун бўйи кезиб юрарканлар. Шундай қилиб одамлар юкумли ва ўта жирканч бу дарддан халос бўлишган. Манзарнинг битикларини ўқиб (ўзини МЭЛС деб таништирган кишини мен ҳамон Манзар бўлса керак деб ўйлайман) эсимга келди ўша даврлар ҳақида катталар айтиб берган воқеалар.

МЭЛС – Манзар:

Мени кўриб қолди Кал ва имлаб ёнига чақирди. Агар шу дарддан халос этсам улуг бир сирни айтишини билдирди. Табиб эмаслигимни айтдим. Табиб бўлмаслигинг мумкин, лекин сен арманисан деди Кал. Ва давом этди: Арманларнинг қўлидан ҳар бало келади, мени давола. Кун тобора исиб боряпти, бошимни пашша талайди, қаерга қочиб беркинишни билмай қоламан. Ариқ бўйига бориб бошимни пуданналар тагига тикаман. Шундай деб кафтидаги лойни ерга отиб урди ва бармоғининг учи билан кўтир босган чеккасини қаший бошлади. Оғзидан инграган овоз чиқар, кўзларини юмиб ғурум-ғурум бўлиб ётган кўкимтир қопламани кўрсаткич бармоғи билан тирнар, тирнаган жойидан қон сизиб чиқарди. Юкумли эди бу дард. Болалигимда қишлоғимизда Собит исмли Кал бола бор эди. Қишлоқнинг бефаросат йигитлари унинг дўпписини соғ болаларга кийдиришар ва бир неча кун ўтиб каллар сони яна бир нечтага кўпаярди. Ўйлаб қолдим ва сўрадим: Қандай сир? Аввал давола, кейин айтаман. Нима қилсам ҳам чидайсанми? Чидаш деганинг нимаси бошимни кесиб ташласанг ҳам, уриб мажақласанг ҳам розиман. Шу гапдан кейин Кални ортимдан эргаштириб уйимга олиб бордим. Кўринишидан мендан бир неча ёш катта эди бу одам. Ҳовлига кириши билан девор соясига олди ўзини ва “ҳинг-ҳинг” деганча яна бошини тирнай бошлади. Уйга кириб бир шиша уксус олиб чиқдим. Эрадан неча юз йиллар аввал Римни босиб олиш учун йўлга тушган Ганнибалми ёки унинг набираси Гомилкарми тоғни уксус билан эритиб йўл очганлиги ёдимга тушиб Калнинг бошига уксус қуйишга шайландим. Қонга тўлган кўзлари билан шишага қаради Кал ва нималигини сўради:

- Уксус.
- Неча процентли?
- 75.

– Куй!

– Шошилма, бўйин қисмингни, юзингни бирор нарса билан тўсиш керак.

Шунда бўйни ва юзига қалин қилиб лой чаплади, бошидаги лойни кафти билан сидириб ташлаб тайёр бўлди. Куй деди. Куйишга юрагим дов бермади ва уйдан пол артишда ишлатиладиган қалин пахмоқ латта олиб чиқиб уксусга ботирдим-да, Калнинг бошига ёпдим. Жони ором топиб ўтирган жойида деворга суянганча ухлаб қолди. Бошини худди қурувчиларнинг шлёмидай қоплаб олган қотирма қаватдан тутун кўтарилгандай бўлди ва бироз фурсат ўтиб латтани оларқанман, якка ярим тук дикрайиб турган боши ялтираб кўринди. “Шлём” шокосадай бўлиб кўпарилиб тушгандан кейин бошини тоғорадаги муздай сувга тикди Кал. Жони ором олди. Айт энди дедим сабрим чидамай. Елкаси билан деворга суянди, бошидан томчилаб сув оқарди. Этаги билан бошини ва юзини артди. Эшит деди. Яқинроқ бордим.

– Сенга бир чоҳнинг дарагини бераман.

– Нима қиламан уни?

– Гапимни бўлма. Чоҳ тубида дунёнинг тўрт тарафига йўл бор. Шу жумладан сенинг юртингга ҳам. Ва ҳатто Орол денгизига ҳам!

Қизиқиб қулоқ тутдим ва сўрадим:

– Қаерда ўша чоҳ?

– Боролон сайҳонлигида.

– Сайҳонликнинг ўзи қаерда?

Чўнтагидан бир парча чарм чиқарди Кал.

– Мана, бу ерда ҳаммаси бор. Мендан бошқа ҳеч нарса сўрама. Худо омадингни берсин. Соғ бўл. Ерости одамларига мендан салом айт.

– Тўхта! Чоҳ тагидаги ерости йўли қаердан чиқади?

– Арени ғоридан чиқасан. Шу номдаги қишлоқ тепасида жойлашган бу ғор. Арпа дарёси бўйида. Кўплаб заллари, гротлари, сон-саноксиз дарзлари бор. Турли томонга номаълум йўллар кетади шу дарзлар орасидан. 2007 йилда ирландиялик Рон Пинхаси билан бирга ишлаганман ғорда. Америкадан Григорий Арешян ҳам биз билан бирга эди.

Нима сабабдандир шошиларди Кал ва қочиб борарди, шу боис бошқа саволларим ўзим билан бирга қолди. Тарақлаб ёпилди дарвоза...

12

Мен – Товошар:

Манзарнинг битикларига қизиқиб қолдим. (Битикларни ўқирканман, унинг “эди” ва “ди” билан тугаган гапларига ўзгартиш киритмадим.) Худди бадий асардай тасвир билан ёзилган. Шу боис битиклар ҳақиқат эмасдир, ёзувчининг фантазиясидир деган хаёлга ҳам бордим. Айрим ўринларда ҳазил-мутойбага мойиллик бор. Шундай усулда нимадир ёзгим келарди. Ўқишда давом этдим. Кални даволагандан кейин Манзар қўлидаги чарм харитани чўнтагига солиб йўлга тушган. Боролон сайҳонлиги деб ўйлаган шаҳарнинг шимолий шарқий минтақасидаги пасттекисликни. Оғзини осмонга очиб бутун борлиқни ютишга чоғалангандай турган чоҳни кўрган. Мен Хўтама деб номлаган чоҳ ваҳимали кўриниши билан ўзига аср қилиб олган рассомни. Ўқишда давом этдим:

– ...Калнинг айтишига қараганда Арени ғорига олиб борадиган ерости йўли анча қисқа, бор-йўғи 17–18 километр экан, – деб давом этарди Манзар битиклари-

да. – Буни кашф этиш оламшумул воқеа! Шуни ўйлаб кеча-кундуз хонамда кезинаман. Кал ким эди ўзи? Мени алдаб кетмадимикин деган хаёлларга ҳам бораман. Бундай фикрлаб кўрсам, ўртада пул аралашгани йўқ. Мени чув туширишдан Калга бирон-бир манфаат борлигини ҳам кўрмайман. Агар у шайтон бўлганида ҳам... Йўқ, бу ҳақда фикрлагим келмайди. Чарм харита турибди кўлимда ва унда кўплаб чизгилар бор. Таваккал қилиб йўлга тушдим. Одатда, тоғ минтақасида бўлади жарлару чоҳлар, сайхонликлар. Ярим йиллик изланишлар охирида бир сайхонликка дуч келдим. Тоғли ҳудуд деб айтолмайман, емрилишлар оқибатида ҳосил бўлган тупрокқўрғонлар салтанати эди мен келиб қолган жой. Уларнинг айримлари вагонларига юк ортилган баҳайбат поездларни эслатади. Бошқа бирлари ёлғиз ва бузгун. Иссиқдан, қор, ёмғир сувларидан емрилиш натижасида баҳайбат одам шаклини олган ва бир-бирига қараганча сукутга толган қиёфалар. Ҳаммаси бир хил тўқ кўнғир чакмонда. Тасаввурга сиғмас даражада ваҳимали бу жой: Бамисоли улкан тоғора. Баландлиги ўттиз-қирқ метр чамаси келадиган тупроқ қалъалар арсади қаерга бориб туташгани ва ёки охири ва боши қаердалигини билолмадим. Йиллар, балки асрлар давомида емрилиб яланғочланиб қолган турли шаклдаги тупроқ миноралар юракка ваҳима солади. Кал айтган чоҳ шу ердалигига гумоним йўқ. Тепа қисми осмонга теккудек бўлиб қотиб қолган минора ортида уфқ бўйлаб чўзилган тоғ кўринади, лекин аслида тоғ эмас, рўпарамда турган тупроқ миноранинг давоми. Унинг ҳам вужуди бўзранг улкан кесакдан иборат. Ўнгда, чапда ва узоқ-узоқларда ҳам тупрокқўрғонлар лашкари. Ярмигача тупроққа кўмилиб турган ғаройиб шаклдаги тепаси данданали “иншоотлар” бор. Ана шундай антиқа иншоотлардан бир нечасини ортда қолдирдим ва ниҳоят, шимолий минтақада қорайиб турган чуқурликни кўрдим. Кейинчалик емрилишлар салтанати бўлган бу ҳудуд менинг сеvimли масканимга айланди. Ўзга сайёрага келиб қолгандай сезардим ўзимни. Ваҳоланки, Тетис денгизи хилхонасида турардим.

13

Холст ва бўёқларни аямадим. Уларнинг расмини чизардим ва тасвирлардан ўзим хайратланардим. Ана шундай кунларнинг бирида бегона бир йигитчани кўриб қолдим. Чоҳ оғзида қорни билан ётиб бошини пастга осилтирганча нималардир деб нола қиларди. Яқинлаб бордим. Қарасам, оёғи ерга қоқилган темир қозикка чилвир билан боғлаб қўйилган. Жуда қизиқ туюлди менга бу ҳолат ва ҳазиллашмоқ ниятида қозикни суғуриб олдим. Ҳаракатларимни пайқаб қолди йигитча ва бирдан оёғимга ташланди. Чуқурга итариб юборади деб ўйлади. Бундай бад ният йўқ эди менда. Кал айтган чуқур остида қандай мўъжизалар борлиги тинчимни бузган ва мен фақат шу тўғрида ўйлардим. Арманистон зилзиласининг манбаи худди шу чуқурлик остида деган фикр шууримга тобора чуқурроқ ўрнашиб борарди. Чоҳ остида зилзила ҳосил қиладиган қандайдир куч, қандайдир бақувват ускуна, инсониятнинг хаёлига келмаган мураккаб қурилма бор. Шунга шама қилгандай бўлганди Кал. Зеро, зилзила маркази бошқа минтақаларда бўлганидек юзлаб километр чуқурликда эмас, Спитак тагида бор-йўғи ўн километр чуқурликда жойлашгани сейсимолог олимлар томонидан аниқланган. Вақт ўтиши билан миямни банд этган хулосалар тобора кучайиб борарди. Ниҳоят, тушиш керак деган қатъий

қарорга келдим. Кал айтган гаплар: чоҳ тубида дунёнинг ҳамма томонларига кетган йўл, Арманистондаги Арни ғори ва бошқа муъжизавий тасаввуротлар беқиёс куч билан узига тортарди мени. Сир синоатларга бой ерости дунёсини кўриш, она юртимга қайтиш, Арни ғоридан чиқиб, 1080 метр юксакликда туриб Арман диёрини томоша қилиш билан боғлиқ орзулар исқанжасида қолдим. Зилзила ҳосил қилувчи қурилмани кўриш ва уни вайрон қилиб ташлаш иштиёқида ёнардим. Барча хиссиётлардан кучли эди бу интилиш. Ва ўша куни ёнимда тайёр ёрдамчи турганда чуқурга тушишга қарор қилдим. Анчадан буён халтамда темир қозик ва арғамчи олиб юрардим, тўғрироғи арғамчи эмас, эчки ва қўй юнги аралаштириб тўқилган пишиқ чилвир эди. Ўн тўрт ёшимда рўй берган зилзиладан омон қолиб ёлғиз ўзим бегона юртларда адашиб юрганимдан ўксинардим. Ер билан битта бўлиб тўқилган Спитак харобалари остида қолиб кетганди менинг ота-онам, акаларим, қариндошларим. Зилзилада дом-дараксиз йўқолган синглимни топаман деб умид қилмагандим. Буни қарангки, уни шу ерда, бозор майдонида учратиб қолдим. (Қайси юртнинг бозорида? Бунга аниқлик киритмаган. Балки битиклар сўнггида бирор изоҳ бордир.) Оёқялан, эғнида сузилиб қолган эски чит кўйлак, лаблари ге-зарган ҳолатда намоён бўлди. Буйи анча ўсган. Етти йилдан сўнг учрашиб турардик. Энди бўйга етай деб қолган киз эди Арпеник. Қўлимдаги узумдан кўз узолмасди. Танидим. Арман қизини дунёнинг истаган бурчагида учратиб таниш мумкин. Бизнинг қизларимизда ўзига хос жозиба бор. Қоп-қора кўзларига тикилиб туриб исмини айтдим: Арпеник! Таажжуб ва ҳайрат акс этди унинг юзида, йекхбайер дея унсиз шивирлади лаблари ва ака, акажон деганча кучоқлаб олди-да, йиғлаб юборди. Йиллар ўтди орадан. Ва мен Хўтамага тушдим. Тепада қолган йигитга овоз бердим аммо эшитмади, шунда чўнтагимдан зажигалкамни олиб чилвирга тутдим. Чоҳ туби арқонда осилиб турган жойимдан унчалик чуқурдай туюлмаганди. Уч-тўрт метр бўлса керак деб ўйладим. Янглишган эканман, ўйлаганимдан кўра анча чуқур экан чоҳнинг туби. Ерга қулаб тушиб беҳуш ётганман. Оёқларим синиб кетган экан. Кейин 123-шифохонада ўзимга келдим. Муолажалар ниҳоясига етди. Оёқларим тузалди, аммо дардим аримади. Қаердалигимни тасаввур қилолмасдим. Даволовчи дўхтиримнинг хотини арман аёли эканлигини тахминладим, шундай хулосага келишга бир қатор сабаблар бор. Аястон эди унинг номи. Арманистон шундай деб аталган тарихда. Кейин ломбардда зилзиланинг бир йиллигига бағишланган тангани кўриб қолдим. Сотиб олишга пулим йўқ. Бунинг устига гаров муддати ҳали тугамаган экан, эгаси ҳафта охиригача келмаса сотиши мумкинлигини айтди ломбардчи чол. Шу 3 сўмлик танга дўхтиримнинг аёлига тегишли деб ўйладим. Уни бир мартагина бўлса ҳам кўриш ниятида шаҳар кўчаларини кезиб юрдим. Аммо ҳали шифохонадан жавоб беришмаганди, қайтиб бордим. Синчков назар солди юзимга дўхтирим. Иш қидириб юрганимни айтдим. Топамиз деди дўхтирим ва тирсагимдан тутиб ўз хонаси томон бошлади.

14

Хуллас, мени боғбон қилиб ишга жойлаштирди. Орадан бир ойлар ўтиб уйига таклиф қилди. Хотини билан маслаҳатлашган ва менинг арман эканимни айтган, хотини меҳмонга чақиришга даъват этган эди назаримда. Шундай қилиб уни кўришга

эришдим. Тўлагина аёл эди Аястон. Ёши ўттизларда деб тахминладим. Этдор бўлишига қарамай енгил эди унинг ҳаракатлари. Тўгарак стол атрофида ўтирдик. Яширинча бир неча марта қараб олдим унинг юзига. Хизматкор қиз таомларни олиб келиб бекасининг олдига қўйди, бека ўрнидан сал кўтарилиб чинни ликобчалардан бирини аввал менга, кейин эрига узатди. Ликобча четида турган қошиқ ерга тушиб жаранглаган садо таратди. Одатдан ташқари бу жарангдан кўзим очилиб кетди, ҳушимга келганимни англадим. Дилимни афсус ўртади. Ҳушимга келганимдан пушаймон эдим. Бир тўда одам атрофимни ўраб турарди. Англадимки, шифохона ҳам, дўхтир ва ҳамшира ҳам аслида йўқ, чоҳ тубига йиқилиб тушиб ўзимдан кетганман ва менинг миямда рўй берган бу ҳолат. Балки тушдир, алахсирашдир. Нима бўлганда ҳам Айастан билан ҳали бирор оғиз гаплашмай айрилганим дилимни хира қилиб турарди. Шундай ҳолатда атрофимни куршаб турган одамларга қарадим. Юз-кўзларида ҳеч қандай ифода йўқ. Хаёлчан, босиқ ва ғамгин эди уларнинг барчаси. Орадан бир киши ажралиб чиқиб олдимга келди ва ёнимда тиз чўкиб биллагимни ушлади. Қандай йиқилиб тушган бўлсам шу ҳолатда ётардим. Томир уришидан юрак зарбини санаб бўлгач ўрнидан турди.

– Тирикми? – сўрашди одамлар.

Дўхтир хулоса берди:

– Ўлик.

Қанчалик ночор ахволда бўлмай, ўзимни тутиб туrolмадим, кулиб юбордим. Чунки унинг қўйган ташхиси мутлақо нотўғри эди. Бор кучимни тўплаб қичқирдим:

– Мен тирикман!

– Ана, исботи, – деди дўхтир тантана билан, – фақат ўликларгина шундай овоз чиқаради.

Кўринишидан кексароқ бир одам (худди бошқалардай кулранг эди унинг ҳам юзи) хотиржам тарзда гап бошлади:

– Ҳой ука, сенга ташхис қўйган киши мамлакатнинг Бош Ўликшуноси. Так што, қайсарлик қилишдан мутлақо наф йўқ. Сен ўликсан.

Бир овоздан қариянинг гапини тасдиқлади халойик:

– Сен ўликсан.

– Унда сизлар кимсизлар?

– Биз тирик одамлармиз.

Бош ўликшунос хулоса қилди:

– Томир уриши зўр, юраги яхши ишляпти, овози ҳам тетик. Кўрдинлар-ку ҳатто кулди ҳам. Бу симптомлар ўликларга хос. Уни шу ҳолатда қолдирамиз. Узоғи билан бир ой яшайди, кейин тиради. Шунгача ҳеч ким унга яқинлашмасин. Улар топган нарсаларини оғизларига тикадилар, турли суюқликлар истеъмол қилишади. Ва тинмай чор-тарафга югуришади. Рўзғор деган бир тушунча бор уларда. Яна сиёсат ва тузумлар бор. Бир-бирларидан ўзишга ҳаракат қиладилар. Муҳаббат, ҳасад, ғазаб, нафрат деган юзлаб ва балки минглаб тушунчалар бор. Ҳамиша ўликларни тугёнга келтиради бу тушунчалар. Ҳеч бир ўлик бундан мустасно эмас. Бу ҳақда гап кўп, аммо ўликшуносликка жуда чуқур кириб кетиш бизга тўғри келмайди. Хусусан, болаларимизга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Эҳтиёт бўлинглар бирор-та бола унинг олдига келмасин, дунёқарашини бузади. Энг аввало, порахўрликни ўргатади. Токи тирилгунча ўзини ёлғиз қолдирамиз.

Аммо одамлар тарқалишни исташмади, ҳаммани қизиқтириб қўйганди “порахўрлик” деган сўз ва ҳалиги ранги бошқаларникига нисбатан янада кулрангрок

қария Бош Ўликшуноздан илтимос қилиб порахўрлик нималигини тушунтириб беришни ўтинди.

– Бу ўликларга хос бир иллат, – деб сўзини давом эттирди Бош Ўликшунос. – Уларда порахўрлик бола ҳали туғилмасдан бошланади. Аёлимга яхши қаранг деб дўхтирнинг кистасига пул тиқиб кўяди ота. Кейин боғча мудирасига, тарбиячига, энагасига пул бериб, боласига яхши қарашни тайинлдайди она. Дарвоқе, бундан олдин бола дунёга келганда туғруқхона дўхтирлари ва ҳамшираларига ҳам пора берилади. Кейин мактабларда давом этади бу ҳолат, порахўрликнинг энг катта ўчоғи олий ўқув юртлари саналади... Порахўрликка қарши курашга отланадилар прокурорлар ва ишни “ёпти-ёпти” қилишга ваъдалар бериб, пора олиб қайтадилар. Шунинг учун ҳам прокурорлар...

Гап шу жойга келганда ўта кулранг бир одам аста сирғалиб тўдадан чиқиб кетаётгани назаримдан четда қолмади. Бош Ўликшуноснинг талқинлари ва хулосалари тўғрилигини тан олганча, унинг маърузасига қулоқ тутиб ётарканман, (ҳали ўрнимдан турмагандим ва билолмасдим туришга қувватим етадимми-йўқми) тўдадан чиқиб кетаётган кишининг прокурор эканлигини англадим. Тўпланиб турган халойиқнинг эътиборини тортмади бу ҳолат. Хуллас, аста-секин тарқала бошладилар тириклар. Мен эса ерда ўлик ҳолатида ётардим. Албатта Бош Ўликшуноснинг хулосаси эди бу. Мен тирик эдим. Қўлларимни қимирлатиб кўрдим, елкамда қаттиқ оғриқ кўзгалди, оёқларим кўрғошин куйилгандай оғир... Тириклар дунёсидан умид узиб, ўз кунимни ўзим кўриш мақсадида ён томонга ўгирилдим, қорним билан ётиб силжиб кўрдим. Вужудим ҳаракатга келди. Ва эмакладим, ўрмалай бошладим. Гўё янги туғилган гўдакдай тетапоя бўлдим. Шу тарзда ўтказилган оғир машқлардан кейин ўрнимдан турдим ва тай-тай қилаётган боладай алпон-талпон қадам ташлаб юриб кетдим...

“Тай” – арабча сўз, қадам дегани. Оналар тўғри талаффуз этадилар. Ёш гўдакни турғизиб кўйиб унинг олдида, уч-тўрт қадам нарида туриб қўлларини чўзиб “тай! тай!” деганча болани юришга, қадам босишга ундайдилар. Онада ҳам болада ҳам кўрқув ва ҳаяжон, бола қадам ташлашдан чўчийди, она эса унинг йиқилишидан. Ҳозир шу аснода менинг йиқилишимдан ҳеч ким кўрқмайди. Ўзимгина кўрқаман фақат.

15

*“Ер остини тарк этурсан жим
Ўз-ўзингни қутқарганинг дам.
Ер юзида яшашга ҳақли,
Ер юзига қайтолган одам”.*
Ўроз ҲАЙДАР

Мен – Товошар:

Воқеа шу жойга келганда дафтарни тап эткизиб ёпдим. Наҳотки шу гапларга мени ишонтирмақчи бўлсанг, дўстим Манзар! дея нидо қилдим. Ахир мен тирик одамман, фикрлайман, куламан, йиғлайман. Бош Ўликшунос айтгандай, ғазабланишни ҳам биламан. Ва ҳозир сендан ғазабланмаётган бўлсам-да, ранжиб турибман бироз. Мен ўлик эмасман, севги жўш уриб турибди қалбимда. Дафтарингни ўқияпман, уни синглинг берди менга. Битикларингни ўқияпману гўзал Арпеник кўз олдидан кетмаяпти. Балки синглингни мандан рашк қилиб... демоқчиманки

мендан биратўла қутулиш учун шу дафтарни ўзинг бериб юборгандирсан. Унда тас-
вирланган воқеаларни ўз кўзим билан кўриш иштиёқида чоҳга тушишимга фатво-
дир балки бу дафтар. Йўқ, Арпеникни ташлаб кетолмайман, гарчи ҳали менга нис-
батан қалбида нима борлигини аниқ билмасам-да, уни кутиб яшайман. Ҳар қандай
ғунча ҳам бир куни очилади. Дарвоқе, сен ўрнингдан туриб, тетапоя бўлганча қай
томон кетаётгандинг? Аниқ эмасди-ку борар манзилинг. Тириклар дунёсида не
кечади сенинг тақдиринг!? Кафтимни дафтар устига маҳкам босиб турганча ана
шундай саволлару хаёллар билан бирдам ўйга ботдим ва яна варақлай бошладим
“Ерости дунёси”ни. Жуда қизиқтираётганди Манзарнинг мубҳам тақдири. 77-бет-
да тўхтаган эканман, шу жойдан бошлаб ўқишни давом эттирдим:

...алпон-талпон қадам ташлаб кетиб борардим. Атрофда бир хил шаклдаги уй-
лар: эшиксиз, деразасиз, рақамланмаган. Оғир сукунат. Титроқ бир овоз чалинди
кулоғимга. Атрофга аланглаб қарарканман, тўда орасидан сирғалиб чиқиб кетган
ўша кўкимтир одамни кўрдим. Имлаб чақирарди мени, олдига бордим. Шунда
юзини четга бурганча қўлини секин мен томон чўзди. Сўрадим:

- Нима истайсиз мендан?
- Беравер, бу ерда ҳеч ким кўрмайди.
- Беришим керак?
- Пора... пора...

Чўнтагимни кавлаб битта беш минг сўмлик олдим. Пулни порахўрнинг кафтига
кестиришга чоғланарканман, хаёлимга бошқа фикр келди: Нима учун беряпман.
Тўғри, биз ерусти одамлари пора беришга ўрганиб қолганмиз. Қон-қонимизга син-
гиб кетган бу иллат, аммо ҳозир нима учун унга пора беришим керак? Тайсаллаб
турганимни кўриб тилга кирди прокурор: (барча хатти-ҳаракатидан прокурор экан-
лиги билиниб турарди).

- Беравер, сенга бир сирни айтаман.
- Аввал айт, қандай сир?
- Ўта яширин сир. Бу ерда мендан бошқа ҳеч ким билмайди...
- Айт!
- Аҳдингда турасанми?
- Тураман!

Гарчи икковимиздан бўлак кимса кўринмаса-да, атрофга олазирақ назар ташла-
ди прокурор ва кулоғимга оғзини қўйиб секин шипшиди:

- Ер устига олиб чиқадиغان яширин йўл бор...
- Қаерда?
- Айтаман. Аввал пулни бер.

Унинг кафтига ўтди беш минг сўмлик пул. Менга тақалиб келди прокурор ва
вишиллади:

- Ш-ш-шамол эсаётган томонга қара.
- Ҳеч нарса кўрмайпман.

– Албатта кўрмайсан, чунки сен ўликсан. Қулоқ тут, бошқа белгиларни айтаман.
Кўриниб турган анави қирдан ўтганингдан кейин бир дарз бор. Ўшанга тушасан,
ўн қадамлар нарида ерости йўли бор. Сени бир дўконнинг тагига олиб боради
шу лаҳм. Ломбард дейишади ўша дўконни. Унинг эгаси кекса бир чол. Ана шу
дўконнинг омборхонаси тагида яширин эшик бор. Омборхонада тилло буюмлар
сақланади. Шунинг учун ҳам у ер жуда яширин, эшиги кодланган. Чолнинг ўзи ҳам
билмайди омборхона тагида яширин йўл борлигини...

– Сиз қаердан биласиз, қачонки ломбарднинг эгаси билмаса?

– Шубҳаланяпсан. Узумини е, боғини суриштирма деб қўяқолсам бўларди, аммо юзингни кўриб... Сен болада одатдан ташқари нимадир борлигини пайқадим, айтаман: Мен бир неча кеча ўша қазноқда қолиб кетганман. Тиллани ўмариш учун киргандим. Бўлмади, эшикдан олиб чиқиш имконини топмадим, шунда охирги кун ломбардчи чол пайқаб қолди, бир кўлида чироқ, бир кўлида оғир тўкмоқ билан кирди. Бошимга тушган кучли зарбдан ерга қуладим. Бу дунёга келиб англадимки, чол ломбард тагидан чуқур кавлаб мени кўмган экан. Сенга айтадиганим ана шу йўл. Оқ йўл сенга энди боравер. Тупроқ тепача устига қорни билан ётди прокурор, бутун вужуди билан қаттиқ титрай бошлади ва кўз очиб-юмгунча тупроқ остига кириб кўздан йўқолди. Тусмоллаб айтган томонига юрдим, сон-саноксиз йўллар бор эди бу томонда. Кетавердим тахмин-батахмин. Ва айрим белгиларга қараб адашиб қолганимни тушундим. Кўп ўтмай ҳаводаги майин титроқдан хушёр тортдим. Эгнимдаги кийимларим ва баданим ҳам титраётганини пайқадим яна бироз йўл босгач. Тобора кучайиб борарди кўзга кўринмас тўлқин. Улкан бир жисмнинг тебранишидан ҳосил бўлмоқда эди ҳаводаги титрашлар. Теварак-атрофдаги нураган, емирилган тепаликлар ва ҳосил бўлган жарликлар, ғалдирсимон чуқурликлар ҳеч шубҳасиз ана шу кўздан ниҳон кучнинг иши. Лекин нима у? Юрагимда ҳеч қандай кўрқув йўқ. Тебраниш ҳосил қилаётган манбани кўриш иштиёкидаман. Яна бир неча кун йўл босганимдан кейин пашшанинг ғинғиллашидай товушни пайқадим. Аста-секин кучая борди пашшанинг овози ва улкан қовоқарининг ғинғиллашига айланди. Демак, йўлдан адашмаган эканман. Бу пайтда чуқур жарлик ичидан кетиб борардим. Шовуллаб тупроқ тўкила бошлади жарлик деворларидан. Улкан гумбазга яқинлашганимда қавссимон деворларга дуч келдим. Ичма-ич жойлашган деворларнинг барчаси қавс шаклида. Микрофондан тараладиган овоз белгисини ёзамиз-ку, худди шу шаклда жойлашган улар. Атрофимга қараб ана шундай қавсларнинг ўртасида турганимни англадим. Модомики майдоннинг қоқ ўртасида турган эканман, унда тўлқин таратадиган манба қани?! Елкамдан босаётган оғирлик таъсирида оёқларим тўпиғигача ерга ботиб турганини кўриб осмонга қарадим. Гумбаз қаърида, тахминан бир терак бўйи юксакликда қўним топган улкан жонивор қанот қоққанча, яшил кўзлари билан чор-атрофни кузатиб турарди. Ҳаводаги титроқлар ва босим айнан шунинг ўзидан таралаётганига шубҳам йўқ. Мақсад нима? Нега бир жойда қанот қоқиб турибди бу баҳайбат махлуқ? Саволларим ниҳоясига етмай улкан шарлардан бирига дарз кетди ва унинг ичидан тукдор бир жониворнинг тумшуғи кўринди. Атрофимда худди шундай яна тўртта шар бор экан. Дастлаб мен пайқамаган тупроқсимон қўнғир шарлар тепамда учиб қанот қоқаётган жонзотнинг тухумлари! Она ари (уни бошқа жониворга ўхшатолмадим) қанот қоқиб ҳавони титратар ва шу йўл билан болаларининг тухумдан чиқишига ёрдам бераркан. Ана шу ерда мен янглиш фикрлаётганимни тан олдим. Қовоқари деб ўйлаганим тепадан туриб табассум қилар ва мени имларди. Яқинроқ бордим. Болаларимга қараб тур МЭЛС мен тезда қайтаман деди антика жонзот. Боши устида порлаб нур соча бошлади саккиз қиррали юлдуз. Қўлидаги олтин занжирни силтаб тортганди, баҳайбат шер ўсиб чикди тупроқ остидан. Қўрқиб ўзимни четга олдим. Ғувиллаганча учиб айлана бошлади жонзот. Елкасида камон, ўқдон ва тирларни аниқ кўрдим. Бағоят мафтункор эди мен ари деб ўйлаган хилқат. Қўли билан баланд дарвозани кўрсатиб менга кўз қисиб қўйди-да учиб бориб дарвоза олдига қўнди. Бағоят гўзал аёлга айланди, ўқдонидан бир дона тирни суғуриб олиб

унинг ўткир учи билан дарвозани қоқа бошлади. Буларнинг ҳаммаси менга кафт-дагидек кўриниб турарди. Тезроқ жуфтакни ростлаб қолишим керак, акс ҳолда туҳумдан чиққан жониворга ем бўлишим турган гап. Қавссимон деворлардан, яъни қовоқарининг уяси тагидан ўтиб яна йўлга тушдим. Мутлако нотаниш, ва бегона, ва ваҳимали, ва аянчли манзаралар. Ёруғлик ҳам ўзгача, тушунуксиз, хира ва кўкимтир, баъзи жойларда қизғишу сарғиш шуъладлар бор, қаердан таралаётгани, ёруғлик манбаи номаълум. Нафас олиш оғир. Худди сув тагида юргандай...

16

Бу сафар дафтарни жаҳл билан ёпдим. О, дўстим Манзар! Фантазия ҳам эви билан-да деганча ўрнимдан туриб дераза олдига бордим. Ёмғир шаррос куярди, шарқ томон сузиб ўтарди чолвор кийган оғир булутлар. Ерости мамлакатига кириб кетиб, яъни Манзарнинг дафтарини ўқийвериш табиатдаги бундай ўзгаришдан хабарсиз қолибман. Момақалдиروқни ҳам эшитмабман ҳатто. Биламанки, бу турдаги булутлар шердай наъра тортиб ўтади. Хона деворларида бирдам титраб турди зангори ёғдулар ва менинг фикримни тасдиқламоқчи бўлгандек яна гулдурос солди осмон. Аниқ биламанки, шу лаҳзада Арпеник ҳам дераза ортида туриб осмонни кузатмоқда. Энди мен учун тарсо қиз эмас, балки ҳазрат Навоий катта муҳаббат билан тасвирлаган Шириннинг ўзи. Мен эса Хитой хоқонининг ўғли Фарҳодман. Арарат тоғида ариқ қазишга сафарбар этилган минглаб меҳнаткашларнинг оғирини енгил қилиш учун Арманистонга бораман. Нега Навоий ҳазратлари айнан арман қизини бош қаҳрамон қилиб олганларини тушуниб, қувониб ва улуғ пирга тасаннолар айтиб турибман. Арпеник оддий қиз эмас, Шириннинг айнан ўзи! Тарновдан тўлиб оқаётган сувнинг шовуллаши малика Меҳинбону қаздирган ариқ сувига ҳамоҳанг. Ширин ишқида мен қазганман уни. Ўз фикримдан ўзим шунчалар жўшиб кетдимки, эгнимга ёмғирпўшимни илиб ташқарига отилдим. Ёмғирга пишинган бир тўп настарин савсани гуллари барқуриб очилган бошини эгиб солланади. Унинг учидан уч дона гул синдириб олдим-да, йўлга тушдим. Дарвоза олдида тўхтаб бош кўтариб қарадим. Кўнғир тахта узра нимадир қорайиб кўринарди. Шиддат билан ёғаётган ёмғир суви бошимдан оқар, юзларимни юварди. Вақт ҳам кечга томон оған ва балки оқшом бошланган. Атроф-теваракни ўраб келаётган қоронғиликда қўл чўзиб пайпаслаб кўрдим. Дарвозага қулф илинган. Девордан интилиб қарадим. Уйлар деразаси ўрнида қора тўртбурчак. Йилт этган шуъла кўринмайди. Юрагимга бостириб кирди вужудимдан ташқаридаги қоронғилик. Чорлашдан фойда йўқ. Ночор қолиб ортимга қайтдим. Хонам ҳам совиб кетганди. Гарчи апрель ойи бўлса ҳам ҳарорат пасайган. Эгнимга ёпишган жикқа хўл кийимларимни ечиб ташлаб жавондан иссиқ ва қуруқ кийимлар олиб кийдим. Қайноқ чой ичгим келарди. Бу истакни амалга оширдим. Ва тўшакка кириб ўраниб ётдим. Арпеник билан охирги марта шаҳар четидаги ғарибгина бир емакхонада ўтирганимизни эслаганча яна қайноқ чой хўпладим. Ва емакхонада “Кагор” виносидан хўплаб ўтирганимизни қўмсаб жавондан бир шиша “Портвейн” олдим. Арзонгаров бу ичимлик гарчи “Кагор”нинг ўрнини босолмаса-да, бундай ёмғирли кунлар яхши улфат бўла олади. Ичим илиди, мудроқ босди, аммо уйқудан турганимда бурнимдан сув оқар, таним титрар ва бошим қақшаб оғирди. Шу ҳолатда бир ҳафта ётдим. Ниҳоят, иссиғим тушиб бир нав ўзимга келдим. Офтоб чарақлаб ётарди ташқарида. Настарин ҳам бош кўтарган, ва арилар ғувуллаб тармашаётган гулларини баланд тутганча масрур

турарди менинг настариним. Ундан бир дона гул сўраб олдим бу сафар. Арилар ҳам умидворда ахир, бунинг устига Ширинни учратишимга... Ишониб-ишонмай йўлга тушдим. Энди узокданок қулф кўзга ташланди. Дарвоза қулфлигини билсамда, олдигача бордим. Қулфни ушлаб тортқилаб кўрдим. Ҳовлида сукунат. Дераза пардалари туширилган... Эртаси кун ва ундан кейин ҳам бордим.

– Ўғлим, бир неча кундан бери келасиз, мен шу ерда тураман, қарамайсиз ҳам...

Шошиб саломлашдим, узр сўраган ҳам бўлдим.

– МЭЛС ака кўчиб кетган.

– Қаерга?

– Билишимча, ўз юртига. Кеча бир милиса ҳам келиб сўроқлаганди.

– Милиса?!

Бўшашиб кетдим ва сўрадим:

– Капитанми?

– Ҳа, капитан Варданаев...

– Бошқа ҳеч ким келмадими, отахон?

– Келди. Бири узун бўйли, қотма, кўзойнакли... иккинчиси гўлабир, бақалоқ.

– Бирор маълумот сўрашгандир, албатта сиздан...

Жавобсиз қолди саволим, яктагининг чўнтагидан носқовоқ олди чол. Чарм пўпакли тиқиндисини очиб кафтига бир отим нос тўқди ва оғзини катта очиб тилининг тагига ташлади, тиқинди пўпаги билан кафтини супурди ва лабларини чўзганча гўлдиради: "Жижоят ижи бойга ўшшайди". Тушундим, жиноят изи бор демокда эди чол. Оғизда нос бўлганда гапириш қийин, гарчи кўп сўзламаган бўлсада, лабининг бир четида кўкимтир шиллик кўринди. Кафти билан оғиз атрофини артди ва жим қолди чол.

17

Мустақилликка эришганимизнинг дастлабки йиллари эди чамамда. Туфлимни яматиш учун этикдўз устага олиб бордим. Ямоқ имкони борича бежирим кўринишда бўлиши керак. Касб тақозоси билан баъзан нуфузли идораларга боришга тўғри келади, балки аёл зоти билан учрашувга борарман, аёл деганда Арпеникни назарда тутаман. Унинг олдига бориб хижолат бўлмаслигимни ўйлайман, Раж Капурнинг аҳволига тушиб қолмаслигимни, такрор айтаманки, ямоқ бежирим бўлиши зарурлигини уйлаб Самвел деган армани этикдўзга олиб бордим. Бироз нарида бошқа этикдўзлар ҳам бор, лекин Армани устага олиб боришим... билмадим тасодифан шундай бўлдим ёки Арпеник туфайлими... балки озгина бўлса ҳам арман халқига ёрдам беришни ўйлагандирман. Ҳарҳолда миянинг иши. Онг остида яшириниб ётган хира қўланкалар ярқ этиб нурланади гоҳида ва унинг раъйига бўйсунасиз.

Устахона эшиги ланг очик, ҳар қандай қалин тагчармни ҳам тика оладиган, шаклу шамойили отга ўхшаб кетадиган машинанинг тумшуги кўриниб турибди. Бир томонда ёши ўнбешлардаги ўғли, иккинчи тарафда армани устанинг ўзи ўтириб ишлашяпти. Икки-уч поғонали бетон зинадан кўтарилиб остонага қадам қўйдим. Менга кўз кири билан бир қараб олди Самвел. Йўғон игна, (янглишмасам, бундай игнани жуводдиз ҳам дейишади, баъзилар тевоно деб ҳам ишлатадилар) учи илмоқли бигиз, шардуз-ип, ва устанинг қўллари... ҳаммаси ҳаракатда. Менга қараганида ҳам ҳаракатдан тўхтамади улар. Сўнгра ниманидир унутгандай ёки эслагандай бирдам қотиб қолди унинг игнаси ва учи илмоқли бигизи. Ичига туфли солинган селюфан

халтани тутганча остонада турардим. Хона кичик, девор тагидаги қутилар ичида ва хона деворларидаги рапакчаларда турли кўринишдаги оёқ кийимлари. Самвел яна мен томонга қаради унинг назари менга эмас, кўлимдаги халтага қаратилганини пайқадим ва туфлимни яматишга олиб келганимни айтдим. Нима сабабдандир унинг игнаси, малларанг ипи ва бигизи кимирамасди. Ногоҳ ўрнидан турди Самвел ва мен томон юрди. Кўлимдаги халтани худди юлқигандай бир ҳаракат билан олди-да, боши узра баланд кўтарди, кўзларида аллақандай масрурлик ёлқини билан бир дам халтага тикилиб турди, сўнгра уни юзига яқинлаштирди ва лабларини маҳкам босди менинг туфлимга. Унинг қалин лаблари билан менинг туфлим орасида қоғоздан ҳам юқа қаглам, селофан қавати бор эди, холос. Ярим шаффоф бу матодан оёқ кийимимнинг шамойили хира тортиб кўриниб турарди. Халтани кўлидан қўймаган ҳолатда менга ташланди. Белимдан маҳкам кучиб кутарди ва икки уч бор айланди. Этикдўзнинг бундай қилиғидан энсам қотиб нима қиларимни ва не гап айттаримни билмай турардим. Унинг кўзларида эса беадад қувонч. Ёзувчиликимни биларканда деган ҳаёл хали миямда мустаҳкамланиб улгурмасдан унинг овози янгради: Месроп Маштоц! Месроп Маштоц!.."

Арманларнинг бу олими тўғрисида баъзи бир маълумотларга эга эдим, арман ёзувини қарийб икки ярим минг йил аввал шу олим ихтиро қилганлигидан хабарим бор. Аммо нега бу этикдўз Месроп Маштоцнинг номини айтиб бу қадар ҳаяжонга келаётгани сира ақлимга сиғмасди. Оддий ватанпарварликка ўхшамасди унинг туйғулари. Мен ҳам бўш келишни истамадим албатта, ва Месроп ҳақида билганларимни айтдим. Гапларим қулоғига кирдим, йўқми билмадим. Курсисига оғир чўқди Самвел, аввал пешбанди билан, сўнгра енгларига ортди кўзларидан қуйилаётган ёшларини. Ҳали гапим тугамай илкис бош кўтарди ва Чеховнинг Беликовидай кўрсаткич бармоғини баланд кўтариб яна нидо қилди:

– Нетолька арман ёзувиния, йок, арман ёзувинидая, грузин ёзувиния Месроп ихтироя этагана! Ана шундая улуғ олим бизнинг Месроп Маштоц! Унинг яратганя ёзувия... мана икки минг йилдиркия, килт этиб ўзгарганя йок! Ёзмаси-да, басмаси-да би-ир. Икки ярим минг йиллик тарихиния шу ёзувдая ўқийди арман!..

Ногоҳ ўзимни кичрайиб қолгандай ҳис этдим. Бир аср мобайнида юз марта ўзгарган ва ҳамон ўзгаришда давом этаётган бизнинг ёзувимиз... бизнинг олимларимиз... аввал араб имлоси, ундан кейин лотин алифбоси, ундан кейин кирил алифбоси ва яна лотин... Кошки эди бугунги ёзувимизнинг ҳали-ҳамон меъёрига етмаганлигини, кулгили ҳолатда эканлигини билмаса менинг этикдўз устам, масалан, “цех” сўзини ҳозирги яратган ёзувимизда “sex” деб, цех бошлигини “sex boshligi” деб ёзишимиздан кошки эди бу этикдўз беҳабар бўлса. Билади. Мактабга боради-ку унинг этикдўз ўғли ҳам.

Хомуш ҳолатда қайтдим уйимга. Дашти Қипчоқ, гуннлар шоҳи Атилла хаёлимга келди. Енгилмас Кир билан жанг қилаётган ва уни тутиб бошини қон тўла мешга ботириб турган улуғ момомиз Тўмарис кўз ўнгимда гавдаланди. Биз ҳам анойи эмасмиз демоқчиман. Ким биландир ёки нима биландир фахрланишга мойил инсон. Агар шундай манба бўлмаса ўйлаб топади уни. Дилимга маҳкам тугиб олган далилларим билан эртаси кунни уста айтган вақтда туфлимни олишга бордим. Ва нима учундир хонага киришим билан Данте Алигъерининг “Илоҳий комедия” сидан Тўмариснинг ғалабаси тўғрисидаги ўзим таржима қилган битта тертицани ёд айтдим:

*Тамариса деди Кирга: “Мана қон,
Пайдо бўлдинг магар ёвуз руҳсимон,
Ташна эдинг қонга, энди ич ва қон!”*

Бу шеърни нима учун айтганимни тушунтириб беролмайман. Тўғриси айтсам, томдан тараша тушгандай бўлди менинг бу ишим. Нима сабабдан Тўмарис ҳақида Данте бундай мисраларни ёзганлигини ва мен уни нима сабабдан шу лаҳзада ўқиганимни бирон нарса билан боғлай олмадим ва бироз хижолат ичра Самвелнинг кўлидан бошқа бир селофанга солинган туфлимни олдим. Биз ҳам улуғмиз дейишга, балки Хоразмий ёки Беруний тўғрисида нималарнидир айтиб беришга чоғлангандирман, балки граф Толстой ҳам ва китоблик шоир – “Чор дарвеш”нинг муаллифи – Хиромий ҳам бўш пайтларида этикдўзлик билан машғул бўланганликлари ҳақида гапиришим керакмиди... Аммо бундай бўлмади. Самвел иш билан банд эди. Хона сукунатида игна билан бигизнинг чармни тешиб ўтиб киргиллаб овоз чиқариши ва ипнинг шариллаб тортилишига қулоқ тутиб турдим бир муддат. Ва чўнтагимни пайпаслай туриб сўрадим:

- Қанча бўлади, уста?
- Сендан пул олмаям, – жавоб қилди Самвел ишдан бош кўтармай.
- Игнанинг ҳақи, ипнинг ҳақи... ўғилчанг ишлаяпти...
- Йок, олмаям. Месропни билганинг учуни олмаям. Унинг руҳига багишлаям. Фагат илтимосия қилаям, мешокни менгая бериб кетасана.
- Майли, олаверинг, бемалол дедим ажабланганимни яширмай. То уйимгача ўйлаб келдим. Халтани баланд кўтаргани, кўзига суртгани ва ўпгани кўз ўнгимдан кетмасди. Нега бундай қилди армани этикдўз, нима учун менинг туфлимни ўпди, кўзига суртди?! Нега дам ғурурланди, дам йиғлади?.. Яна ўша аҳмокона фикр миямга урилди: Наҳотки, менинг ёзувчилигимни билса, ва наҳотки ёзувчини шу қадар хурматласа!..

Ахир менинг туфлимни кўзига суртди, ўпди... (Манзарнинг услуги таъсирида ўзим ҳам баъзан ёзувда “эди-эди ва “ди-ди”ларни қўллаб юборяпман.) Жуда чиройли ва бежирим қилиб ямалганди туфлим. Ямоқ ичдан солингани сабабли ташқи томонида чандиқ ҳам, ипнинг бир текис нафис чизиғи ҳам кўринмасди ҳатто.

Олти ой ўтди орадан. Этикдўзнинг кўрсатган “томоша”си хотирамда хира тортиб, энди мени у қадар таъсирлантирмай қўйди. Йиртиқ туфлимни ўпгани ёдимга тушса беғаразгина қулиб қўярдим. Аммо бунинг аксига ёзувимизнинг тақдири тўғрисидаги фикрлар, қандайдир аламли хаёллар кучайиб борди. Боболаримиз арабча ёзди, ота-оналаримиз аввал арабча, сўнгра лотинча, ва кейинроқ кирилчада ўқиди, биз кирилча ёзувни ўргандик, бизнинг болаларимиз дам унисини, дам бунисини қўллашди, мана энди набираларимиз гўё ҳеч нарса бўлмагандай яна лотин алифбосига ўтдилар... кирилча билан лотинча ҳарфларни аралаштириб ёзадиган бўлишди ёши улуғроқ ўқитувчиларимиз. Мана, бугунги авлод кирил алфавитидаги минглаб том китобларни ўқий олмайди. Энди бу меросни лотин ёзувига, яъни бизнинг бугунги ёзувимизга ўтказиш учун яна юз йиллар керак бўлмайдами ва бу муддатда алифбомиз яна бошқа ёзувга ўтмайдами? Ҳинд ёзуви бор, яхудий ёзуви, санскрит... Қадимий “Гилгамиш” достони битилган қиличсимон хат, мих хат ва япон иероглифлари... бор-ку ҳали биз ўтмаган ёзувлар!..

Бир неча минг киши ишлайдиган Шаҳрисабз консерва заводи нима учун яна кирилчага қайтди? “Bodring sexi”, “Олма цехи”, “Цех бошлиғи” деган лотинча ёзув-

лар олиб ташланди. Ваҳоланки, завод бош инженерининг жон куйдириб айтишича, корхона биринчилар қаторида “Ўзбекчалаштирилган лотин ёзуви”га ўтган эди.

Кунлардан бир кун биз бунинг сабабига қизикдик. Инженер изоҳ берди: “Заводимиз вилоятда ҳам, республикада ҳам энг кўзга кўринган корхона. Унинг бир қисмида Буюк Британиянинг олма шарбати ишлаб чиқарадиган “Тетропак” заводчаси ҳам фаолият юритади. Шаҳрисабзга келган хорижий меҳмонлар бизнинг корхонамизни кўрмай кетишмайди. Одатда мен уларни олиб юриб заводнинг иш фаолияти билан батафсил таништирадим. Шунда баъзи бир меҳмонларнинг цехлар олдида тўхтаб бир-бирларига нималарнидир шама қилаётганларини пайқадим ва сабабини сўрадим. Хорижий меҳмонлардан бири бироз хижолат аралаш эшик тепасидаги ёзувга ишора қилди ва деди:

– Нима учун ҳамма эшикларда секс ёзилган. Мана бу ерда мен “Секс бошлиғи” деган ёзувни кўриб турибман. Сизларда ҳалигидай... Бу хоналарда секс билан шуғулланиладими? Секс бошлиғи ҳам борми?

Ер ёрилмадики, ерга кириб кетсам. Бизнинг лотинчалаштирилган ўзбек алфавитимизда “х” белгиси “икс” ёки “кс” эмас, балки “хе” ўқилишини улар қаердан билсин. Биз машинанинг пешонасига “тахи” ёзиб “такси” деб ўқийверамиз. Болаларимиз нега бундайлигини сўрашса жавоб беролмаймиз. Туркия сериалларини қаранг, сариқ машиналар тепасига “такси” деб ёзилган... Энг ёмони, бизнинг хаёлимизга келмаган экан бундай гаплар... Шундан кейин яна кирилчага қайтиб қўяқолдик...”

Шу суҳбат ва шундай фикрлар хаёлимдан ўтаркан, армани этикдўз ва Месроп Маштоц ёдимга тушар, ўша ҳолат кўз ўнгимда яна такрорланарди. Аммо даврлар ўтиши билан, юқорида айтганимдек, вақтнинг бешафқат супургиси аламли хотираларни хиралаштира борди. Шундан кейин армани этикдўзга туфлимни қайта олиб бормадим. Ўзимизнинг оддийгина, камтар ва камсукумгина этикдўзларимиз, ёзув тарихини билмаса ҳам, (Бу яхшими ёки ёмонми ўзингиз ўйлаб кўринг) ўз касбини қойиллатадиган ва уни жимгина бажарадиган усталаримизга борардим.

Кунлардан бир кун даҳамизда янги ишга тушган “Доллар амаки” супер маркетидан бир кило пичение ва яна ул-бул харид қилдим. Мудир опа сариқ рангдаги селофан халтага уларнинг ҳаммасини жойлаб пештахта устига қўйди. Сариқ селофан... Сариқ селофан... Мен этикдўз Самвел Балояннинг устахонасида қолдирган халтачанинг айнан ўзи. Ундан кўз узолмай туриб қолдим. Ва мана, бирдан ечилди мени қийнаган саволлар. Инсон миясининг қизик тасодифлари ва ноёб кашфиётлари бор. Юз йил кўриб юрган нарсангиздаги сиз қутмаган, эътибор бермаган нимадир чакмоқ тезлигида миянгизга урилади ва сиз бирдам сўзсиз қотиб қоласиз. Худди шундай ҳолатда турардим мен ҳам. “Нима бўлди сизга, ука!” деган саволдан ўзимга келдим. Ҳа, айтганимдай, мени шунча вақт қийнаган саволларнинг жавоби оддийгина эди: Сариқ рангдаги селофан халта устида тизилишиб турарди илмоқсимон катта-катта қора ҳарфлар. Мўъжизакор қора ҳарфлар! Қарийб икки ярим минг йил аввал Месроп Маштоц кашф қилган арман ёзуви эди бу...

18

Умидсиз бир нигоҳ билан Арпеник яшайдиган хонага қарадим. Уйнинг шарқий қанотида эди унинг заъфарон рангли парда илинган деразаси. Чолнинг таъқибли нигоҳидан унғайсизландим ва шошиб ортимга ўгириларканман, умид билан яна кизнинг деразасига кўз ташладим ва заъфарон парданинг бир четгинаси қия очик

турганини кўрдим. Аниқ биламан: аввал қараганимда ёпилган эди заъфарон рангли шоҳи парда. Кўнглимнинг бир четида омонатгина илиниб турган илинжни авайлаганча кўтариб уйимга қайтдим. Хўтама ҳам, Манзар ҳам хира тортиб, тобора узоқлашиб борар, фақат Шириннинг қиёфаси тиниклашиб яққол намоён бўлганча менинг вужудимга сингиб кетмоқчидек яқинлаб ва тобора яқинлаб келарди. Милицияни ҳам, жиноят изини ҳам унутдим бирдам, зеро, буларнинг ҳаммасидан кучли эди қалбимдаги ёниқ ҳиссиёт. Аммо унинг намоён бўлиши баҳор пайтида осмонда чақнаган яшинни эслатарди, ярқ этиб бир кўринарди-ю, ҳаётнинг гумбурлаган садоси ортида қолиб кетарди. Гумбурлаган садо қаватларида эса МЭЛС-Манзар, капитан Варданаев ва Хўтама ҳукмрон.

Оғир ва залворли қадамлар билан узоқ юрдим. "Унинг хонасида ким бўлиши мумкин?" деган саволдан безовтаман. Ёлғиз ўзи уйда қолдимикин? Ёки акасидан қочиб қайтиб келдимикин? Капитан Варданаев уйга кириб олиб қузатув олиб бораётган бўлса-чи!.. Саволларнинг жавобсиз қолишини истамасдим. Токи аниқлик киритмагунимча, сирнинг тубига етмагунимча ҳаётимда маъно ҳам, мазмун ҳам бўлмайди. Жиноят билан боғлиқ ҳаёллар қопга яширилган бигиздай дам-бадам қопни тешиб чиқар ва руҳиятимда содир бўлаётган ёрқин манзараларни маҳв этишга хезланарди. Тунда ҳам ўйлаб турли режалар тузиб ётдим. Қандай бўлмасин унинг хонасига киришим керак! Охирги қарорим – шу. Эртаси кун оқшом палласи уйнинг орқа тарафдаги кўчаси бўйлаб юриб вазиятни аниқладим. Ҳовли девори баланд. Муюлишга ўтгандим девор тагига тақалиброк ўсган терак кўринди. Ҳовлига шу ердан тушишни мўлжалга олиб кўча бўйлаб юришни давом эттирдим. Қоронғи тушишини кутаман. Бировнинг ҳовлисига руҳсатсиз яширинча тушиш ҳам жиноят аслида, начора сирнинг тагига етишим керак. Арпеникнинг ёлғиз ўзи уйда қолган бўлса ёки уни хонасига қамаб кетишган бўлса... Балки қочиб келгандир... Нима бўлганда ҳам тунда ҳовлига киришим ва уни кўришим керак. Капитан билан қучоқлашиб ўтирган бўлса-чи! Уйга қандай бўлмасин киришга интилишимни янада кучайтирди рашкнинг қора кўланкаси. Биламан, эшик деразалар берк, қулфланган, занжирлар ўтказилган, лукидонлар ёпилган. Аммо инсон бир ишга жазм қилдими, йўлини топади. Девор тагидан лаҳм кавлаб бўлса ҳам унинг хонасига киришим керак.

Осмонда юлдузлар хирагина милтирай бошлади. Яна бироз кутаман. Уй ортидаги бу кўча хилват бўлса-да, ҳар эҳтимолга қарши ўзимни панага олиб қўшша бўлиб ўсган қадимий чинор дарахти тагида кутиб ўтирдим. Батамом тинчиди атроф. Теракнинг хира кўланкаси кўринади узоқдан. Оҳиста ўрнимдан туриб мўлжаллаган жойимга бордим-да, терак танасига тирмашганча юқорига кўтарила бошладим. Жуда қийин машғулот экан бу. Бир амаллаб девор устига олдим ўзимни. Тиззаларимни букиб чўнқайганча пастга сакрадим. Яхши! Шиллигим нимагадир урилиб бирозгина ачишиб турганини ҳисобга олмаганда талафот кўрмадим. Мана, бионинг шарқий бурчагидаги ўша хона, ўша дераза... "Арпеник! Арпеник!.." дея бир неча бор эҳтиёткорлик билан овозимни пасайтириб чорладим, деразани чертиб қулоқ тутдим. Ҳеч қандай шарпа йўқ. Бармоқларим билан пайпаслаб кўриб деразанинг пастки кўзи билан чорчўпи орасига чопқининг ўткир тиғини тикдим ва тажрибали ўғрилардай зарур бўлган бошқа амалларни бажардим "чирс" этиб шиша жомнинг бир бурчаги синди. Шу жойдан қўл тикиб шпангалетни тортдим. Дераза осонгина очила қолди. Эҳтиёткорлик билан ичкарига кирдим-да, қўлфонаримни

ёқиб хонани кўздан кечирдим. Бундай паллада ҳар қандай киши ҳам юрак ҳовучлаб туради ва ҳар қандай товушдан, шарпадан чўчиб тушмоғи табиий. Гарчи бундай ҳолатларга аввалдан ўзимни тайёрлаган бўлсам-да, оёғимга сурканган нарсдан чўчиб тепа сочим тикка бўлди. Катта сариқ мушук кўзларидан яшил ёғду таратганча менга қараб турарди. Аввал ҳам бир неча бор кўргандим бу жониворни. Арпеникнинг тиззасига чиқиб ўтирар ё диванидаги ёстикча устида мудраб ётарди. Мени таниди жонивор, ерга тиз чўкиб бошини силадим. Оч эди мушук, каттиқ миёвлаб егулик талаб қиларди. Ўрнимдан туришим билан олдимга ўтиб йўл бошлади. Торгина дахлизчадан қўшни хонага ўтдик. Тўхтамай йўлда давом этарди менинг йўлбошловчи ҳамроҳим. Қазноқ олдида тўхтаб эшикни тирнайверди оёқлари билан.

Сичқон ҳиди келарди ичкаридан. Худди ана шу ерда – хона бурчагида – турган сандиқ диққатимни тортди. Дарҳол копоғини кўтардим, эски кийимларга тўла эди унинг ичи. Шу ишлар билан овора бўлиб турганимда тапир-тупир бўлиб қолди. Кўзлари ёнганча катта бир сичқонни тишлаб турарди Тегрица. Ўлжасини мандан қизганар ва ваҳшиёна гириллаган овоз чиқарарди томоғидан. “Мен сичқон емайман” дедим ва сандиқ тубидаги тахтага қоқилган, ҳа деганда кўзга ташланмайдиган қилиб ишланган кичкина балдоқчадан ушлаб тагликни кўтардим ва... ва қоп-қора оғзини очиб турган дахшатли чуқурликни кўрдим. Тиззаларимдан мадор кетиб ўтириб қолдим бир муддат. Чекка томирларимнинг каттиқ лўқиллашидан англадимки, юрагим бежо урмоқда. Мени чуқурлик кўрқитарди, ундан ҳам кўрқинчлиси оиланинг тақдири. Нахотки Манзарнинг даъвати туфайли кампир билан Арпеник ҳам чоғга тушишга жўрват этган бўлсалар! Барча хоналардаги жиҳозлару буюмлар аввал қандай бўлса шу ҳолатда турар ва бу оиланинг яна қайтиб келиш нияти борлигини англатарди. Яна қизнинг хонасига ўтдим ва пешонамдан совуқ тер қуйилганча креслога ўтириб қолдим. Рупарамдаги деворда Чаренцнинг суврати. Тунлар унинг шеърларини ўқиб қанчалар ёш тўқди экан менинг Арпенигим. Суврат тагида қизнинг қўли билан ёзилган икки қатор шъер:

*Мы оба в бесконечном этом мире
Идём туда, куда судьба прикажет.*

Ўрнимдан туриб деворга ёпиштирилган бошқа қоғозлар ва сувратларга қарадим. Уларда навқирон қизнинг руҳияти ва ички дунёси намоён.

*Поднимите глаза
Я иду, я иду!
Из угрюмого чрева веков.
Я седые мечты за собою веду
И стихи наших дней без оков...*

19

Чаренцнинг бошқа бир жойдаги суврати остида қизил сиёҳли ручка билан битилган Егише Абгарович деган ёзув. Ҳар қандай хавотирни унутиб бемалол кезиб юрардим унинг хонасида. Бурчақдаги қадимий жавон устида Арпеникнинг болаликда олинган суврати. Тўрт ёшларда чамаси. Жавон устида яна нимадир қўлимга илинди. Олдим ва фонарь ёруғида қарадим. Э, воҳ! Ҳаммамиз учун фа-

локатли ва балки ҳалокатли бўлган Хўтаманинг тасвири! Бировнинг кўзи тушишидан кўрққандай дарҳол қўйнимга яширдим. Бир кўнглим Арпеникнинг болалик сувратини ол деди, аммо бунга журъат этмадим. Мен бу ерга ўғирлик учун кирмаганимни пеш қилди бошқа кўнглим. Энди бу ерда қиладиган ишим қолмаганди. Келган йўлим орқали уйимга қайтдим. Ва саҳрода сувсиз қолган йўловчидай, ҳатто ечиниб кийимларимни алмаштиришни ҳам унутиб дафтарни қўлга олдим. Стол устида турган совуқ чойни ҳўплаганча ўқишга тутиндим, мана, энди нималарни баён этарди Манзар.

МЭЛС – Манзар:

Синглим, Арпеник! Бу ердаги мўъжизаларни бир кўрганингда эди! Тасвишлаб беролмайман сўз билан, мўйқалам билан чизолмайман, бундай ранглар йўқ менинг палитрамда. Қизилга савсанини қориштириб кўкранг аралаштирсам, унга жигарранг қўшсам ва яна яшил ёки ложувард бўёқлар билан жило берсам балки тилимизда йўқ ранглару тасвирлар ҳосил бўлар, аммо сенинг ёрдамингсиз бундай қилиш қўлимдан келмайди, биласан кўзларим тобора дальтонизмга яқинлашиб бормоқда. Сени олиб келмаганимга ачинаман. Ер устига чиқаман ва иккаламиз қайтиб тушамиз. Шу лаҳзада улкан бир машина олдидаман. Шундай дейману аммо ундан жуда узокдаман. Машинанинг бирор жойига ер устида биз билган маъдан-металл ишлатилмаган. Мени ичкарига олиб киришди. Ўзимизнинг тил билан айтганда темир совут кийган кишиларни кўрдим. Афтидан ишчи кучи жуда зарур уларга. Шу боис мени лаззатли таомлар билан сийлашмоқда. Дастлаб ишхонамизда... (энди шундай дейишга ҳақлиман, қўлимга шу корхонанинг ходими эканлигимни англатувчи ҳужжат беришди)... ишхонамизда аёллар ҳам борлигини пайкамаган эдим. Сабаби сенга маълум, ҳамма темир кийимда. Менинг вазифам у қадар мураккаб эмас, қиличга ёки шпагага ўхшаш ”цвайхандер” деган асбоб билан ҳаводаги тебранишларни ўлчаб дафтарга қайд этиб бораман. Битикларимни фантастикага йўйма, улар ҳақиқат. Дарвоқе, Бош Ўликшунос бошқараётган минтақа тўғрисида ёзганларимдан тамоман бошқача бу ернинг одамлари. Ҳатто аёлларида ҳам соч деган нарса йўқ. Худди мен уксус билан даволаган калга ўхшаб кетадилар. Бошларининг тепасида оловга ўхшаш ёлқин ловуллаб туради. Бунинг аксича ёниб бўлган олов остида қолган кулни эслатади юзлари. Биз имо-ишора тилида гаплашамиз ҳозирча. Менга ўқитувчи тайинлашган. Тил ўрганияпман ундан. Бизнинг арман тилимизга ўхшамайди уларнинг лафзи. Масалан, картошкани ”уа” дейишади. ”Ооа” деб чақиривади қиз ёки аёлни. Бу ерда бутун ҳаёт шаҳар ўртасида жойлашган машинага хизмат қилишдан иборат. Сон-саноксиз ускуналардан таркиб топган машинанинг номи ”Тартуран”. Мен дастлаб уларнинг тилида ундош товушлар йўқ деган хулосага келгандим. Машинанинг номини эшитганимдан кейин хулосам нотўғрилигини тушундим. Гап шундаки, улар жуда кам гапиришади. Ишга тааллуқли сўзлар ишлатилади, холос. Гарчи сочлари бўлмаса-да, аёллари хушрўйгина. Менимча қизларнинг тана ҳарорати 40 даража атрофида, аёлларники бирозгина пастроқ. Бундай тафсилотларни билиш қийин эмас, биз ошхонада ёнмаёن ўтириб овқатланамиз. Шунда яққол сезилиб туради уларнинг тана ҳарорати.

20

Бир ойга яқинлашиб қолди Тартуранга хизмат қила бошлаганимга. Бу бизнинг ўлчам билан, аслида эса бу ерда вақт ҳисоби йўқ. На кеча, на кундуз бор. Хира ёруғлик бор, қоронғилик йўқ. Ҳамма нарса нимшаффоф парда ортидагидай. Қанчалик уринмай, машинанинг нима вазифани бажаришига тушунмаяпман. Билишимча, тунда ҳаракатга келар эмиш Тартуран. Тун борми ўзи деб сўрайман ўзимдан-ўзим. Барибир сирнинг тубига етаман. Тунда машина теграси маҳсус кўриқчилар

билан қуршаб олинади (балки буни ўзига хос махсус соат билан ўлчашар) ва ҳеч ким унга яқинлаша олмайди. Яқинда худди сенга ўхшайдиган бир аёл билан танишиб қолдим... “Танишиб олдим” десам тўғрироқ бўлар, танишиб қолишда тасодиф бору мақсад кам, танишиб олишда эса тасодиф йўқ, мақсад бор. Кеча Айлучнинг бир дугонаси келди. Меҳнат таътилида экан. Бироз суҳбатлашиб ўтирдик. Гапимиз унчалик қовушмади. Дарвоқе, мен танишган қизнинг исми шундай – Айлуч. Дугонаси Инна. Қизларнинг айрим гапларидан англаганим шу бўлдики, Инна “001” рақамлари билан белгиланган минтақада кузатувчи вазифасида ишлар экан. Бошлиғи билан гаплашиб кўришни ваъда қилди Айлучга. Нимани гаплашади тушунмадим. Кейин уччаламиз “Шаҳал” деб номланган бир емакхонада ўтириб тамадди қилдик. Қизлар ўзлари учун қовурилган картошка билан помидорсалат буюришди. Мени лағмонга ўхшаб кетадиган қандайдир таом билан сийлашди. Кейин қаҳва ичдик. Гоҳида еростидалигимни тамоман унутаман. Фақат узоқдан қорайиб кўринадиган машина қаердалигимни ёдимга солади. Бу ерда жуда катта хавф-хатар яшириниб ётганини, ётган эмас, зимдан оҳиста ҳаракатланаётганини элас-элас англайман, аммо аниқ тасаввурга эга эмасман. Қандайдир кўзга кўринмас босим бор. Унинг манбаи қаерда? Қайси минтақада туриб таъсир кўрсатяпти, буни ҳам илғаш қийин. Айлучнинг мансабдор дугонаси яна бир неча кун меҳмон бўлиш ниятида. Биз ёнма-ён жойлашган хоналарда яшаймиз. Емакхонадан қайтиб келдик, қизлар ўз хоналарига кириб кетишди. Каравотимда ётиб поёнсиз ўйларга берилдим. Барча режалар ниҳояси битта хулосага – бу ерда узоқ муддат қололмаслигимга бориб туташади. Ишни тезроқ бартараф этишим керак. Ахир мен зилзила ҳосил қилувчи усқунани топиш ва уни йўқ қилиб ташлаш ниятида келганман бу ерга. Қўлимда аниқ хулосалар бор. Уларни қаердан ва қандай қилиб қўлга киритганимни кейин айтаман. “Разработка сейсимооружия” деб аталади бу ҳужжат рус тилида ёзилган. Яширин сақлайман уни. Бошқа кўплаб мақсадлар ҳам бор, лекин ҳаммасидан муҳими машина масаласи. Тартуран мен ўйлаган машинамикин? Қай йўл билан унга яқинлашиш мумкин? Кеча узоқдан гап бошлаб Айлучдан бирор нарса билиб олишга уриниб кўрдим. Қизнинг менга бефарқ эмаслигини биламан. Гоҳида оқшом пайтлари “Рошша”да ўтираемиз. Мовий тўлқинлар мавжланиб турадиган кичкина кўл бор бу ерда. Бизнинг севган масканимиз. Севмай бўладими бундай масканни! Соҳилдаги тошчалардан олиб кўлга отиб ўтирибди Айлуч. Унинг танасидан таралаётган ҳароратдан безовтаман. Ўпка сили бор эмасмикин бу қизда деган хаёлга бораман гоҳида. Ҳарорати баланд. Нима сабабдан дугонаси биз билан чикмаганига қизиқдим. Йигити бор деди Айлуч бепарво оҳангда. (Умуман бу ерда ҳеч ким ҳеч қачон таъсирланмайди.) Эртага уни олиб келади, бир жойга бормоқчимиз. Мен-чи? Сен ҳам. Қоронғи тушди ва узоқдан турли рангдаги чироқлар парпирай бошлади. Шунда юксалиб ва қорайиб турган машина ёруғлик фониди янада улкан ва ваҳимали бўлиб кўринди. Ёнида ўтирганимни унутган ва ўша баҳайбат қора махлуққа қараб турарди қиз. Савол бериш мавриди келганини англадим ва фурсатни қўлдан бермай сўрадим:

- Сен ундан кўрқасанми?
- Нимадан?
- Анави Қора Махлуқдан.
- Ундан ҳамма кўрқади.
- Қандай қурилма ўзи у?
- Лаборатория.

Мен учун тамом янгилик эди бу гап.

- Қандай лаборатория?
- Био...
- Қаердан биласан? У ерга борганмисан?

Оғир хўрсинди қиз ва жим қолди. Бир муддат чўзилган сукутдан кейин хаёлчан овози эшитилди унинг:

– У ерга ҳатто Инна ҳам боролмаган, ҳеч ким боролмайди ва нималар бўлаётгани бизга қоронғи. Бошқа ҳеч нарса сўрама. Зонада ҳар ким ўз вазифасини бажаради, ўзганинг ишига тумшуғини сукмайди.

Қизнинг гапидан бироз кўнглим чўкди. Ва бошқа ҳеч нарса сўрамасликка аҳд қилдим. Рошшадан анча кеч қайтдик. Музыка тинглаб ўтирарди Инна. Телефонидан таралаётган овозни баладлатди бироз. Бундай куйни ҳеч қачон, ҳеч жойда эшитмагандим, шу боис берилиб қулоқ тутдим.

– Ёқяптими? – сўради Инна маҳзун жилмайиб. Икки кун давомида биринчи бор менга бевосита мурожаат қилиши унинг. Юқорида айтганимдай, кўп гапиришни ёқтирмайди ерости фуқароси. Аллақандай хаёлчан кишилар. Худди сув остидаги тошдай. Жавобсиз қолдирмадим қизнинг саволини, мусиқа жуда ёқимли, алланечук самовийлигини айтиб сўрадим:

- Кимнинг асари?

Елка қисди қиз. Мусиқа давом этарди. Уччаламиз ҳам ўйга толиб тинглардик. Кўз ўнгимда тубсиз осмон намоён. Тун... юлдузлар оралаб алланарса учиб келаётгандай ва йўлида дуч келган юлдузларга уриниб “танг!” “танг!” этиб овоз чиқараётгандай. Скрипка ва пианино жўрлигидаги майин оҳанглар сўнггида такрорланиб турувчи бу ритм жуда жанговар ва унда шиддат бор. Кутилган меҳмонимиз келди эртаси кун. Туркий миллатларга мансуб ёш ва навқирон йигит. Бўйчан, елкадор. Биз тезда тил топишдик... Фурҳад эди унинг исми. Эсингдами, Арпеник, сенга “Хамса”дан парчалар ўқиб берардим. Фарҳоднинг Арман ўлкасига келиши ва Ширинни учратиш уни севиб қолиши, ариқ қазиш, тош кесадиған тешасига Фарҳоднинг яширин сув бериши билан боғлиқ воқеалар... Эсингдами? Фурҳадни кўришим билан (ўзини таништиргандан кейин) кўз ўнгимда гавдаланди ўша ҳолатлар ва сени эсладим. Нима сабабдандир бозор майдончасида учрашиб қолганимиз ёдимга тушди. Қўлингда бир бош қора узум... Мен берган узум... Акангман дедим, ишондинг, балки ҳақиқатан ҳам акангдирман. Арпеник деб атадим сени, эътироз билдирмадинг. Арманистон тўғрисида гапирдим, зилзила, сенинг бетон плита остида уч кун ётганинг, Егише Чаренц ва унинг ҳаёти, ҳоказо ва ҳоказолар тўғрисида айрим гапларни қулоғингга қуйдим. Агар билсанг, ўша кунлари бир қизни учратиш қолган эдим мен нобакор. Унинг исмини яширин сақлайман. Етимгина бир қиз, укаси билан бирга бир харобгина ҳовлида яшардилар, қўшни эдик биз. Кейин бир сабаб билан кўчиб кетишимга тўғри келди у ердан. Йиллар ўтиб қизнинг эрга тегиб кетганидан хабардор бўлганимда кўплаб бошқа ташвишу таҳликалар, ўзга интилишлар гирдобида юрардим, шунга қарамай, унинг яшаш манзилени кўп суриштирдим, ва бир куни унинг укасига дуч келдим. Тасодиф, тасодиф. Кўз кўрмаган ва қулоқ эшитмаган воқеалар...

Давоми бор

Осмондан ой тушди, ишқдай мулойим

Фарида АФРЎЗ

* * *

Сени унутмоғим учун
Кўзимни унутмоғим керак,
Сўзимни, ўзимни унутмоғим керак.
Дарё бўйида турмаслигим,
Тўлқинни кутмаслигим,
Ойни кучмаслигим керак...

Унутсам,
Баҳорда чечакни,
Ёзда ёмғирни,
Қузда хазонни,
Қишда қорни,
Қорлар устида босинган изларни унутмоғим керак...

Сени унутмоғим учун
Сочларим силаган шамолни,
Лабларга босилган бармоқни,
Кўзлари тўрт бўлган сўқмоқни унутмоғим керак...

Фарида АФРЎЗ – 1956 йилда тузилган. Муқимий номидаги Қўқон давлат педагогика институтини тамомлаган. “Қирққокиллигим”, “Изтироб кўйлаги”, “Тунлар исёни”, “Кўзим маним...”, “Ўзимдан ўзимгача”, “Ушиоқ”, “Тасбиҳ” каби шеъррий тўпламлари нашр этилган. “Қурбонжон додхоҳ” тарихий драмаси муаллифи.

Унутсам,
Итдан вафони,
Булбулдан навони,
Оғриқни, титроқни, ингроқни
Жафони унутмоғим керак...

Сени унутмоғим учун,
Зулмни, золимни,
Занжирни унутмоғим керак.
Кўксимга санчилган ханжарни –
Соғинчни унутмоғим керак.
Унутсам,
Исёни, имконни,
Кулликни,
Осмонда ой каби тулликни унутмоғим керак...

* * *

Дўстинг бўлса,
Бемақсад келса,
Ҳеч нарсалар ҳақида гаплашсанг тўйиб...

Анҳорнинг оқиши,
Оловнинг ёниши ёқса,
Бирга термилсанг...

Дўстинг бўлса,
Кулганинга йиғламаса,
Йиғлаганинга кулмаса,
Дийдор учун
Кипригинг дорига ўзини осса...

Дўстинг бўлса,
Тошларни бирга чайнасанг,
Бирга терсанг
Товонингга санчилган тиканларни...

Гул баргидан капалар тиксанг,
Ой нурларидан пардалар тутсанг,
Нурлансанг...

Дўстинг бўлса,
Қоришиб кетсанг,
Танимай қолсанг уми ёки сен.
Ажратолмай турсанг кўзинг кўзидан,
Бармоқларинг чирмашса
Ва униб чикса бир дарахт!

Шохлари
гулласа, шохлари кулса,
Ўртадан ўтолмаса ҳатто шамоллар...

Дўстинг бўлса,
Исми эҳтиёж бўлса,
Сув каби, нон каби
Есанг,
Тўймасанг!..

Бир дўстинг бўлса,
Елкасига капалакдек қўнсанг,
Ва ухлаб қолсанг мангуга унда...
Жаннатда кўришсанг!..

* * *

“Ёвош-ёвош севдим сени...”

Ромиз Равшан

Мени оз-оз севдир,
аста ва сокин,
қўлларимни ўргат қўлингга,
кўзларимни кўзингга ўргат,
этакларим учсин сен томон,
рўмолим қуш бўлсин бўйнингда...
Мени оз-оз севдир,
аста ва сокин...

Ва...
Кунда-кунда севай,
туриб, юриб, кулганда севай,
булутларда аксинг кўринсин,
ҳар нега боксам сен кўрин...
нафасингни сезай елкаларимда...
кафтда дон еган қушчалар каби
ўзингга ўргат...

Ва... Ва...
Мени оз-оз севдир,
аста ва сокин...
сочларинг ифорин юбор шамолдан,
ёмғирларинг ювсин кўзёшларимни,
тирноқларим ёнсин,
қароғим ёнсин,
томирларим тирилсин, гулласин,
ичимда бир жувон яшнасин...

Ва... Ва... Ва...
Мени оз- оз севдир,
сокин ва аста...
сезмайин қолайин яшаётганим,
сезмайин қолайин ўлиб қолганим...

* * *

“Меҳрибоним, мен сизни топдим,”¹
Хазонрез боғларнинг, кузли, аёзли,
Хувилдоқ тунлари ёмғир, шамолли,
Хўрликдан ивиган умидлар ичра,
мен сизни топдим.

Топдим, деразамга какликлар кўнди,
Сайради, сайрадим жон чиқар қадар.
Дўл ёққан қаҳратон ёлғиз кечалар
Бебаҳор гулладим, барг ёздим самар,
мен сизни топдим,

Меҳрибоним, бу не кўргилиқдир, бу қандай савдо.
Бу ширин жонимдан ўкинмай тондим,
Бу не саодатдир, бу нечук ғавғо,
Ўз қонимни ўзим ичдим-да, қондим,
мен сизни топдим.

Топмасам, кўзларим йўлга тўқардим,
Ҳар зарра тупроқни сизлаб ўпардим,
Бу ёруғ дунёда нурсиз, бенаво
Изиллаб-изиллаб, излаб ўтардим,
Маҳрами асрорим,
Маҳрами жоним,
Мен сизни топдим !

* * *

Узоқ яшагинг келади,
Ўзинг эккан дарахтлардан ҳам.

Узоқ яшагинг келади,
Ўзинг айтган кўшиқлардан ҳам.

Узоқ яшагинг келади,
Ўзинг қурган биноларингдан.

---

¹ Рауф Парфидан.

Осмондан ой тушди, ишқдай мулойим

Аmmo,
асло ва асло,

узооқ яшагинг келмайди,
Ўзинг тукқан болаларингдан!

* * *

Кузнинг пушаймон гуллари очилар,
Негадир яшнайди,
Бирам яшнайди...
Қари қизнинг келинлик сарпоси каби...

Куз сирғалиб киради умримга,
Сездирмай босади қадам,
Ўнгу сўлимдан шарпалар келар...
Ортга қарайман:

Ёз, баҳор, қор...
Негадир, эсимда йўқ...
Фақат куз бор, фақат куз,
Ўнгу сўлимда...
Пушаймон гуллари очилар...

* * *

Майсалар устига томганман,
Кузнинг шивирини эшитаман,
Бирам алдайди,
Бирам аллалайди...

Ўзининг ёлғон фалсафасига,
Мантиқсиз мантиғига
Ишонтиргиси келади унинг...
Куз!..

Энг жоҳил фасл,
Очофат фасл!
Олмаларни ва
Одамларни
Аямай узар...

* * *

Кўзларим уйкудан бенасиб,
Уйқунинг жилвадор йўллари бузилган,
Йўллар хўрсинади,

Инграр, тўлғонар...
Кўзларим бормаиди
Ёки у келмас...

Кечанинг хиргойиси кучаяр,
Зулматнинг золимлиги ошар,
Тонгга йўл бермас.
Туролмайман,
Тўшаклар кетма деб,
Ялинар...

Кўзларим оқади,
Уйқусиз ёстикқа томади...

* * *

Сен томондан гуллаш овози келар,
Боғларингга яна баҳор келдими?
Япроқлар, чечаклар ҳиди
Тутиб кетди ҳар томонимни.

Бу овоз таниш,
Жуда қадрдон?!.

Гуллагим келяпти баҳорсиз...

* * *

Лаҳза-лаҳза ўлмоққа келдим,
Лаҳза-лаҳза туғилганимдек,
Нафсининг юртида.
Томирида югурдим, чопдим,
Лаҳзаларимнинг..
Нилуфар гуллари очилди,
Чирмашди қат-қат,
Томирсиз нилуфар – лаҳзаларимдек...

* * *

Табассумим кетиб қолди ортингдан,
Қуш каби учди,
Йиғладим,

Осмондан ой тушди, ишқдай мулойим

Қанотлари ҳўл бўлмади...
Ҳайронман, қачон,
Сенга ўрганган?..
Вафо ҳақида бекор айтибман,
Энди усиз қолдим,
Сен кетиб...

*“...Сиздан келиш йўқдир,
Биздан бориш йўқ...”
Усмон АЗИМ*

Бўлдими,
Бизга ишқ йўқми,
Тугадими, кўнгилнинг оҳи?..
Қушлар биз деб сайрамайдими,
Ва ё балки, синган қаноти?!

Сўлдими,
Бизга берар гул,
Япроқларин киров босдими?
Иккимиз-чун ястанган яйлов,
Майсаларин олиб қочдими?

Тўлдими,
Биз ичган қасам,
Ё ортига оқдими, дарё?
Ўзимиздан қайтганимиздек,
Ўзлигидан тондими дунё?

Ўлдими,
Тирик юлдузлар,
Узиб олар шахдимиз қани?
Биз бармоқ-ла ушлаб кўрмаган,
Танимаган бахтимиз қани?

Менга ошиқлик ҳавас, ҳажри — алам

Шоира ШАМС

* * *

Ул вафосиз ёрдин эмди қачон суҳбат манга,
Нотавон ҳолимга лутфидин яна рағбат манга.

Қулф уриб дийдор эшигига қадам еткурмагай,
Ҳуснини кўрмакка бир етгай қачон фурсат манга.

Етса фонийдан машаққат эгмагай қаддимни, лек,
Кўп оғир келгай анинг соғинчидин заҳмат манга.

Ишқ аро Фарҳоду Мажнун йўлида топдим ўзум,
Деса эл "Ожиза ул", бўлгай ёмон тухмат манга.

Отини тирноғ била ёзсам қўйиб тош узра тош,
Байт битсам қунда юз, ёққайди бу меҳнат манга.

Меҳридин бегонанинг умрин пуранвор этса деб,
Ваҳм этарман, доғи мундоқ келмасин зулмат манга.

Яхши нийят айла, Шоира, ҳидоят йўли бу,
Ҳажрида чексам риёзат, ҳар бири ҳикмат манга.

Шоира ШАМС – 1978 йилда туғилган. Урганч давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Орзулар қояси”, “Жавриким жондан ўтар”, “Йиғлаётган қуш” шеърӣ тўпламлари ва “Самандар” девони чоп этилган.

* * *

Бу гулшандин на гул қолғуси, на жон,
Бугун гул ёна борки, бордур имкон.

Баҳор уч ойу, жон юз йилча турмас,
Кўнгул ўтин қул айлар ўтса даврон.

Чақир ё гулни, гулдон айла дилни,
Муҳаббат бирла эт бағринг гулистон.

Ифорин тотмасанг гулнинг, аламдур,
Қонар ҳар хоридин кўксингда ҳижрон.

Очиб юз юз гул уздинг боғдин, эй Шамс,
Кўзингдур йўлда, йўлда гулларинг қон.

* * *

Ошқор этмам кўнгил кўйидаки, ўлмак етар,
Ғунча кўнглумга баҳор етмас бурун сўлмак етар.

Ишқ элига васл умидидин ҳаловат етқуси,
Менга ҳар уммидидин жавру жафо кўпрак етар.

Ҳажр шавқида шаҳиди ўлса ким, тегма Масих,
Чун тириклик ваҳми жонларга дағи бешак етар.

Бўйламанг изимга, фиск аҳли, бу жон бозоридин,
Етса охир бир яқо-енгсиз ажаб кўнглак етар.

Тош эмас кўнглум, керакмас дўстлардин сангбўрон,
Синмакимга бир қарокўздин келур новак етар.

Айламанг Ҳақ йўлида ҳамд ўрнига таъна мудом,
Обираҳмат ўрнига ғам селидин кўлмак етар.

Шамс, ҳар шеърингни ёзгач, қоғазингни дилга бос,
Чун кўнгул ўтинга лаҳза ашк ила сўнмак.

* * *

Ишқидур жон кишварига меҳру мох,
Шуъла урғай руҳима шому сабоҳ.

Истасам дил тобини кўздин ниҳон,
Танда то ҳар мўй бўлғайдир гувоҳ.

Хукми асрорига етмас фурсатим,
Билмай ўтгум не савобу не гуноҳ.

Уфқ рўйида тажалли истаги,
Ашқ хунборим аро солсам нигоҳ.

Эй жаҳон воъизига зикри самад,
Ки ғафур отинг-ла тутгум узрхоҳ.

Қайга бош урсам кўзинг остидаман,
Қошинга ўтру чиқаргай бори роҳ.

Шоира, шавку шароринг сўнмагай,
Бўлса ул хуршид бошингга паноҳ.

* * *

Эй бу жоним меҳрибони, қайдасан?
Ғунча кўнглим боғбони, қайдасан?

Қолмадим бир лаҳза ҳажрингдан омон,
Бўлмагай бундан ёмони, қайдасан?

Кўз тутиб йўлингга йўқдур тоқатим,
Бўлдим олам бадгумони, қайдасан?

Ишқ аро шоирга мажмуйи ситам
Ҳар ғазал, ҳар достони, қайдасан?

Шоира, анфоси Исо руҳбахш
Навбаҳор эрди нишони, қайдасан?

* * *

Тушиб сахроға, эй гул, бўстон сори боқолмассан,
"Не қилдинг қисматим?" деб, боғбон сори боқолмассан.

Учурди ҳар сабо баргингни, бахш ўлдинг хазонларга,
Тугар шаъми ҳаётинг, жовидон сори боқолмассан.

Кутарсан фасли ёғмур бирла имдод айлагай бу чарх,
Ёғур тошларки дилга, ошён сори боқолмассан.

Фигонинг ларзасидин синди кўк шишаси бу янглиғ –
Тўкулди дийдаи арш, осмон сори боқолмассан.

Хунобинг сели, Шоира, кўзинг нуруни маҳф этди,
Тутиб ойна юзга, нотавон сори боқолмассан.

* * *

- Не учун, наргис кўзида бунча нам?
- Тун узун эрди, ёмон эрди ситам.

- Ҳажрми, ё дардми тун қийнаган?
- Ёрнинг ҳажрида чеккай дарду ғам.

- Кимдур ул жону жаҳоннинг офати?
- Отининг ҳар ҳарфи жондин муҳтарам.

- Ишқ аро мундоқ риёзатдин не суд?
- Васлига юз жон эса, кечсанг-да кам.

- Шамс, не айтарда васфин, йиғладинг?
- Менга ошиқлик ҳавас, ҳажри – алам.

* * *

Менким, ул партав юзин турсам жаҳондин қизганиб,
Ул куёшдек тўхтамас олам бошида айланиб.

Изтиробим кўзларим мардумиға ўрнашдиким,
Сувга чўккай аста-аста кема янглиғ чайқалиб.

Бахш этар меҳру вафо расмин улусға, мен эса,
Борадурман ўз ғамим бирла улусдин ажралиб.

Билмадим, недур танам ичра кўяр ўзига ўт,
Битмагайдир ул ёниб, битмасман асло ўртаниб.

Ёрилуру кун кўкси уфқ узра фиғоним тобидин,
Ашкидин ахтар сочар то тонг қадар тун инграниб.

Демангиз, қандоғ муносиб кўрдинг ўзни ишқига?
Дил хаёлин шавқига борди оз-оздин ўрганиб.

Шоира, жонингға дард ўлди пуранворинг абад,
Гўйё туш, лек уйғонмоғлик йўқ эмди сесканиб.

* * *

Бу фонийдан, аё кўнглим, на истарсан, на истарсан?
Надир чин муддао, кўнглим, на истарсан, на истарсан?

Кўзинг кўкда, танинг ерда, хаёлинг мавжи дарёда,
Гаҳи ер, гаҳ само, кўнглим, на истарсан, на истарсан?

Шоира ШАМС

Навозанда диёрида муғанний ихтиёрида,
Қамиш – жисмим, наво – кўнглим, на истарсан, на истарсан?

Кўнгул узмай ниҳолидан, умид этмак висолидан,
Магар қилсанг ҳаё кўнглим, на истарсан, на истарсан?

Бу хижронзорида бир ғам муродинг этгуси мубҳам,
На марг у, на даво, кўнглим, на истарсан, на истарсан?

Ажаб сирру наботингдин, ўлум топсам нажотингдин,
Ки ҳукми беҳато, кўнглим, на истарсан, на истарсан?

Дили жоми шикастингман, на масту на аластингман,
Майу, Шамсу Худо – кўнглим, на истарсан, на истарсан?

* * *

Тушди кўнглимга шарор-у, бўлди кўзим ашкбор,
Бирини элдин ёшурсам, бири ўлгай ошкор.

Ҳар ниҳону ошкоримдин йўқ эрдиким ҳижил,
Чун бу дардим зоҳиридин ўлдим охир хорхор.

Тушса гар роҳи муҳаббатга бу янглиғ ўртанур,
Кимда бор эрди бу йўлда, бўлса бизда ихтиёр.

Дер эдим, малҳамдур онинг эътибори етса гар,
Не ажаб, дардим уза дард ўлди бори эътибор.

Шоира, томди кўзингдин қонларинг ҳар ёна, ваҳ,
Қилгуси эл рўймолингдин алам, тиксанг мазор.

* * *

Уйғотди хаёлинг яна, эй ёр, сахарда,
Жисмимни ғаму ғуссаси такрор сахарда.

Ёришди-ю тонг, тийра кўнгул уфқида йўқ шамс,
Дил мангу бу тун илкида афгор сахарда.

Бу боғи фано боди баҳор оразин очди,
Очмас юзин ул ҳусни пуранвор сахарда.

Ким, кўрмас ўзига бу гадо ишқини лойиқ,
Кош, отса таним итига яқбор сахарда.

Тун ҳажри мадоримни олиб эрди, рукуъда,
Қаддимни кўтармак дағи душвор сахарда.

Еткизса-ю бўйингни насим, айламас армон,
Жон берса агар ман каби бемор сахарда.

Шоира, гирифтори бало ўлди жаҳонинг,
Йўқ чорақим, ўлдирса ситамкор сахарда.

* * *

Сўрма юзда доимий кулгу сирин,
Ҳар табассум ортида ғам ёшурин.

Кўзларинга бахт ила боққан кўзим,
Аслида излар саодат ахтарин.

Толеимни бир кўриб обод, дема,
То варақлаб кўрмайин дил дафтарин.

Шод эдим ман ҳам қачондир, найлайн,
Бир бало боди тўзитмишдир барин.

Даҳр аро кулганни кўп кўрдим ва лек,
Кўрмадим ўт ичра чин кулганларин.

Офият бирла қошингда мавжудим,
Фурқат ичра гул таним ҳокистарин.

Шоира, шукр эт – саботинг ғунчаси,
Ўт ичидан топди мангу мижмарин.

Умрим япроқ тўкар хазон фаслида

Муслима КОМИЛЖОН қизи

* * *

Сизни севиш мумкин
ютилган нафас
ва энтикиш аро титроқ соядай.
Сизни севиш мумкин
денгиз лабига
лабин босолмаган маҳзун қоядай.

Сизни севиш мумкин
майса сочини
тортқилаган шамол журъати билан,
юнусбалиқларнинг ўйноқи рақсин
соғинган булокнинг хайрати билан.

Сизни севиш мумкин
ой, кўёш, фалак
сирлари туташган нурли лахзада...
Сўнг ҳаёт завқидан юз буриб минбаъд,
яшаш мумкин маъюс ва кўнгилзада.

Иблис ўйинларин ўйнаб чарчаган
бир ҳуққабоз каби мағлуб, дарбадар.
Сўнг дунё пешига қўлларин артиб
кетиш мумкин сиздан қиёмат қадар...

Муслима КОМИЛЖОН қизи – 1968 йилда тузилган. “Оппоқ соялар” номли шеърини китоби чоп этилган.

* * *

Ҳали кексаймаган эди юрагим,
Дунё кўзларимдан хайрат терарди.
Бир гўзал парининг сири ҳақида
Бувим ҳар тун эртақ айтиб берарди.

Парирухсор қизнинг исми Қорасоч,
Қирқ канизи эди унга киргиттон.
Нафармон гулининг остида кўшки,
Нафармон гулининг остида айвон.

Пари ер остида малика бўлса,
Ер устига чиқса, оппоқ куш эди.
Ўша қанотлару учмоқ орзуси
Бола юрагимда ширин туш эди.

Мўлтираб кўзларим бувим чеҳрасин
Маҳзун кузатардим, хаёлим олис.
Ўша маликанинг қанотларидан
Менинг юрагимга тўкилган бир ҳис.

Йиллар ўтди.
Ўтиб кетди бувим ҳам,
Кўзига яшириб хайратларимни.
Бировга кўрсатмай ўн йил асрадим
Эртақларни чизган суратларимни.

Оқкушга айланиб учмоқ орзуси
Ва кўрмоқ Қорасоч салтанатини,
Эртақдай бир гўзал ҳаёт сўроғи
Банд этган кўнгилнинг пинҳон қатини.

Хаёлларим икки, дунёйим икки,
Икки юрак билан кечдим юз йилни.
Чинга айланмади гўзал эртақлар,
Ҳануз топганим йўқ нафармон гулни.

Боламга

Мен дунёни суймадим, аямади дунё ҳам,
Бир куним хаёл бўлди, бир куним сабр, чидам,
Болам, бир кун ҳаётдан узилганда насибам,
Хокисор, кўнглига кул онам бор эди, дегин.

Яшамоқнинг шартига кўниб-кўниб ўтяпман,
Ичимда – ўт, ташимда сўниб-сўниб ўтяпман,
Иқрорман-у, боримдан тониб-тониб ўтяпман...
Кўксида бир уюм кул онам бор эди, дегин.

Кўз очганим тонгларнинг шукронаси болам деб,
Аллоҳнинг ишорати – нишонаси болам деб,
Жоним ичида унган гуллоласи болам деб
Яшаган ғариб кўнгил онам бор эди, дегин.

Минг бир синоат кўриб дунёнинг ишларида,
Паришон, руҳсиз юрган гоҳида хушларида,
Ўнгидан кўра бахтли яшаган тушларида,
Қанотлари синган хур онам бор эди, дегин.

Тупрокқа бошин кўйиб, ифорини соғинган,
Бўйимизга қувониб, ҳуснимизга овунган,
Икки дунё бир бўлса, бир Оллоҳга сиғинган,
Саҳроларда ўсган гул онам бор эди, дегин.

Кунлар келиб эсласанг кўзларингда кулганим,
Хаёлларда севиниб, саволларда унганим,
Дунёсига бир келиб, қайта-қайта ўлганим,
Фикрати шох, ўзи кул онам бор эди, дегин.

Болам, бир кун дунёдан узилганда насибам,
Юраги синган чил-чил онам бор эди, дегин.

* * *

Мен жангчи эмасдим, меи шоир эдим...

Шавкат Раҳмон

Мен шоир эмасдим, мен аёл эдим...
Жисмимга жон қушин қамаган чоғи.
Роббим ишқ оловин қўшди қонимга.
Шундан дарбадарман,
Шундан хаёлчан,
Умид гулин экиб шўр ёбонимга
Ва яшаш илмини изладим маъюс.
Хатолар чалғитди йўлларда мудом,
Бугун кузакдайин тугаб боряпман.
Ҳисларимни тутди ҳаёт отлиғ дом,

Ваҳм ўраб борар бошдан оёғим,
Умримга тамшаниб боқади ўлим,
Қанча олис кетдим, билмам, ўзимдан,
Қанча яқин келдим Ўзингга, Тангрим?!
Мен шоир эмасдим, мен аёл эдим,
Жонимга уланиб кетгунича ғам.
Умрим япроқ тўкар хазон фаслида
Оппоқ қолиб кетди сўнгги саҳифам.

* * *

Оқшомлар қуюлди андух қучоқлаб,
Бир кўнгил ингранди дунёни доғлаб,
Изимдан келдилар ғамлар сўроғлаб,
Баридан бир қулгинг яхшироқ, она.

Увайс титроқлари жонга туташиб,
Қоним томиримда оқса сир ташиб,
Бир хаёл тоқига кетсам чирмашиб,
Кўзларинг йўлимда чилчиноқ, она.

Ёзсам, ёза-ёза ақлдан озсам,
Бир сафо гулига айланса жуссам,
Дуоларинг оққан тонгларга қасам,
Кўнглимда сирларим беадоқ, она.

Худойим бир суйди, қайда гулладим?
Қамишлар куй тукқан найда гулладим,
Ҳеч кимга сезилмай Ойда гулладим,
Юлдузлардан тақдим кўзмунчоқ, она.

Офтоб оғушида қолган муҳаббат

Икки ҳикоя

Кўчқор НОРҚОБИЛ

1

Баъзан ўйга толаман. Яратган тақдир тошини Инсоннинг ўз қўлига бериб қўярмикин-а? Ирғитасан, секингина. Лекин тош аллақаергадир, олис-олисларга бориб тушиши ҳам мумкин. Масалан, Антрактидага ёки Санкт-Петербургда. Шундан кейин ҳам Ерни катта деб кўр-чи... Кички-и-и-и-и-на-а.

Бу ҳикоя Ернинг катта-кичиклиги ҳақида эмас. Йўқ, мутлақ бошқа нарса ҳақида.

...Асқар “афғон” касал бўлди: озиб-тўзиб қолди – худди игнанинг тешигидан ўтадигандайгина. Кўзлари ёшоврайди. Ичини нимадир кемиради, нафаси қисиб, олам қоронғи тортади. Гавдасига оғирлик қилаётган боши қалтираб, чайқалади.

Билмагичлар: “Шўрликнинг дарди оғир, бу кўргилик қайдан ёпишди?” дейишади. Билгичларнинг эса изтиробни ичида: “Урушнинг касофати бу. Минг ланъат. Оғриғи инсоннинг бошидан чиқиб кетмаскан-а, барибир. Бундан кейин навбат қайсимизники, қай биримиз ҳолдан тоямиз?..”

Бу савол шу даврадагиларнинг кўпчилиги хаёлида чарх ургани ҳам чин. Қайси давра демоқчимисиз? Ёшлигини уруш “еган”, эллик ёшдан ошган бўлса-да, ҳамон уруш юкини кўтариб юрган қавмни айтаяпман.

Кўчқор НОРҚОБИЛ – 1968 йил туғилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Кафтимдаги қизгалдоқ”, “Хосиятли дунё”, “Дераза раҳидаги гул” каби шеъррий тўпламлар, “Дарё ортидаги йиғи”, “Қулиб тур, азизим”, “Қуёшни ким уйғотади?..”, “Кўзларингни кўргани келдим”, “Афғон: 2 рота”, “Осмон остидаги сир”, “Биз жангдан қайтмадик...”, “Самодил”, “Олисларда осмон йўқ эди”, “Урушнинг биринчи кунни” номли насрий китоблар муаллифи. “Тақдир синовлари”, “Қуёшни сен уйғотасан”, “Заминдан олис кетма”, “Дилдаги доғ”, “Ўз уйингдан бахт изла”, “Айёргина аёллар”, “Тоғлардек баланд бўл!”, “Ҳар нарсанинг жавоби бор” каби драмалари сахналаштирилган. “Беши бева ва бир бошлиқ” комедияси Жафар Жабборли номидаги Озарбайжон давлат драма театрида намоиши этилган. Шунингдек, адабнинг Россия Федерациясида “Хочу увидеть твои глаза”, “Тюльпан на снегу” каби китоблари чоп этилган.

Бою камбағали теппа-тенг. Мансабу мартаба чақа-чўп. Бир-бирининг кўзига тик қарашади. Сенсирашади. Ҳақаммисан ё ҳокиммисан, ҳуқуммисан ё туқиммисан фарқ ҳам, ўртада чегара ҳам йўқ. Ҳамма бирдай. Мулозамату манзиратнинг ғирром ғавғоси бу давранинг ғалвирига тўғри келмайди. Чунки, булар ўзларини ҳаётни яшаб қўйган каби хис қилишади, ху-у-в, ўшанда ўлиб кетишганда нима бўларди? Ўн саккиз-йигирма ёшида. Ўзга юртда. Жангу жадалда. Афғонда...

Улар, шу даврадагилар кейинги ҳаёти, ҳозир яшаётган умрини ўша кунлардан омонатга, қарзга олингани, тақдирнинг буюк инояти ила жонлари гаровга қолганлигини хис қилишарди. Шунинг учун бу дунёнинг ўткинчи тўс-тўполонлари билан чувалашиб-чувиллаб ётишнинг не ҳожати бор? Бу даҳри-дунёда савдойи-садойилик, яъни, ғурбату ғанимбозлик не даркор? Шундай ғалати ўй ҳар бирининг хаёлига ўрнашиб қолган эди, десам ишонаверинг.

Ахир улар ўлим билан олишган, энди, бу замонда иту бит билан ғажишиб ётиш кулгили ва аянчли эмасми? Садқаи сар!

Икки ойда бир, сўнгги якшанбада водийу воҳа, Тошкенту Нукус, хуллас, юртнинг ҳар ҳудудига ризки сочилган қуролдошлар давра қуришади, “гап” ейишади. Шу давра бугун бир қалқди. Эрматнинг гапи хандакқа тушган снаряддай портлади:

– Аскардан хабарларинг бор-а, ўламан, деб ётибди. Даволатишимиз керак. Ернинг киндигида бўлса ҳам зўр дўхтир топиш лозим, – деди у.

“Портлаш”дан сўнг бирдан жимлик чўкди. Худди жанг олдидаги ваҳимали сукунат ичра ўлим шамоли эсиб ўтгандай бўлди. Ҳамманинг нигоҳи Эрматда.

Эрмат:

– Ҳар ким топганини беради! Бериши шарт!

Бу буйруқ эди.

– М-м-м, да-а-а-а... Йиғамиз. Рўйхатни мен тузаман, – деди Қодир мерган. – Ўзим минг доллар бера оламан.

Давра чайқалди: “Мен беш юз, мен минг, мен икки юз, мен юз...”

Гарчанд ушбу гап-гаштакнинг пойида ўтирган бўлса-да, Раҳимнинг дамига до-вучча пишарди, бу атрофда ундан ўтадигани йўқ, бойлиги бойўғлини ўйнатарди.

– Сен-чи, Раҳимбой? Ҳимматингга Ҳимолай ҳавас қилгур, ўзинг ҳам бир нима дегин. – Эрматнинг эрканавоз илмоғи Раҳимбойга хуш ёқди. У бу “ялангоёқ-ялангўшлар”нинг ҳадди-ҳимматидан яйраб ўтирганди.

– Тубқаннинг туби бўлса ҳам йўл ва шифохона ҳаражатини ўзим кўтараман, – деди қатъий оҳангда.

– Тўғри қиласан-е, агар ўшанда шу Асқар бўлмаганда, сенинг чала ўлигингни жаҳаннамдан кўтариб чиқмаганда, бундай бойиб, донғинг Доғистонни до-вдиратиб юрмасдинг, – қарсиллатиб гап соққонини бўшатди Жовли чечан.

Эрмат унга ўқрайди. Кимдир айталаб йўтал тутди қилди – уҳилади. Бошқа биров шақиллатиб чойнак қопқоғини ўйнай бошлади. Қодир қўлидаги рўйхатдан кўз узмайди, худди унга сеҳрланиб, тикилиб қолгандай. Раҳим ўзини ғазабланганга олиб қирғий қараш қилди. Жовлининг ёнида ўтирган Тўлқин танк эшик томон секин сурилди, Қудрат дудуқ ҳам ўзини дераза томон тортди.

– От! Отавер. Шишани от! Олашақшакни бир ўзи рўпарангда турибди, – Қудрат Раҳимбойни тезлаган бўлди.

– Отсин-чи, нима қиларканман. Қўлини тишлаб, ғажиб ташларман, бой бўлса ўзига, – ёлғон дўқ қилди Жовли.

Раҳимбой бироз жим турди. Сўнг... Қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

– Афғонда сенинг оғзингга ўқ кириб кетмаганига хафаман, – деди у елкалари учиб.

Ана шундай. Бу давра шунақа. Ҳамма бир-бирига эт-тирноқ. Бу давра аҳлини ўша гулгул даврларда уларнинг бошидан учиб ўтган ажал товуши, шувуллаб

Қўқор НОРҚОБИЛ

хавони тилкалаган ўқлар ваҳимаси бирлаштирган. Улар тақдир ипларида тизилган мунчоқ доналари каби теппа-тенг эдилар ва бу тизимдан бирининг узилиб тушиши, бошқаларнинг мувозанатини ҳам остин-устун қиларди. Хуллас, бу даврада улар эллик ёшдан ўтган “болакайлар”га айланиб қолишар, араз ва гина-кудратдан йироқ хаёт лаҳзаларидан завқланишарди.

– Демак, Раҳимбой, сенинг борингга шуқр! Асқарни сенга, сени Худойимга топширдик. Кейинги шанба Жовли ҳамма пулни йиғиб сеникига олиб боради! – Эрматнинг гап ва қарори қатъий янгради. Худди жангдагидай...

2

– Нега энди айнан Санкт-Петербург? – гингшиди Жовли. – Ўзимизда ҳам зўр шифоҳоналар бордир...

– Ишинг бўлмасин. Эзмалама. Питерда бир-икки ой даволанади. Кейин Германияга юборишади, – гапни қисқа қилди Раҳим.

– Қара, бунинг аҳволига. Қопга солиб елкаламайсан-ку.

– Болалар, илтимос, раҳмингиз келсин. Узоғим яқинда, тузоғим салқинда турибди. Мени кимирлатманглар.

Милдир-милдир чўғланиб товланган тойпи узумлар тизилган ишком остидаги куроқи кўрпача узра ёнбош тортиб, кунботарга ўгирилиб, уфққа нигоҳ қадаган Асқарнинг киприкларида ёш қалқди. “Менинг қуёшим ботаяпти-ю, буларнинг гапини қара...” ижирғанди ўзича. “Ҳеч нарса ёқмаяпти-ку. Касалхонага олиб боришармиш...”

Раҳим унинг ўгирилиб олганини, “Кетинглар, мени ҳоли қолдириглар”, деган маънода тушунди. Жовли қўйнидан қора елим тўрвага ўралган ғиштдай бир нарса-ни тапиллатиб унинг олдига ташлади.

– Ўргилдим сендай одамдан. Биз буни деб жонимиз оғрися-ю, бу тихирлигини тойхорга юк қилганига ўлайми?

Асқар ихради. Баъзўр бу ёнбошига ағдарилиб, супа четида омонат чўккан икки дўстига юз бурди. Қоқсуяк ва қонсиз, ожиз чехраси кўзёш захмида янада аянчли кўринди. Раҳим сесканди, Жовлининг эти жунжикди ва хаёлидан: “Рангига ўлим нуқси урибди...” деган ўй кечди.

– Ҳа, шу ерда ўлмоқчиман, ўзимнинг ўлан-тўшагимда қотмоқчиман, – деди Асқар гўё Жовлининг хаёлидагини уққан каби. Сўнгра пул ўралган елимхалтани олиб Жовлининг олдига ташлади:

– Буни қайтариб олиб кетинглар.

У яна юзини уфққа, яримдоира чўккан офтобга бурди: “Менинг ҳам офтобим чўкиб бормоқда. Қайтиб чиқмайдиган бўлиб чўкмоқда...” Бу ўқинч унинг хаёлида жаранглади. На Раҳим, на Жовли эшитмади. Яхшиям хаёлимиздаги гаплар ташқарига отилиб чиқмайди. Агар ташқи олам ўйу ҳасратимизни эшитиб турганда эди, аллақачон бу дунё надомату оғриқ қаъри-гирдобиди йўқ бўлиб кетар, бани-башар қулоғи азоб-укубат зарбидан тош битиб қоларди.

Асқар ҳамон осмоннинг охири – фалак қони кўпчиган алвонтус уфқдан хира нигоҳларини узмайди. Шу тобда худди жанг пайтидагидай портлаш зарбидидаги каби учқунлар сачраб кетгандай бўлди, энди у ўт кетган осмон гумбазида баъзўр илиниб турган қонталаш офтоб ичра сингиб бораётган раҳматли ота-онасини кўрди. Ё қудратингдан, ота-онаси, уларнинг юзини ҳам аниқ-тиниқ кўрди. Онаси ортига қараб-қараб қўйди – улар офтоб бағрига сингиб ғойиб бўлишди. Асқарнинг ботинида яна оғриқ турди, нафаси сиқилди. Шундоғам бу дунёда ёлғизлигини ҳис қилди,

тезроқ ота-онаси ортидан кетишни хоҳлади. Тўғри-да, бу дунёда уни нима ушлаб турибди, кими бор? Э-е-е, анави Гулсарами? Ҳа, Гулсара. У ҳам офтоб оғушига сингиб кетаяптими? Бошида ўша сариқ дурра, эғнида печакгулли мовий штампель кўйлак. Олов ичра отилган бир тутум гулдайгина бўлиб йўқ бўлиб кетди. Асқар хира тортиб, ёшовраган кўзларини чирт юмди. Юзига ўша уфқда ўрлаган ўт оташи урилгандай бўлди. Кўзини очди. Тобора чўкиб бораётган офтобёғдуда югуриб бораётган Ольгани кўрди. Лаблари беҳол пичирлади: “Қайт... Қайт... Осмон портлаб кетади, ҳозир, қайт!...” Ольга эғнида тиббиёт тўрваси, ҳарбий илвасинда уфқ томон шиддат билан чопиб борар, жангоҳ ичра жонталаш бўлиб ётган Асқарни кутқазмоқ учун жон уҳмида югурарди.

Асқар ернинг лопиллаб кўтарилиб тушиши-ю, осмоннинг гумбурлаб қоқ ёрилганини ва ўзининг қулаганини ҳис қилди. Хира чанг-тўзон ичра тепасида турган Ольгани кўрди. У чўкка тушган кўйи шоша-пиша жанг тўрвасини титкилаб, оғрик қолдирувчи ампулани олиб, Асқарнинг қонталаш бўлиб илвираган шалвари устидан сонига укол урди.

Қизиқ, Асқарнинг ҳеч жойи оғримаяпти. У ҳаммасини сезиб ётибди. Ланъати минани босиб олгани-ю, унинг заҳми кейинчалик уни бир умр сон-сафодан чиқариб ташлаши, уруғини куйдириб, зурриёдини қуриб юбориши-ю, касофат шу урушдан сўнг қисмат наслни нася этиши, ўн йил бирга яшаб тирноққа зор бўлгач, Гулсаранинг ҳам сабр косаси оғуга тўлиб, уни ташлаб кетиши... Бари-барини билиб ётарди. Ана, у яна уфқни кўрди, атрофда ҳеч ким қолмади, осудалик, ҳеч қандай жанг-уруш содир бўлмапти – борлиқ уфқ, уфқ, уфқ... Шомталаш дамнинг сўнгги лаҳзалари. Ана, Гулсара ўша сариқ дурра, оқ печакгулли мовий кўйлакда шафак шульбасига сингиб кетмоқда. Энди жавониб бирдан ёришди. Сўл қўлидан енгил яраланиб, қисм тиббиёт масканига тушиб даволанаётган паллага қайтиб қолди. Ольга унинг жароҳатини спирт билан ювиб, муолажа қилапти. Оқ дурраси остидан чиқиб турган олтин сочлари янада жозиба бахш этган оппоқ чехрасига ярашиқ мовий кўзлари қаърида яширинган шодиёналик акс этиб турибди. Асқарнинг жароҳатини боғлаётди, у жилмайди, шу тобда унинг олтинтус сочлари-ю, тиниқ-теран юзи, милтираган зилол сувдай оч мовий кўзлари ҳам табассум қилгандай бўлди.

Воқеалар шу даражада ривожландики, у ҳарбий тиббиёт масканида кечган ҳамма кунларини лаҳзада бошидан кечирди – Ольга билан аҳил-иноқлик, кейинчалик палатадан унинг хонасига кўчиб ўтиши, бу ердан чиққандан сўнг то жангга боргунга қадар у яшайдиган аёллар модулига қатнагани, ўша ерда тунаб қолиши ва яна жангга чиқиши-ю, бугун мана шу минани босиб ҳаёти остин-устун бўлиб ётиши... Ҳаммаси бир лаҳзадагина рўй берди. Мана у энди ётибди, хандақ ёнида, ит азобида, тепасида Ольга, э-э-й, йўқ, у ҳам кетиб қолибди, ахир, уруш тугаганига ўттиз йилдан ошиқ вақт ўтди-ку.

...Ольга уни унутиб ҳам юборгандир. Бу орада ота-онаси ўтди, Гулсара ташлаб кетди, бошқага эрга тегди, тақдирига тирноқ битди – фарзандли бўлди деб эшитди, олис қишлоқда ҳозир... Ака-укалари ўз йўлига, ўз кунига улар ҳам омон бўлишсин. Ўзими? Ўзи мана ётибди, кун санаб. Супада, ота-онасидан қолган хувиллаган ҳовлида, бир ўзи, ёлғиз, худди бойўғлига ўхшаб. Укаларининг болалари ҳам бунинг ёнига келишга безиллаб қолишган. Инжиклигидан ит жирканади. Шўрлик болакайлар тугунчадаги емакни супа четими, ошхона тоқчасигами қўйишади-ю, ғизиллаб эшик томон чопишади, касал амакининг койиши-ройишларига кимда хоҳиш бор дейсан.

Асқар энди мутлақ ўз ҳаётига, ўзининг ҳозирги қисмати қаърига қайтганини ҳис қилди. У энди бир пайтнинг ўзида икки хил дунёда яшаётганини англади. Бири уруш дунёси, бири ўзининг мана шу дардли дунёси. Ҳамма нарса айқаш-уйқаш

бўлиб кетган. Зил-замбил қабоқларида оғриқ туйди. Кўзларини очди. Қуёш ботиб кетибди. Супа четида ундан кўз узмай турган Раҳим ҳамда Жовлини кўрди. Мижжаларида ёш ғилтиллади.

– Майли, бораман. Қачон йўлга чиқамиз? – деди зўрға.

– Эртага. Эртага. Биз сени олиб кетамиз. – Раҳим оғир ютинди.

3

Соҳибига одам иси ёкмайдиган уй ҳам ўз-ўзидан емирилиб, тўкилиб боради. Асқар яшаётган уй чиндан ҳам хароба, ака-укалари таъмирдан сўз очса, ажинаси отланиб, жиғида жин кўзиб қоларди. Кенжа ука билан бу мавзудаги суҳбатга темир қопқоқ урилгандан кейин ҳеч ким унга, келинг, шу жойни эпокага келтирайлик, дейишга ботинолмади.

Кенжа ука айтганди:

– Одамлардан уялаяпмиз. Сизни ташлаб қўймаймиз. Ҳамма харажат ўзимдан. Уйни таъмирлаб, ҳовлини кўримга келтираман.

Асқарнинг жавоби шу бўлди:

– Ўлганимдан сўнг!

Катта укаси эса қўл силкиди:

– Майли, ўз ҳолига қўй. Ишқилиб уй босиб қолмаса бўлди.

Шу, укалар ва сингиллар билан ҳам орага ғов тушган – одамови-да! Уруш уни шу кўйга солиб, ҳардамхаёл қилиб ташлаганини жигарлари яхши билишади. Ортиқча тирғалишмайди. Шўрлик меҳри мулозамати музлаган дунёни кўрарга кўзи йўқ, бироқ кўриб юрибди-да, нима қилсин, ўлиб-ўлолмаса.

Бугун ҳам ноилож йўлга тараддуд кўрди. Қариндош-уруғ, ҳомсоя-овулнинг аччиниш ҳисси билан боқишлари жон-жонидан ўтиб кетаётганига дош беролмагани учун ҳам тери тўрвасига бир-икки илвасинни солиб, супа четида эшикка кўз тикиб турибди. Раҳим билан Жовлини кутаяпти. Майли, ўша ёқларда, олисларда, Петербургми-сетербургми, қайси бир гўрларда ўлиб кетса ҳам майли.

Асқар супа четидаги ўрик дарахтига термилиб турди. Сентябрь охирига охирига карамай тепа шоҳларида биров-ярим мевалари илиниб турибди. “Шугина ҳам мевага киради, мева беради. У бу куч-қудратни илдизидан олади. Илдизи кесилса, у куриб қолади, қулайди. Яшай олмайди. Одам-чи, одам?.. Одам яшайвереркан-да-а? Одамнинг илдизи зурриёди, фарзандлари эмасми? Менда улар йўқ. Менинг илдизим кесилган, лекин яшаб юравераман...”

Ҳовли эшиги тарақлаб очилди. Раҳимбой ва Жовли кўриниш беришди. Асқар ўрnidан кўзғалди.

4

Орадан бир ой ўтди. Ё, қудратингдан!

Асқарнинг умр дарахти жонлана бошлади, кузнинг ўртасида, чекка бир ўлкада, ўрмонга туташ қўл четида қад ростлаган шифохонада. Умри бино бўлиб бундай иззат-ҳурматини кўрмаганди. Аллада азиз, тўрвада майиз бўлди. Энг нуфузли, олд хоналардан бирига жойлаштиришди. Емакхона алоҳида, ётоғи бўлак. Келган кунидан бери кунора уни йўқлаб келишларини айтинг. Ҳамширалар сархил мева-чева, ширинлигу лаззатли таомларни олиб чиқишади. У тақдирнинг ҳазили билан алланечук ўта муҳим, нуфузли-нурафшон кимсага айланиб қолгандай сезади ўзини.

– Мени кимгадир адаштиришаяпти, шекилли? – дейди у икки қўлида нознеъматлар тўла елимпакет тутиб турган ҳамшира ёки навбатчига ҳар гал.

– Аскар... Аскар Тўраев сиз-ку-а? Сизга булар, – дейди “қ” ҳарфига тили терс ҳамшира.

– Ким бериб юборди?

– Билмадим. Сизнинг олдингизга қўйишмайди, барибир. Қабул эшигида қолдиришаяпти.

У хайрон қолади. Деразадан ташқарига қарайди. Милдираб турган кўл, сўл тарафда ҳадсиз ўрмон. Деразанинг кичик қанотини очади. Хонага ўрмон, кўл, булутли осмон, гиёҳу ўт-ўлан, ёмғир хиди – ҳаёт нафаси уфуриб киради. У жилмаяди, нигоҳи тиниқ тортади.

5

Аскар анча тетиклашди, одамшинаванда бўлиб қолди. Юзига қон тепди, мадорга кириб, жони сўли қайта бошлади. Қисқаси денг, тирилик қолди. Ҳаётига ҳам ранг инди. Ваҳми-варажаси анча пасайди, кўнгли хотиржам тортаяпти, тани-вужудини сиркиратган оғриқлардан ҳам қутулди. Бугун у кўл бўйини айланди, ёмғирдан сўнг янада ложувард бўлиб шовуллаган ўрмон ичра сайр қилди. Ботинида жонланиш туйди – соф ҳаво, салқин ва беғубор борлиқ унинг ўпкаси, юраги, бутун борлигида ҳаёт, тириклик туйғуларини кўзгатиб юборди. Ҳар бир хужайрасида ҳаёт дарахтининг ниҳоллари ниш ура бошлади.

Хосхонага бардам қайтди. Стол устидаги бир даста ўрмон гули ҳамда ялтироқ елим халтадаги сархил мева-чева, оҳангжама шиша идишлардаги турли-туман шарбату ичимлик, ширинликларга боқиб яна хижолат тортди. “Раҳим бу ердан ҳам таниш топиб пул бериб кетган. Ўша одам олиб келса керак. Нима бўлганда ҳам Раҳимнинг танишлари... – деган ўй яна ҳаёлидан ўтди. – Оббо, хумпар-ей, йўлини қилиб кетган эканда-а... Кимгадир тайинлаган, дўстимдан ҳар куни хабар оласан, деб...” Аскарнинг ҳаёлида миннатдорлик туйғулари аланга олди. Кўзларига ёш келди. Ўртоғига қўлтеелефон орқали қўнғироқ қилди.

– ...Нималар деяпсан? Мен ҳеч кимга ҳеч нарса тайинламаганман.

– Ахир ҳар куни шунча нарса...

– Айтдим-ку, ҳеч кимни танимаيمان у ерда...

– Дори-дармон, қимматбаҳо уколлар-чи?

– Уларга ҳам менинг дахлим йўқ.

– Ахир... Сен пул бермаганинга...

– Ҳа, берувдим. Бироқ пулимни ўзимга қайтариб беришди. Шундоқ ўроғлик ҳолида Тошкентга олиб қайтдим. Так что, сен ҳеч кимдан ҳеч нарса қарзmassан...

– Шифохона-чи... Шифохона, ахир текин бўлмаса керак? – Аскар ҳаяжону ваҳимадан эсканкириб қолди.

– Ўзингни бос. Кейин биласан. Шифохонадан ҳам қарзинг йўқ. Ўша шифохонанинг сендан қарзи бор қайтамга. Улар сени даволашади, омон бўл!

Телефон узилди. Аниқроғи, Раҳим атайлаб узиб қўйди. Аскар гандираклаган қўйи хона бурчидаги диванга чўкди. Кўзларини юмди.

– Ассалому алайкум. Ўрмон сайри қандай ўтди? Кирсам, йўқ экансиз, Қани, билагингизни шимирилинг, мана шу уколни ҳам оливолинг, кейин чўзилиб дам оласиз! – Қадди баста расо, дуркун, юзида табиий табассум зоҳир ҳамшира қиз Галька мовий кўзлари чакнаб унинг тепасида турарди.

– Э-е-ей, қўнғироқча, келдингми? – деди у жилмайиб.

Қўқор НОРҚОБИЛ

– Келдим. Келдим, жангчи тоға, келдим!

– Галька, сен анигини айт, шу дори-дармон, манави мева-чева, ҳатто, шу хашамдор хона-ю, сизларнинг мулозаматингиз ниманинг ҳисобига бўлаяпти? Мени миллиардер деб ўйлаяпсанларми? – У ҳам чин, ҳам ҳазил тарзда кўнглидаги хавотиру ваҳми тўкиб солди.

– Сизга веб! Бош шифокоримиз топшириғи шу. У киши сиз ҳушсиз ётган кезларингизда тепангизда соатлаб ўтирди.

– Ҳозир қаерда у? – эсанкиради Асқар.

– Хизмат сафарида. Германияга кетган.

– Қ... қ... қачон келади?

– Бимадим. Кўпинча мева-чева, дори-дармонларни Нина Владимировна олиб келиб турди.

– Нега олиб келади?

– Мен қаердан билай?

Галька хонадан чиқиб кетди. Асқар ўз ўрнига чўзилди. Қаноти очик деразадан мовий осмон, ёмғир ҳиди, кўл, шовуллаган ўрмон, октябрь кузининг ҳали сўли қочмаган ўт-ўланлари бўйи – ҳаёт нафаси шовуллаб оқиб кирмоқда эди. У яшашга иштиёқ сизди, жилмайди. У уйқуга кетди. Илк бора юзида алланечук осойиш ва табассум зоҳир. Худди Гальканинг юзида доимо ёйилиб тургувчи табассум каби тирик табассум!

У туш кўрарди. Кўл бўйидаги ўрмон... Осмонни суяб турган ям-яшил дарахтлар қошида эмиш. Фалакка қаради. Кўкка учишни хоҳлади. Фақат оёқлари ерга ёпишиб қолган. Оёқлари остидан ўсиб чиққан илдиз уни рўйи-заминда маҳкам тутиб тутганмиш. Энди унинг ҳам илдизи бор. Илдизсиз дарахт каби қувраб-қовжирамайман, “Мен энди яшайман!” деб бақираётганмиш. Нимадир қарсиллагандай бўлди. Ўрмон ўрнини чанг-тўзон, тутун қоплади. У ерда ётибди. Э-е-ей, жанг бўлаяпти-ку... Яраланган. Тепасида Ольга турибди, унинг жароҳатини боғлаяпти, сўнгра уни судрай бошлади. Кейин... кейин... Ҳарбий қисмдаги палатани кўрди. Ольга унинг ярасини боғлаяпти. Қиз энгашиб, юз-кўзидан ўпиб қўйди. Унинг чўғдай, олов нафасини туйди. У Ольганинг бағрига сингиб кетаётганини ҳис қилди. Яна нимадир тараклади. Уйғониб кетди. Фаррош хотин, шоша-пиша хонани йиғиштираётгани, стол устидаги у-бу нарсаларни тартибга келтираётганига кўзи тушди.

– Уйғотиб юбордимми? Узр. Сиз ухлайверинг. Ҳозир чиқиб кетаман. Сизни кўргани келишаяти.

– Қ... ким? Ким келади?

– Хабарингиз йўқми?

– Бош шифокоримизнинг онаси келаркан? Сизни жудаям ҳурмат қилишаркан. Бунинг бутун шифохона билади-ку.

– Нега? Нимани?

– Ахир бу шифохона Ольга Ивановнанинг шахсий шифохонаси. Шу атрофдаги энг зўр клиника бу?

– Ким у Ольга Ивановнанингиз?

Шу пайт хона эшиги шарақлаб очилиб, Галька ҳаллослаб кириб келди-да, хансираган кўйи Асқарнинг каравоти адоғидаги тумбани очди. Конверт олиб Асқарга тутди.

– Ҳали ўқимаганмидингиз?

– Нима бу?

– Билмайман. Аскин Петровичнинг хотини Нина Владимировна олиб келиб берувди. “Ўқиб чиқсин экан, бериб юборишди, нима ёзилганини билмайман”, деганди. Ҳозир Нина Владимировна қўнғироқ қилди. “...Қайнонам сўраяпти, беморингиз хатни ўқиганмикин? деб. “Ўзлари кўргани бормоқчи”, деди.

Асқар гарангсиз турди. Галъка хатни шарт очиб Асқарга тутди.

– Ўқиб кўйинг. Бир соатдан кейин келади. Сизни деб ноқулай аҳволга тушиб қолишни хохламайман.

Асқар хатга кўз югуртирди.

“Салом, қадрли Асқар, омонмисан? Буни тақдир дейдилар. Мен Худодан розиман. Сени топдим. Бир неча бор юртингга бориб, излашга жазм этдим, юрагим чидамади, ожизлик қилдим. Оиланг, ўз ҳаётинг, яшаш тарзинг бор, ҳалал бергим келмади. Ўтган йил бизнинг 180-полкимиз қуролдошлари интернет орқали боғланиб, учрашдик. Сизлар томондан Раҳим ҳам келди. Кавказлик йигитлар, рус, қозоқ болалар тўпланишди. Тиббиёт қисмимиздаги Гриша билан мен, Москвадан Анна (эсингдами у қисм штабида ишларди) бирга бордик. Учрашув ажойиб ўтди. Москвада сизларнинг “Ўзбекистон” деган чойхонангиз бор экан. Ўша ерда ҳам бўлдик. Раҳим ош дамлади. Учрашув зўр ўтди. Сени сўрадим Раҳимдан. У ҳаммасини айтиб берди. “Бетоб, аҳволи яхшимас”, деди. “Мен унга шахсий клиника очганман, олиб кел, ўзим даволайман. Кучим етмаса, Германияга олиб борамиз”, деб ялиниб-ёлвордим. Нега? Нега? Биласанми? Агар кўришсак, айтаман девдим... Эсингдами? Қисмдан уйга қайтаётганингда: “Сени ўзим билан олиб қолаяпман...” деб йиғлагандим. Ҳа, ўшанда сени ўзим билан олиб қолувдим, сен қайтгач икки ойдан сўнг Санкт-Петербургда ўзим билан олиб келдим. У туғилди. Исмини Асқар қўйдим. Ўша Асқар бугун сен ётган шифохонанинг бош врач. Бу ердагилар уни Асин, Асин Петрович деб аташади.

Бу ерга мени майор Пётр Игнатов излаб келди. Унга турмушга чиқдим. Эслайсанми, иккинги доимо жикка мушт бўлиб, уришиб юрардингиз. Сен уни, “Тиббиёт товуғи”, сен урушга чиқмайсан, қўрқоқсан...” деб ҳақоратлагандинг. Ҳатто менинг ёнимга келганигда у чидай олмай, қисм навбатчисига айтиб, гауптвахтага ҳам юбормоқчи бўлувди. Хуллас, Пётр билан оила қурдик. Ҳомилам тўрт ойлик эди. У меникида яшай бошлади. У биларди, очигини айтдим, бола сенинг зурриёдинг эканини айтдим. Ўн йил яхши яшадик. Кўп ичарди. Кейинчалик ароқ унинг тинкасини қуритди. Уруш юкини кўторолмади. Шўрлик, баъзида: “Ярадорларни олиб келишяпти. Ярадорлар келаяпти...” деб бакириб қоларди.

Кейинчалик умуман ўз хонасидан чиқмай қўйди. Эшикни қулфлаб оларди-да, “Ярадорлар бор. Ўликлар бор!...” деб чинқирарди. Менга, “Ароқ олиб кел!” деб бакирарди. Охири чидай олмади... Ўзини осиб қўйди. Уни уруш ўлдирди.

Шундай гаплар. Хуллас, сен ҳақингда ўғлим Асқарга ҳеч нарса демадим. Келиним Нинага айтганман, яшира олмадим – аёл у, менинг ичи-танамдаги дардимни хис қилади.

Ўғлимга сен унинг отаси эканлигинг ҳақида қандай қилиб айтишни билмаяпман. Шу хатни ўқигач, қарахт ҳолга тушиб қолишингни сезаяпман. Лекин нима қилай, айт?

Ўғлим ҳозир Германияда. Клиника ишларини ҳал этгач, сени у ёқда даволатиш бўйича ҳам ҳамкор ҳамкасбларимиз билан келишиб олади. Сен, албатта, у ёққа боришинг керак. Миядаги асоратни жарроҳлик операцияси орқали даволашади, жуда кучли мутахассисларнинг назоратида бўласан. Ўғлимга ялиниб-ёлвордим,

Қўчқор НОРҚОБИЛ

“У менинг қуролдошим, ёрдам бер, мени жангда қутқариб қолган!” дедим. Болам, гапимни ерга ташламаса-да, шундай дейишга мажбур бўлдим.

Хуллас, кейинги ҳафта, чоршанба куни сени кўришга бораман. Қаршингда гапиришга куч тополаманми, йўқ, билмадим. Айтиб қўяй, агар хоҳласанг, сен шу ерда, биз билан истаганингча яшашинг мумкин. Мен ҳеч қачон сенга кет демайман. Шаҳар четида иккита дачамиз бор. Клиника атрофидаги уйимизда қолсанг ҳам бўлади, қара, қандай яхши: кўл, ўрмон, тоза ҳаво. Мен сен ҳақингда Раҳимдан ҳаммасини билиб олганман. Кеча ҳам у менга кўнғироқ килди. Ажойиб инсон у. Сени бемалол даволанса яхши бўларди, унга бу ёқда ҳеч кимнинг кўзи учиб тургани йўқ, деяпти. Сен хафа бўлма, у садоқатли дўст, ҳақиқий жангчи.

Майли, энг муҳими, ўзингни қўлга ол. Ҳаммаси яхши бўлади. Сен, албатта, тузалиб кетасан! Мен эса сени топганим, сен билан яна кўришиш имконини бергани учун Яратганга шукрона айтаман. Мен тақдирдан розиман, қайта-қайта Парвардигорга ҳамду санолар айтаётман. Кўришгунча?

Чексиз меҳру муҳаббат ила Ольга!”

Асқар эс-хушидан айрилган кўйи, қарахту лол ҳолда ўрнидан туриб дераза томон юрмоқчи бўлди. Гандирақлаб деворга суянди. Ич-ичидан нимадир тошиб, ҳаяжону ҳайратдан эсанкираб қолди-да, курсига чўкди. Авзойибаданидан совук тер чиқиб кетди, кўз олди жимирлай бошлади.

Шу тобда... Шу тобда хонага тасур-тусур қилиб Галька кириб келди:

– Келаяпти. Ольга Ивановна йўлақда келаяпти, – деди ҳовлиқиб.

Асқар миясида чакмоқ ургандек бир қалқди. Ўрнидан шахд туриб, эшикка юзланди.

6

...Ордан бир йил ўтди.

Яна ўша давра. Қуролдош дўстларнинг гап-гаштаги.

Тагин Асқар ҳақида гап кетди. Ҳа, бу гал ҳам Асқарни эслашди. Эслашади-да, ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетса, на хат-хабар бор, на бошқа бир янгилик.

Олдинги йиғинда Раҳим қовоғини уюб олганди: “Мен қаердан билай? Яхши ниятда олиб борувдим... Кейин суриштирдим... Хорижга даволанишга кетди дейишди...”

– Ким айтди шу гапни?

– Санкт-Петербургдаги дўхтирлар.

– Қачон келади деб сўрамадингми?

– Билишмаскан.

Бу галги йиғинга эса Раҳим келмади, қатнашмади. Бу ҳол айримларнинг дилида шубҳа кўзгади.

Энди ҳамма ўз хаёлидаги гапни айта бошлади:

Мўмин: – Хориждан Санкт-Петербургда қайтган бўлса ҳам, у ер-бу ерда юрган-дир.

Қудрат: – Ахир дўхтирлар пулни ҳам олишмаган-ку. Демак, даволашга кўзлари етмаган.

Рашид: – Ўша ёқда ўлиб-пўлиб кетганмикин?

Эрмат: – Эсинг жойидами? Ўлса хабари келарди-да.

Қодир: – Ҳозир дунё алғов-дарғов, ким билан кимнинг иши бор? Ёнида паспорти бўлмаса, кимга хабар қилади дейсан...

Қудрат: – Раҳимни қаттиқ сиқувга олишимиз керак, у ниманидир яширапти.

Эрмат: – Юргандир эҳтимол ўша ёқларда уриниб-суриниб, ёмон ният қилманглар.

Жовли: – Аэропортда кузатаётганимда, шўрлик зорланувди: “Санкт-Петербургда нима бор, оёғим тортмаяпти”. Раҳим айбдор. Ўша кўймади-да, ўша ёқда даволатаман деб. Ўзи бирга олиб кетди. Кейин бироз ўтгач, сўппайиб қайтиб келди. “Даволаниб келади”, деди. Хўш, қани келгани?

Водийнинг оромижон чойхоналаридан биридаги гап-гаштакда юз бераётган бу дилгирликка кенг-ҳашам хона эшиги очилиб, остонада Раҳимнинг пайдо бўлиши чек кўйди. Даврага сукунат чўқди. Йиғилганлар Раҳимга қарашди. У эшик бурчига суяниб жилмайиб турарди.

– Мен сизларга сюрприз олиб келдим! – деди у ниҳоят.

– Кейинги пайтлар сенинг сюрпризларинг кўпайиб кетаяпти. Яхшиси сен Асқардан гапир. Ҳозир шуни муҳокама қилаётгандик, – кесатди Жовли.

– Э-е-ей, каллаварамлар, мен сизларга бир эмас, иккита Асқарни олиб келдим.

У шундай деди-да эшикни қия очиб, ўзи четга сурилди. Чойхоначи икки кишини бошлаб кирди. Уларнинг иккиси ҳам пўрим, анчайин ораста ва озода, худди каттаконларга ўхшаб оппоқ кўйлак, устидан галустук такиб, тим қора костюм-шим кийишган эди. Улар бир-бирига ўхшаб кетар, ёшроғи ўттиз ёшлардан ошган, сочи бироз сарғиштоб, чехраси оппоқ, анчагина савлатдор эди. Бири... Бири эса... Ё, Қудратингдан!!!

Ниҳоят Жовли ортга бир тисланди-да, ҳаяжони тошиб, сокин овозда, худди ўзига-ўзи пичирлагандай деди:

– Э-е-ей, Асқар, Асқаржон!.. Сенмисан? Ўзингмисан? Ўзгариб кетибсан-а?

Келгиларнинг ҳар иккиси ҳам жилмайишди. Буларга анграйиб қараб турган давradoшларга Раҳим шундай деди:

– Худди шундай! Қаршингизда ота-бола Асқарлар туришибди.

Давра бир қалқди. Ҳамма нима бўлаётганини англай олмай гарангсир эди, худди туйқус жанг бошланиб, борлиқни гумбурлаш тутган каби... Худди жангдагидай!

Чиндан ҳам Раҳимнинг гапи “гумбурлаб” кетганди-да.

МЕНИ КЕЧИРИНГ, КАТТА ЭНА!

– Сен қарисан!

– Ке, болам, айланайин, ўзимди жиззиловиғимдан. Ке, берман ке!

– Бормайман. Айтдим-ку, кампирминан расмга тушмайман деб...

– Бўйнинг шордоздайгина бўлиб тайсалламай келоғай энди. Тавба, қуш беги билан шовла жемабди. Итнинг калласини товоққа солсанг, думалаб кетибди. Кемасанг, кема-ей...

Катта Энам, гум-гурсдай, савлатдор кампир илжайган кўйи бир ўзи расмга тушади.

Менинг эса ажинам отланган. Ўзимни қаерга кўйишимни, қайси жойга кўтариб уришимини билмайман. Катта Энамга сенсираб депсинишим бефойда. Отам жилмайиб бош ирғайди. Кетимга хивич тушиши хавфи туғилса, қочиб қолиш учун ҳовли эшигига яқинроқ келиб, баттар йиғлай бошладим.

Бу қилиғим отам билан онамнинг кулгисини қистади – улар илжайишди.

Олти ёшлар чамасида эдим.

Ёзининг жизғанак куни. Бошимдан шовуллаб оққан тер юзимга ўрнашган чанг билан коришган. Ошналарим билан кечадиган итолишувлар сабаб эгнимдаги увада кўйлагимнинг тугмалари аллақачон ситилиб кетган. Шу боис пастки бурчини бир-бирига боғлаб қўйганман, корин курмағур очик. Ўзим бир ахволдаману, Катта Энам билан бирга сувратга тушишни ор қилганимга ўлайми...

...Ховлига ўқдай учиб киришим ҳамано сездим: уйдагилар ҳаммаси жуфт-жуфт бўлиб расмга тушишибди, отам билан онам, синглим ва укам. Менга эса Катта Энам балогардон. Кампир – хунук қария. Йиғлаб тўполон қилганимча бор-да: булар мени бунча ёмон кўришади-а?..

Татар расмчи ота-онамга нимадир деди ва менга қараб қўйди.

– Бўпти, ўзинг тушавер, – деди отам.

Эсимда... Олди очик, паст қисми тугилган, тугмасиз, ёқавайрон кўйлақда, юзимда теру кир кўпчиб сувратга тушдим.

Хурсандман. Тўғри-да, қари кампир билан расмга тушишнинг нима кераги бор? Расмчи кетаётиб қулогимни бураб қўйди. Орқасидан сўкинганимча қолдим.

Кунларнинг ўтиши қийин бўлди. Мен сабрсизлик билан расмчини кута бошладим. Ҳар куни онамдан сўрайман: “Нега анави татар бова келмаяпти?” “Келади болам, келади...”

Тупроқ кўчада чанга ботиб тўп ўйнаб, ҳориб-ҳаллослаб ҳовлига кирсам, валиш остидаги супа четида ўтириб, каттакон жамадонидан ойнаванд тахталавҳага солинган расмларни олиб ойимга узатаётган татар амакини кўрдим.

– Менинг расмим қани? – дедим пишнаб, нафасим бўғзимга тикилиб.

– С... С... Сеникини кейин ишлаб келаман.

Онамнинг қўлидаги суратга қараб хангу манг бўлиб қолдим; мана, синглим билан укам. Ў-ў-ў, бунчалар ажойиб, уларга расмчи амаки жуда чиройли кийимлар кийгизиб, рангли ва тиниқ суврат ишлаган эди-ки, оғзим очилиб қолди, чунки синглим ва укамнинг бундай кийимлари йўқ эди-да. Отам-онам ҳам расмда пўрим уст-бошда, хавас қиларли даражада менга жилмайиб туришарди. Катта Энамнинг қўлидаги расмга қарагим келмади. Катта Энам ойнали тахталавҳани дастурхон остига солиб қўйди, худди мен кўраман деб ўлиб бораётганимдай.

Яна аччиғим чикди. Йиғлай бошладим. Атрофга аланглаб тош қидирардим. Буни пайкаган расмчи хохолаб кулди-да, жуфтакни ростлаб қолди.

Орадан кунлар ўтаверди. Меҳмонхонамиз тўридаги ойнашкаф ичида турган ота-онам, синглим ва укамнинг суратларига қараб ич-ичимдан куяман. Ғайирлигим тутади. Тўғри-да, ҳаммасининг расми бору, меники йўқ, тагин буларнинг сувратларини бунчалар чиройли ишлаган, уркағар татар. Мени эса алдаб кетди, номард. Катта бўлсам, энағарди роса ураман.

Шу-шу татар амаки дом-дараксиз кетди. Уни бошқа кўрмадим. Расмдан умидимни уздим.

Мақтабга чикдим. Ўқишга кетишим олдидан Катта Энам доимо бошидаги кенг-мўл рўмол учидаги тугунчани ечиб менга пул беради... Мен охири Катта Энамни ҳам, доимо учи тугилиб турадиган, ечса ичидан пул ёки чака чиқадаган рўмолини ҳам яхши кўра бошладим. Кейинчалик, Катта Энамнинг ховлимиздаги томи лойсувокли кулбасига бира-тўла сўмка-пўмка, китоб-дафтарим билан кўчиб ўтдим.

Очиғи, бора-бора Катта Энамни яхши кўриб қолдим. Тўй-томоша борми, хотин-халажнинг гап-гаштагимми, Катта Энамга эргашиб кетаверардим. Кампир ҳам мени еру кўкка ишонмас, агар ота-онам койишса, хафа бўлиб қолар, овқатга чакиришса ҳам бормас эди. Охири ота-онамнинг ўзлари келиб уни эргаштириб кетишарди.

Айтдим-ку, Катта Энам анча савлатдор, бақувват кампир эди. Овози ҳам дўриллаб чиқар, мақол-тақалнинг уйини куйдирар, жахли чиқса, шундай тутақарди-ку, гапи замбаракнинг ўқи каби тушган ерини ўйиб кетар, теккан одамани чилпарчин қилиб юборарди. Менга энамнинг мақоллари ёқарди. Мендан аччиқланса ҳам шундай тутаб-ёнардики: шаънимга айтилган кесатиғу киноялардан негадир кўнглим яйрарди. Улар қулоқларим остида ҳамон жаранглаб туради. Орадан эллик йилга яқин вақт ўтаяпти, бугун ёзувчи бўлиб нимадир ёзаётган бўлсам, ахён-ахёнда Катта Энамнинг гаплари онгу шууримда жаранглаб қолади. Қаҳрамонларим киёфаси, характери тасвирини Катта Энам шундоқ тепамда туриб таърифлаётганга ўхшайди. Ишонаверинг, шундай бўлади!

Узр, бироз чалғидим. Болалигимга қайтсак; кейинчалик Катта Энамнинг рўмоли учигаги тугунчалар учун эмас, менга жонтомирлик туйғуси, момолик меҳри билан боғланиб яшаётганини бола қалбим билан ҳис этгач, чин дилдан яхши кўрдим ва ўзим ҳам ундан айрилмай қолдим.

Ота-онам, укаларим чўлга кўчиб кетишди. Мен Катта Энам билан қолдим. Мактабни тугатганимда йиққан-тиккан пулларини қўлимга тутқазиб, шаҳарга ўқишга юборди. Йўлга отланган ўша куним Катта Энам деворга суяниб алланечук бўлиб турди. Овози осмонни титратиб, булутни тўзғитадиган бахшидил момонинг шундай бир ожизона, мунгайиб мендан кўз узмай туришини кўриб, юрагим узилиб тушгандай бўлди. Ич-ичимдан оғриқ кўзгалди. Ҳаётимда илк бор Катта Энамнинг кўзларида ёш кўрдим. У жилмайишга уринар, лекин лаблари пир-пир учар, фақат бош ирғаб “боравер” ишорасини қиларди. Эшигимиз олдида кўшнимизнинг машинаси кутиб турарди.

Биринчи курсни тугатгач, афғон урушига кетдим. У ёқда ҳар бир куним йилларга чўзилди. Ва, ниҳоят уйга қайтдим. Ота-онам ва укаларим билан кўришгач, ҳовлимиз бурчидаги кулба, Катта Энамнинг уйи томон югурдим. Қия очик остонада бир бурдагина, озғин, бегона бир кампир ҳассага таянган кўйи мен томон нимжон қўлларини чўзиб нимадир деб гапиришга чоғланар, лекин овози чиқмасди. Сесканиб кетдим. Вужудимда титроқ, ич-ичимдан оғриқ кўзғалиб, бўғзимга нимадир тиқилди. Қаршимдаги қоқсуяк момони ич-ичимдан Катта Энам эканлигини ҳис қилардим, лекин, кўзларим сира бунга ишонмас, тасаввуримдаги кенгкелбат, жуссасидан ғайрат тошган, оппоқ ва тиниқ юзларида табассум балқувчи кампирни изларди кўзларим. Мен Катта Энамни даст кўтариб уйча ичига олиб кирдим. У худди ёш боладек бўйнимдан кучиб олган, серажин юзидан шошқатор ёш кезар, беҳол бармоқлари билан сочларимни силарди.

Болалигим бўйи ўрнашиб қолган кадрдон кулба ичида Катта Энамни кучган кўйи деворда илиғлик ойнаванд лавҳли сувратга кўзим тушди. Сувратда чиройли, сиймоси ойдек тиниқ, бошида оч сарик, гулли рўмол ўраган хушчехра бир кампир билан озода ва ораста, ажойиб кийинган бир болакай – менинг болалагим қараб турарди.

Қўчқор НОРҚОБИЛ

...Мен титраб кетдим. Тик турган кўйи сувратдан кўз узмай, ўксиб-ўксиб йиғладим.

“Энам-а, ўзимнинг энажоним?... Сен нималар қилиб қўйганингни биласанми, болалигим?! Сен учун бугун мен Катта Энамдан узр сўрайман, бебош болалигим, ҳар куни, умр бўйи узр сўрайман! Мени кечиринг, Катта Энажон!.. Мени кечиринг...”

...Ўша куни Катта Энамни оппоқ кийинтиришди. Фариштадайгина бўлиб жилмайиб ўтирди кампир. Мени кўргани келган хеш-ақрабо, кўни-кўшни, ҳамқишлоқлар Катта Энамга юзланишарди: “Болангиз келиб, суюниб қолдингизми, энажон! Мана, ўғлингиз ҳам келди, эна!!!” Катта Энам хира тортган кўзларини титроқли ожиз бармоқлари билан силаб бош ирғаб жилмаяди:

– Шукр... Шукр! Худойимга шукр.

– Бўлди-да эна, ҳадеб йиғлайверасизми? Икки йил уззукун йиғлаганингиз етади, эна! – қулишарди хотин-халаж.

Отам айтади: “Катта Энанг шўрлик фақат девордаги расмингга тикилиб йиғларди... У сени онанг билан мендан ҳам қизганади...”

Онам айтади: “Катта Энангнинг жони сенда эди, болам. У мени эмас, сени тукқанман, деб ўйларди...”

Бу дунёдан кимлар ўтмади...

Катта Энам ҳам бу дунёни бизга қолдириб кетди. Юрагим бўшаб қолгандай сезаман ўзимни. Бироқ Катта Энам юрагимга жуда кўп қанотли ва ҳикматли гапларни, кўп-кўп асарларни қолдириб кетганини ҳис қиламан. Катта Энам бўлмаганда мен ёзмасдим, ёзувчилик кўчасига кирмаган бўлардим.

Умри узоқ бўлсин ота-онаминг, улар ҳам кексайиб қолишган. Улар менинг икки қанотим эканлигини ҳис қиламан – парвозимнинг баландлиги шундан. Бироқ, Катта Энамни соғинаман...

* * *

Мана, орадан эллик йилга яқин вақт ўтаяпти.

Бугун биз Кавказга учамиз. Сиҳатгоҳга.

Хотинимга дейман:

– Ҳамма керакли нарсалар олиндимми?

– Олдим. Катта Энам билан тушган сувратингиз манави сўмкада.

...Ҳа, мен бу сувратни доимо бирор жойга бормоқчи бўлсам ўзим билан оливоламан. Масалан, хизмат иши бўйича қайсидир меҳмонхонадами, сиҳатгоҳдами, қаерда бўлса ҳам, ўзим яшаётган хонадаги шкафми ё столми, қулайроқ нарсанинг устига жойлаб қўяман.

Ёмғир инди кўксимга чоғи

Юсуф ХУДОЙҚУЛ

Арго

Такрорини кўради тарих,
Янгиланмас эски амаллар.
Қобил тутган ханжарни Пелас
Туғишганга санчар,
Амаллар:
“О, акажон, наҳот ваҳшийга
Ўхшатасан укангни бугун?
Кел, бағримга босайин сени,
Хурматимни билгайсан кучин!”
Ака содда, бағрини очар,
Заифлашар подшоҳлик қаҳри.
Ҳасад туғи келади ғолиб,
Устун келар уканинг захри.
Йиллар захми занглатмайди ҳеч,
Ялтирайди ёруғда ханжар.
Энди сокин тортган юракка
Шиддат билан яна санчилар!
Арго узра кезинар зулмат,
Илладада оҳанг ўзгарар.
Кўй терисин ёпиб устига
Гала бўри туйкус кўзгалар...
Наҳот тахтлар қонга беланган?
Хўрланганлар кўтарар баланд.
Салтанатнинг пойи, куббаси
Кўзёшлардан ростлагайдир кад...

Юсуф ХУДОЙҚУЛ – 1961 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетини тамомлаган. “Чарақлаб боқади қизгина”, “Кўнгил томчиси”, “Юрак оташи” каби шеъррий ҳамда “Юлдузлари олис осмон” номли ҳикоялар тўплами чоп этилган.

Такрорланар тарих барибир,
Шоҳлар содда,
Атрофи жирканч.
Спитамен кўркмас баҳодир,
Озодликни қилганча рўкач,
Жанг қилганди, ғолиб келганди.
Тиллога ўч, мансабга талаш
Инисининг ўткир ханжари
Кўксин қилди яна қонталаш.
Бақтрияни қоплади булут,
Ғолиб кезди грек аскар.
Ўз юртини химоя қилган,
“Босқинчи”, деб қирилди бари...
Хойинлардан қутулмас дунё,
Мол-дунё деб инисин сотар.
Ёстиғининг тагида ҳамон,
Ажал суви суртилган ханжар...

Йиллар ўтар ўзгармас удум,
Ўзгармайди эски салтанат.
О, сен Тангри, нокас банданга
Берганмисан шунчалар талъат?
Абдулатиф соддадил ўғил, –
О, ҳасаднинг қўллари узун. –
Отага тиғ тортган ким ўзи?
Йўлдан урди уни ҳам қузғун!
Мароқандда ўчди бир юлдуз,
Илми нужум қолди отасиз.
Тарих эса ҳамон олддадир,
Бажаради ишин хатосиз...

Варақладим дунё китобин,
Топмагандир одамзод кадр.
Салтанатни кўтариб турган,
Жулдур кийган авом барибир!..

Нега ўрнак олмайди одам?
Тарих нега ўзгармайди ҳеч? –
Қонли ханжар тутган қўлида,
Ўлмай яшай олмагайдир тинч!

Ёмғир инди кўксимга чоғи

Шамол олиб келган булутлар
Соя солди қошим устида.
Кенгиш дунё, йўл эди ёлғиз,
Йўл кўринди гулнинг дастида.
Қақрадимиз замин сийнаси? –
Ё кўксига ботдимиз куёш? –

Тирсиллади бағрида недир...
Осмон нега кўзларингда ёш?
Кўзёшингни тўкиб қўйма бас!
Юрагимни олай бўшатиб.
Чиздинг қаро рангда дунёни,
Ёр кўзига жуда ўхшатиб.
Толиқтирди қаро булутлар,
Деразамни баралла очдим.
Пешонамда ёмғир томчиси, –
Осмон нафис дурларин сочди...
Не ғамлардан тўкилди булут?
Қочолмасдан қолдим панага.
Сен қўлингни чўзганинг маҳал,
Тортқиладинг мени хонанга...
Шамол олиб келган булутлар,
Ёр суратин солди ўхшатиб.
Ёлғиз эдим, рангланди дунё,
Кел, юрагим олай бўшатиб:
Ёмғир инди кўксимга чоғи,
Ҳаво нафис, ҳаволар тўлғин.
Ҳисларимни қитиқлаб ажиб,
Ниш чиқарди ялпиз лолагун...
Томиримда кезинди олов,
Бир шавқ чўлғаб олди дафъатан.
Ёмғир тинди, жилмайиб майин,
У қаршимда турарди шу он.
Борлиқ асли такрор ва такрор,
Осмон, ер ва кўкдамда аён.
Барчасини жамлаб кўксиди,
Қаддин тутиб яшаркан инсон...

Жангчи

Одийгина кийинган у ҳам,
Аскарларга сира ўхшамас.
Титрар, илкис хаёл сурган дам,
Эгнидаги сутрангли либос.
Тентирайди адашган каби,
Ўғридайин боқади ҳар ён.
Кўча кенгиш, ҳар кимнинг таъби,
Ҳеч ким ундан қилмайди гумон.
Қирмиз эди у кечган ялов,
Дили ўксик, кўнгли яримта.
Қанча дўстни куйдирди олов,
Соғ жойи ҳам қолмаган битта,
Жони қолди Хайдарободда.
Бағирлади Мозори Шариф, –
Ташлаб келган ёшлигин,
Содда,

Сўз демайди, қилмайди таъриф.
Ҳеч ким билан иши йўқ асли,
Сўрамайди уни ҳам ҳеч ким.
Ўзи ким у?
Йилнинг тўрт фасли
Безовта руҳ кезинади жим...
Тенгкурлари ўктам ва ёвқир,
Унинг юзи ажинга тўла.
Кўз ўнгидан кетмайди ахир,
Автоматин ўқталган бола.
Нолиб қўяр ҳамон ўзидан,
Текис йўлда кетар чалишиб.
Пахса қилар қўлини баъзан,
Ўзи билан ўзи олишиб.
Гудранади овози чиқмас,
Ёқмай кетар Н2О ҳам.
Еган нони танига юқмас,
Ёвга ўхшар кўринган одам.
Бориб-келар кўрсатгич бармоқ,
Чайқалади, ҳезланар тез-тез.
Асли у ҳам эмас ҳеч қўрқоқ,
Аммо унинг жаҳли жуда тез.
Кўз олдида оловли ҳалқа,
Ёнган ватан даҳшатга солар.
Ожизалар ўхшайди халққа,
Хаёлини гўдаклар олар.
Тинчлик бермас унга сира ҳам,
Кулбасин деб милтиқ тутганлар.
Икки ўтнинг орасида жам,
Афғонида қолиб кетганлар...
“Нега шовқин солади бу сув?
Оқмай турса бўлар-ку, – дейди. –
Ҳиндикушда кулаганлар, ув,
У аскарлар кимники эди?..”
Кундузлари топмайди ором,
Кечалари мудҳиш туш кўрар.
Таомини еган бўлса ҳам,
Дастурхонга қайта ўтирар...
Хонасида юргандек кимдир,
Тинчлик бермас қора шарпалар.
Ҳовлисида шуппайган тандир,
Ниқоб тутган ҳибтийга ўхшар.
Тани мудрар, руҳи безовта,
Олов ичра чопар ҳансираб.
Чўғдек тошни итқитар рота,
Яраланган гўдакни излаб...
Тушунади, жуфти ҳалоли,
Пиёлада чой тутар кулиб.
Аскар либос кийган аёли, –

Қалқони бор,
Бўлмайди ўлиб.
Шундай яшар уруш кўрганлар,
Кўкрагида оловнинг тафти.
Ҳамон кўксин устида турар,
Аёлининг пахтадек кафти...
Яшаяпти, жони омонда,
Букилмайди сира алп келбат.
Олиб юрар, алғов замонда,
Ҳаёт сувин тутиб муҳаббат...

Ифода

Оқ кабутар –
Оппоққина уй.
Гард юқмаган
Ўриндикларга.
Шаффоф ҳаво
Кезинар,
Хона
Ўхшаб кетар
Биллур вазага.
Қўл тегизиб бўлмайди сира,
Тегиб қўйсанг синади чил-чил.

Оқ кабутар –
Оппоққина уй.
Оқ атиргул,
Ўзи бир дона.
Тунга тутар
Гулдонида май.
Опшоқ уйнинг деразаси сир,
Ифорини қўйвормас хона.

Ташқари зах,
Қоронғи жуда.
Барглар учар,
Ўйноқлайди шўх.
Гулқоғоздан ясалган кушча
Деразани чертади илкис.
Хона сергак,
Сергак кабутар.
Тумшуғида
Қистирилган хат.
Эркаланар уйноқи кокил,
Йўлакларга сочар ифорни.

Дайди шамол
Чопар сарсари.
Тилло топган
Гадой мисоли.
Эгилади шифти хонанинг,
Оқ атиргул боқар қуёшга.

Туйқус гувлаб
Оқаради тонг.
Танга сочар
Фалак гумбази.
Оқ кабутар ёзганча қанот,
Учиб кетар қуёш томонга...

Сирли лаҳза,
Эҳ, сирли хона...
Замин нега
Бегона унга?..
Деразанинг кичкина кўзи
Ўчган чўғни қучиб қолар жим...

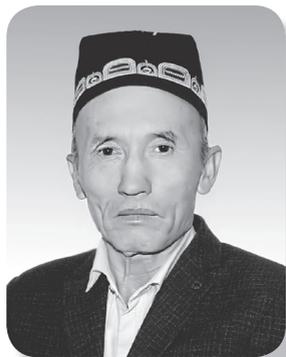
Мактуб

Осмон варақ, ёмғир сиёҳ,
Патқалами сирли асли.
Кўнглимдаги унган гиёҳ,
Малҳам бўлар,
Ошиқ сасли.
Кўнгили сира олис бўлмас,
Айтилмаган каломим бор.
Дилим уйғоқ,
Ғариб эмас,
Дил кулбаси сари борар.
Субҳидамнинг сабосида
Юз чайди соҳиби дил.
Ул малакнинг қиёсида
Тугунланган сасли кўнгили.
Осмон бағри энди тилим,
Юлдузлари сочади ўт.
Соясида ўсди дилим,
Ол лабидан тошар сукут.
Дилга инар, таралар нур,
Қабоғимдан кетмас сира.
Ой осмонда кезар мағрур,
У гўзалдир, у бокира.
Мактуб магар матлубмиди,
Борлиғимда тошди олам.
Бир ўйноқи услубмиди,
Саболардан келар салом.

Туним оташ, тонггим ифор,
Оламчароғ нурчоғида,
Тобландики кўнгил минг бор,
Бобо офтоб ўчоғида.
Ҳарир осмон, ёмғир сиёх,
Учиб-елар сўзлар бисёр.
Бўй сочади кўкка гиёх,
Кўнгил мактуб, ўқирми ёр...

Сен борсан...

Ой тунда мунаввар,
Кундуз куёш ҳам,
Ҳар тонгда чечаклар бўйлайди кулбам.
Бир кўшиқ айтсангда чақнаса чақин,
Титраса тириклик,
Борлиқ ҳам шу дам.
Тоғларда залвор бор,
Боғларда чирой,
Файзини чўққилар англагай мудом.
Сирлар кучоғида кўз очган жонман,
Мен асли сендурман,
Сен эса олам.
Гунчалар кўксимда эскирган дардлар,
Гуллайди армонлар,
Юксалар одам.
Кел энди эркала туйгуларимни,
Қалбимда юз очсин,
Сен қутган оқшом.
Мен ўша қир оша сенга талпинган,
Сен ўша синоат,
Сирлар тўлғоғи.
Мен ўша куёшга кўксини очган,
Сен борсан мустаҳкам юрак қирғоғи.
Ой тунда мунаввар,
Кундуз куёш ҳам,
Ҳар тонгда чечаклар бўйлайди кулбам.
Бир кўшиқ айтсангда чақнаса чақин,
Титраса тириклик,
Борлиқ ҳам шу дам...

Дардларни чизаман осмондай йирик

Абдулла ҚЎШБОҚ

Мен кушман

(Рассом Исфандиёр Ҳайдаровга бағишланади)

Мен кушман
Булутлар оралаб учган,
Чиқётган қуёшга бош уриб қучган,
Яна не истайсиз ярадор қушдан,
Одамлар ёнида яшамоқ оғир.

Одамлар ичида буткул бегона
Рангларни ахтариб юрган девона
Мен кушман,
Мажбуран одамман яна,
Одамлар ёнида яшамоқ оғир.

Бегона осмонлар бўғдилар ёмон,
Ортимдан овчидай қувлади замон,
Мени кўқдан изланг,
Қушдирман ҳамон,
Одамлар ёнида яшамоқ оғир.

Ватандан қувулдим, Ватанга қайтдим
Осмондан қувулдим, осмонга қайтдим
Қоғозлар тушунди, қоғозга айтдим
Одамлар ёнида яшамоқ оғир.

---

*Абдулла ҚЎШБОҚ – 1960 йилда туғилган. Жиззах педагогика институтини та-
момлаган. “Ошиқ дунё” номли шеърый китоби чоп этилган.*

Булутнинг дўл деган шарчасин севдим,
Ойқорнинг мўйсафид арчасин севдим,
Мени ким тушунса
Барчасин севдим,
Одамлар ёнида яшамоқ оғир.

Дардларни чизаман осмондай йирик,
Умидни чизаман,
Умид ҳам тирик,
Не қилай, дунёнинг бори шу – чирик,
Одамлар ёнида яшамоқ оғир.

Кимга дўст тутиндим, кимгадур душман,
Барини унутиб учганим-учган.
Мени тушунинглар,
Ахир мен қушман,
Одамлар ёнида яшамоқ оғир.

Йўқ қил...

Ўн йил-ку чидадим, амаллаб, оғриб,
Тўлиб кетса ҳамки қонларга ичим.
Қирқ йил-ку чидадим, жоним тош бўлди,
Юз йил чидамоққа етмайди кучим.
О, Худо! Дунёдан севгини йўқ қил!

Аёл ва муҳаббат. Иккиси сирдош,
Белгилаб беради замоннинг зайлин.
Фитна иттифоқи етсин сўнгига,
Истасанг аёлни сақлаб қол, майли.
О, Худо! Дунёдан севгини йўқ қил!

Шоҳлар, ҳам гадолар йўликқан бирдай,
Битта мен ҳақимда эмас бу достон.
Ҳаётнинг устуни, деб атар кимдир,
Шусиз ҳам йиқилиб кетмас-ку осмон.
О, Худо! Дунёдан севгини йўқ қил!

Замин думалоқдир қайга қочсанг ҳам,
Шу жойга келасан бошқаси ёлғон.
Қўлида Мажнуннинг кишанин тутиб,
Ҳар ерда оёқдан чалгани-чалган.
О, Худо! Дунёдан севгини йўқ қил!

Балким мендан кейин чўзилар минг йил,
Аёл ва муҳаббат кул қилар эркни
Кўпларнинг бошига етгайдир аниқ,
Муҳаббат жодуси, аёлнинг кўрки.

О, Худо! Дунёдан севгини йўқ қил!
Аёл ва муҳаббат кулдилар сирли,
Мени телба қилди ўртага олиб.
Қаршилиқ қилмоққа қолмади кучим,
Майли, бўла қолсин иккиси қолиб.
О, Худо! Дунёдан севгини йўқ қил!

Ўн йиллар кўзимдан оқди қонли ёш,
Мени адо қилди ғийбат, фиск, фужур.
Ҳаммадан яшириб йиғладим қирқ йил,
Юз йил йиғламоққа эмасман мажбур.
О, Худо! Дунёдан севгини йўқ қил!

Учинчи кўз

(Шавкат Раҳмон хотирасига)

Ҳорғин кўзларин юмдими, демак,
Шоир кўкси билан турар тикилиб.
Доим учинчи кўз очилганида,
Ҳақиқат деган уй тушар йиқилиб.

Осон алданади икки содда кўз,
Табассум қилишга куч топар ҳатто,
Ногоҳ учинчи кўз фош қилар сирни,
Ҳаммаси алдамчи,
Ҳаммаси хато.

Айтишга тил бормас кўрганларини,
Учинчи кўз сабаб тортади жабр:
Ҳасратнинг балоси экан ёмонлик,
Гоҳо яхшилиқнинг ортида кибр.

Нега ҳамма учун бўлар хижолат,
Ўзида ҳис этар оғриқ, уятни,
Ахир у тугатган эмас дунёдан,
Қачондир бор бўлган самимиятни!

Кулгилар икки хил,
Юзлар иккита,
Ўртада пардалар сақлар жимликни.
Шоир гуноҳқордай эзилар гарчи,
Ҳеч кимга ўргатган эмас шумликни.

Шоир азоб чекар
Кўрлар ичида
Юргандай сезади гоҳида ўзни.
Худонинг бергани шудир,
Бировдан

Тортиб олмади-ку учинчи кўзни.
О, дунё,
Қийнама бу бечорани
Не бўпти яширган сирини билса.
Шоирни ухлатиб қўйгин сеҳрлаб,
Шоирни сотиб ол,
Қўлингдан келса.

О, дунё,
Иккита экан-ку юзинг,
Биттаси яхшилик,
Биттаси Бахмал туманида туғилган тузоқ.
Агар учинчи кўз бўлмаганида,
Шоир яшар эди ҳаммадан узоқ...

Ичимдаги навқирон

(Туркумдан)

Соч оқарди, юз сўлди,
Йиллар раҳм этмабди.
Ичимдаги навқирон
Ўттизгаям етмабди.

Ичимдаги навқирон
Шеър айтади ҳали ҳам.
Кесилмаган тераклар,
Ўсар мажнунтоли ҳам.

Ичимдаги навқирон
Шўхлигини қўймаган.
Йиғлашлардан тўйса ҳам,
Кулишларга тўймаган.

Ичкарида баҳор бор,
Гул-лолалар очилган.
Ташқарида сариқ куз,
Хазонлари сочилган.

Ичкарида дилдорлар,
Навқиронни етаклар.
Қийқиришиб боғлардан
Гул терарлар этаклаб.

Ташқарида дунёлар
Бошласа ҳам музлашни,
Умид узмас навқирон
Тўхтатмайди излашни.

Давом этар навбаҳор
Кетмоқ учун шошмайди.
Ичимдаги навқирон
Ҳеч ўттиздан ошмайди.

Бало бўлди

Қошинг ҳам бир бало бўлди,
Сочинг ҳам бир бало бўлди,
Сани ишқинг балосиға
Ярим эл мубтало бўлди.

Атоларда хавотир кўп,
Аноларда хавотир кўп,
Сани ҳуснингга жон тиккан
Девонадин нола бўлди.

Кўп ялиндим: Шошга борма,
Самарқандга бошқа борма,
Сани деб Андижон сарсон
Кўқон вайрон қалъа бўлди.

Битта ғамзанг ҳаловатдур,
Бир истиғнонг ҳалоқатдур,
Сани деб лолазор Бахмал
Саҳрои Карбало бўлди.

Абдулло Қўшбоқ дод этди
Ўлдир, деди, ўк от, деди.
Ё чўзилгай, ё узилгай
Жони жонсиз тола бўлди.

Қошинг ҳам бир бало бўлди,
Сочинг ҳам бир бало бўлди.

* * *

Нола қилсам очикқандай
Оҳларимни еди сулув.
Сузуб икки айёрини
“Яна борму”, деди сулув.

Нола қилсам, бошин силкиб,
Балдоғини жаранг этди.
Ярим кўнглим ярим айлаб
Ярим ишва аранг этди.

Бошинга шул етур охир,
Дебон бир дўст гумон этди.
Нетай дилдор олиб хушни
Кўзим олдин туман этди.

Билиб бўлмас, паривашму
Ё ёсуман эрди сулув.
Кўнглимнинг кўп синиқларин
Кула-кула терди сулув.

Ўтган кунларингни эслайсанми ҳеч...

Ғулом АБДИЕВ

* * *

Ёр каби кеч толеимга
тобланиб чикдими ой,
Ё магар танг ҳолима
хўрланиб боқдими ой?

Кел дедим, хушдурур
кўнглима бу матлабинг,
Сен дегайман, дийдама
солланиб оқдими ой?

Зиёсин сочди кўзимга,
қайрилиб турган ҳилол...
Ё ўзин бу бахтима
суқланиб осдими ой?

Не телбалик тун эдиким
мендан ўзга бурди юз...
"Энди кетгил, мен-ла қолма" –
зорланиб чопдими ой?

Бу не тундир, холим забун,
қаро чодир ёпдими ой,
Мен Ғуломинг деб эдим-а,
ўзга осмон топдими ой?..

Ғулом АБДИЕВ – 1959 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Қуёшнинг ҳиди”, “Рух анатомияси” шеърӣ тўпламлари ва драматик асарлари чоп этилган.

Кўзимга қадам қўйсанг...

*Кўзимга қадам қўйсангу кулбам сари келсанг,
миннат бу жонимга...
Бобораҳим МАШРАБ*

Ваҳдат шаробига қадах – қалбим,
Бори келсанг,
тийнат бу жонимга.
Оҳ, йиғласам!
Сен жилва ила табассум қилсанг,
хайрат бу жонимга.
Киприк ўқин қошинг камонига тортиб келсанг,
роҳат бу жонимга.
Бу бахтдан энтикиб боқсам, воҳ,
ҳолимни сўрсанг,
зийнат бу жонимга.
Ҳеч кетмасанг, кўнглим Аршин
шоҳ маҳбуби бўлсанг,
тийбат бу жонимга.
Ҳамду санодан дил уйимнинг девори, қолсанг,
иззат бу жонимга.
Юракнинг қўш туйнукларин ёпсам, хайрон кулсанг,
лаззат бу жонимга.
Кўнглим кўзига қадам қўйсанг,
меҳмоним ўлсанг,
раҳмат бу Жонимга!..

* * *

"Коф"у "Нун"га ўралдим,
Икки дилдан таралдим.
"Коф" – отам, "Нун" – онамдир –
"Бўл!" – Сўзида яралдим!..

...Кейин ишқ келди ёниб,
Ўзлигимдан мен тониб.
Айну шину коф , – дедим,
Субҳу содиқ тўлғониб!

"Айн!" – мақсад, муродим,
Сукут – суратли отим.
Уйғониш азоб бўлди,
Оҳ, фарёдми ҳаётим?

Умр – бир эртак, битик,
Юрак ичимда кулди.
Аллоҳ менга "Дўст!" деди,
Ағёрим дунё ўлди!

У таний олмади ўзини нахот?..
Қўлчалари чангли, кўзлари савол:
"Биламан сени ишқ айлаган хароб
Биламан, сени шеър шу кўйга
солган..."

Дейман: "Яқинроқ кел,
айлайин тавоб! "

Унинг сўзларидан гул ҳиди анқир,
Унинг кўзларидан ҳайрат кетмаган.
Унинг қўлчасидан чанг хиди келар,
Вужудида куёш бор, нур бор етмаган.
У бош қўяр секин кўксимга яқин,
У мени англагай, ўтмишин алқар.
Музлаган вужудим узра югурар –
Иссиқ тафт – беғубор болалик
анқир...

* * *

Сендан яралган Мен,
Инкор этмасмен!
Ғурур соясидан
Асло ўтмасмен!

Тафаккурим – нишон,
Хаёл – дайди ўқ!
Манмандан чекинар
Ҳаттоки махлуқ!

Нима дейин Сенга,
Зиндонбанд юрак?!
Сени кўрганим йўқ,
Рутбали малак!

Синов – қисмат эрур,
Дунё – тугунча!
Мендан воз кечаман!..
Сенга етгунча!..

Ал-Қодир

Бу фоний дунёда Сени англадим,
Иқрорман, яшадим меҳрга муштоқ.
Ғамингни ёдладим, сабринг тингладим,
Такрорлаб исмингни, тунлари уйғоқ.

Бу фоний дунёда Сенга мадҳ айтдим,
Ҳамду сано айтдим, ғафлатдан чўчиб.
"Мен"дан узоқ кетдим, ўзни йўқотдим,
Жамолинг нурини бир лаҳза қучиб.

Ўтган кунларингни эслайсанми ҳеч...

Бу дунё бир лаҳза, ҳисобин ечдим,
Сен учун минг йилдир яшаган умрим.
Бас, дедим, уйқули тунлардан кечдим,
Сени бир сония ёд этдим, Тангрим!

Сени кеч англадим, жуда кеч топдим,
Балки эрта топсам бўлур беқадр.
Лаҳзалик ҳаётдан завқ туйиб чопдим,
Менинг исмим Ғулом, Сен-чи Ал-Қодир!

У – сўз!

1

Асли туғилмаган,
туғмаган У – СЎЗ!
Суяман юрагим тубига
кўйиб.
Алдайман гоҳида ўзимни-ўзим,
Кўзларинг учмоқда мужгонлар
ёйиб!..
Мен томон талпинар
кўзларинг жоду,
Мен ҳам ошиқ ғариб, У –
ишқдир, оғу!
Суғириб оласан Мендан –
Ўзимни!
Қўрқаман, чирт юмиб
Сендан кўзимни...

2

Мендан олиб қочдинг Ўзимни,
Бир умр жонимни тиккандим.
Очиқ қолди эшик – кўзларим,
Исмингни жонимга эккандим!
Нима қолди Менда?
Сен кетдинг!
Айро қолди танзим, бечора.
Қани вафо, қани севганинг
Муҳаббатим қолди овора!
Кўп йиллар дилимда асрадим –
Сирим – яширганим, о, Худо!
Сени келишингни кутгандим...
Висол – Сенда, менда – алвидо!

“Найларам ул жаннати, ичинда дилдор бўлмаса”

Шоҳ Исмоил ХАТОИЙ

Ғазаллар

Манам бир тан ва лейкин жон унингдур,
Ки, ҳар ким жон қияр жонон унингдур.

Табибимдирманам, руҳим, равоним,
Заифам, хастаям, дармонунигдур.

Эшигинда унинг мен бир гадоям,
На ким, лутф айласа эҳсон унингдур.

Саодат буржининг дилхоҳи улдир,
Ер ила кўку ҳам Кайвон унингдур.

Лабинг ёнинда хаттинг Хизрга ўхшар,
Канори чашмаи ҳайвонунигдур.

Сари зулфи лаби лаълингни кўрдум,
Тамоми Турк, Ҳиндистон унингдур.

Сани севман деянлар кофир ўлди,
Юзунгни ким севар имонунигдур.

Магар машҳури зулфинг шона қилмиш,
Бу кўнглум никҳати-райҳон унингдур.

Хатову Миср илан Чину Хуросон,
Ироки Форс ҳам Кирмонунигдур.

Шоҳ Исмоил ХАТОИЙ – (1486 – 1524). Озарбайжон мумтоз адабиёти-нинг атоқли намоёндаси. Кўплаб ишқий ғазаллар, ҳамдлар, наътлар битган, “Насиҳатнома”, “Даҳнома” сингари фалсафий-тарбиявий дostonлар ёзиб қолдирган.

Бошин тўп этар гар жонон йўлунда,
Чолинсинтўп чун чавгонунингдур.

Хатойй, жон фидо шул ёра қилки,
Жаҳону жумла жисму жонунингдур.

* * *

Найларам ул жаннати, ичинда дилдор бўлмаса,
Қўй ани вайрона қолсин боғчада бор бўлмаса.

Ғафлат аҳли қолди ҳақдан шўйла бил ким, бенасиб,
Қандай дийдори кўрур, ул бунда бедор бўлмаса.

Дунёда ошиқ ўлан кийди маломат тўнини,
Ҳар етан ошиқ ўлурму дард анга кор бўлмаса.

Ошиқинг майдонда боши тўп ерина чалинур,
Бошини майдона қўймас ким ки, сардор бўлмаса.

Тўғрилуқ дўст кописидир, тўғру қол, кир бу йўла,
Айру майдонда ўртанур, унда иқрор бўлмаса.

Эй Хатойй, гавҳари харж айлама нодона сен,
Гавҳарин қадрини билмас гар харидор бўлмаса.

* * *

Фирқатинг чекдим нигоро, энди ёр бўлмасмисан?
Ихтиёр кетди кўлдан, ихтиёр бўлмасмисан?

Интизорим ҳаддан ўтди, ҳижр илан бўлдим ҳалак,
Ғамли кўнглум ҳолина, бир ғамгусор бўлмасмисан?

Тушмадим севдо элиндан, булбули-жон бўлди лол,
Вақти-гулдур, чехранг ажиб, навбаҳор бўлмасмисан?

Мунча меҳнат чекдим, эй дил, зулмати-ҳижрон шаби,
Ул моҳим васлина етдинг, бахтиёр бўлмасмисан?

Гар гуноҳинг чўхдур, эй мискин Хатойй, ғам ема,
Раҳмати-на холиқинг умидвор бўлмасмисан?

* * *

Ман санга доим чу ёрам, сан манга ағёрсан,
Мандан ўзга жумлаи-ушшоққа сан дилдорсан.

Кўрайим, Оллоҳ сани боди-фанодан сақлсаин,
Ким жаҳон боғинда сан бир сарви хуш рафторсан.

Чунки ул моҳинг жамолин истамасдим кўрмайи,
Ҳар кеча, чашмим, недан кавкаб кими бедорсан?

Эй пари, чун ким табиби дарди ишқ бўлмуш лабинг,
Бас недандир сан ҳамиша кўзлари беморсан?

Бу Хатойи сочларинг чининда чин-чин боғлидур,
Бўлманам чиндан паришон, чун манга ғамхорсан.

* * *

Кетди ул дилбар, басе дарди бало қолди манга,
На бало, бил ким, оғир жавру жафо қолди манга.

Бунча келдим, ман гадоя ҳеч иноят қилмадинг,
Эшигингда қолганим дашти дуо қолди манга.

Мужда келди дилистонимдан ки, қатл ўлди рақиб,
Шукр ким, бегона кетди, ошино қолди манга.

Онжа кавкаб кими, ёш тўқди, ғамингдан кўзларим,
Ер ила, кўк ила кайвон ҳам, боқа қолди манга.

Эй Хатойи, зулфидек пок ўлди юздан Зангбар,
Дилбари Чину Хўтан, хуби Хаго қолди манга.

"Ўз даврининг подишоҳи"

Сарлавҳадаги ўтли сатрлар муаллифи Шоҳ Исмоил Хатойи туркий халқлар тарихида бир қўлда қиличу, бир қўлда қалам ушлаган ҳолда чуқур из қолдирган атоқли шахсдир. У ҳозирги Эрон ҳудудида ҳукм сурган сафавийлар давлатининг асосчиси сифатида туркий тилни (озарбайжон) давлат тили даражасига кўтарган, Табризни ўз даврининг маданият, фан ва санъат марказига айлантира олган шоҳ сифатида озарбайжон қардошларимиз томонидан юксак қадрланади. Давлатнинг олий нишонларидан бири – "Шоҳ Исмоил" ордени таъсис этилган, кўлаб географик номлар унинг номи билан аталади, унинг хотирасига бағишланган илмий анжуманлар ўтказиб турилади, Шоҳ Исмоил ҳаётини акс эттирувчи бадиий асарлар, саҳна асарлари яратилган. Буларнинг ҳаммаси Шоҳ Исмоил Хатойининг Озарбайжон халқи олдидаги хизматларининг эътирофидир.

Шоҳ Исмоил Хатойининг номи туркий тилда юксак мақомда газаллар, достонлар битган шоир, туркий тилни давлат тили даражасига кўтарган, шимолий Эроннинг туркийлашуви йўлида беқийс хизмат қилган, Камолиддин Бехзод, Муҳаммад каби мусаввирларга ҳомийлик қилган ҳукмдор, Табриз миниатюра мактабига асос солган, ўзи ҳам гўзал расмлар чизган, хаттотлик бобида пешқадам бўлган мусаввир, Марғиёндаги Носириддин Тусий асос солган расадхонани қайта тиклаб, илм-фан аҳлини Табризда тўплаган инсон сифатида барча туркий халқлар учун қадрли. Унинг қаламига мансуб "Насиҳатнома", "Даҳнома" каби достонлар Шоҳ Исмоил Хатойининг фалсафа, астрономия, математика, мусиқа, адабиёт бобида теран билимга эга шахс бўлганлигини кўрсатади. У барбат сози жўрлигида қўшиқ айтиш бўйича ўз замондошларини ҳайратга солган. Атоқли шоир Фузулий бекорга ўзининг шоҳ асарларидан бирини Шоҳ Исмоил Хатойига бағишламаган, уни "Ўз даврининг подишоҳи" деб атамаган. Эътиборлиси шундаки, Шоҳ Исмоил Хато-

“Найларам ул жаннати, ичинда дилдор бўлмаса”

* * *

Бутпараст ўлду кўнгул, бутхоналар кунжундадир,
Ман билурман бу дили шайдо нелар кунжундадир.

Ганжи-ишқ учун вужудим шахрини қилдим хароб,
Ниша ким ганжин ери вайроналар кунжундадир.

Юсуфи Канъонни солмишдир заноҳдан чоҳина,
Зулфина боғлиқ неча девоналар кунжундадир.

Жисмими тарк этди дил, кўйингда тутмушдир маком,
Ким ки, жон таркин қилур, жононалар кунжундадир.

Наргиси масти хуморин қоними ичмаклия,
Қошларинг меҳроб ул мастоналар кунжундадир.
Турли назмим ҳасратиндан, фирқатиндан, эй санам,
Баҳри чашми маъдани дандоналар кунжундадир.

Зоҳид айтур, эй Хагоий, раҳти-дастoring қани?
Кўймушам май чун гаров, майхоналар кунжундадир.

* * *

Эй мусулмонлар, бу кун ул ёри пинҳон айрилир,
Учди руҳим, кетди ақлим, гавдадан жон айрилир.

ийнинг машҳур хаттот Шоҳ Маҳмуд Нишопурий кўчирган энг қадимий кўлёма девони Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг хазинасида сақланади.

Эътироф этиши керакки, Шоҳ Исмоил Хатойининг газаллари ва достонлари XVI асрдаги туркий адабиётнинг энг гўзал намуналари қаторига киради ҳамда алоҳида ўринга ва нуфузга эгадир. Сатрлардаги соддалик ва қофиялардаги ўйноқчилик унинг асарларига алоҳида жозоба бағишлайди. Унинг 400 га яқин газалининг ҳаммаси бугунги кунда ҳам озар кўшиқчилари томонидан барча давраларда маҳорат билан ижро этилаётганлиги фикримизнинг далилидир.

Шоҳ Исмоил Хатойи газаллари ва достонларининг тилида эски ўзбек адабий тили билан ҳамоҳангликлар, қарийб тўла лисоний, лексик, фонетик, морфологик муштараклик мавжуд. Бизнингча, бу масала тилишуносларимиз томонидан туркий тилларнинг тараққиёти ва бир-бирига таъсири нуқтаи назаридан ўрганилиши керак бўлган алоҳида мавзудир.

Шоҳ Исмоил Хатойининг газаллари ва достонлари диний мутаассибликдан, тожтахт учун курашлардаги рақибларга нисбатан нафрат руҳидан холилиги туфайли ҳам қадрлидир, ёрга, юртга бўлган севги-муҳаббат унинг асарларининг бош ғоясини ташкил этади. Шарқ адабиётидаги Фарҳоду Ширин, Лайли ва Мажнун, Шайх Санъон, инсоний гўзаллик рамзи Юсуфи Канъон каби ўлмас тимсолларга қайта-қайта мурожаат қилиниши бежиз эмас. У бекорга ёзмаган: “Найларам ул жаннати, ичинда дилдор бўлмаса”.

Рустам АБДУЛЛАЕВ,
Ўзбекистон давлат санъат
ва маданият институти доценти;
Саъдулла ҒАЙБУЛЛАЕВ,
эркин тадқиқотчи

Айрилир ул ёри сардорим, кетар, қўймиш мани,
Сад ҳазоран доду бедод, банддан жон айрилир.

Эй кўнгул, фарёди нола вақтидир, айла фиғон,
Энди шаҳрингдан санинг ул шоҳи султон айрилир.

Зор қил булбул кими, чок эт яқони гул кими,
Шул азалдан ёри ҳамдам, аҳду паймон айрилир.

Кўзларим, ҳар дамда мавж айла ки, фирқатдир бугун,
Тўк садафлар дурри ким, шул гавҳари кон айрилир.

Дўст видо айлар манимлан, йиғларам ман зор-зор,
Кўзларимдан ҳар замон кўр Баҳри-Уммон айрилир.

Эй Хатой, Тангри сўрсин бу шикаста кўнглуми,
Зард ўлубдур аризин, ондан магар қон айрилир?

* * *

Фирқатинг чекдим нигоро, энди ёр бўлмасмисан?
Ихтиёр кетди қўлдан, ихтиёр бўлмасмисан?

Интизорим ҳаддан ўтди, ҳижр илан бўлдим ҳалак,
Ғамли кўнглум ҳолина, бир ғамгусор бўлмасмисан?

Тушмадим севдо элиндан, булбули-жон бўлди лол,
Вақти-гулдур, чехранг ажиб, навбаҳор бўлмасмисан?

Мунча меҳнат чекдим, эй дил, зулмати-ҳижрон шаби,
Ул моҳим васлина етдинг, бахтиёр бўлмасмисан?

Гар гуноҳинг чўхдур, эй мискин Хатой, ғам ема,
Раҳматино холиқинг умидвор бўлмасмисан?

Гирбайди

Икки ҳикоя

Фурқат АЛИМАРДОН

Қиш бўлишига қарамай бирон марта ёлчитиб қор ёғмади. Бир-бирига икки томчи сувдек ўхшаш қишлоқ уйлари. Мўрисидан узиқ-юлуқ тутун чиқаётган уй деразасидан бир неча кун олдин ота-онасини кўргали шаҳардан келган йигирма беш ёшлардаги йигит ҳовлини кузатяпти. Анча йиллардан бери шовқинли, шошқин шаҳарда яшайдиган йигитга қишлоқнинг сокинлиги сабабми, вақт секин ўтаётгандек туюлди. Келганига уч-тўрт кун бўлмади-ю, ўзини шаҳардаги таниш-билишларидан нимададир ортда қолаётгандек ҳис этди. Нимадан ортда қолаяпти, қандай ортда қоляпти – тушунарсиз ҳолат. “Эй, авваллари, хотиржам қўй боқиб юраверардим, лекин ҳозир нимадир бошқача, одам шошади!” дея ўйлади у ичида. Шу пайт уйга кирган укаси:

– Кўпқари бўлаётган экан, ошналаринг чақирди, бормайсанми? – деди ўн ёш кичик бўлса ҳам акасини сенлаб.

– Йўк, бормайман, кимлар бораётган экан ўзи? – сўради йигит бепарво.

– Беш-олтита синфдошларинг! – деганча бола ташқарилади.

Йигит бироз ўйланиб турди-да, бирдан кўпқарига боришга қарор қилди. Велосипеднинг баллони тешилган экан. Эшакка минишга уялган ака-ука, лой кўчада яёв кўпқарига жўнади.

Кўпқарига ҳар ким ненидир излаб боряпти. Биров зот айириш учун, биров томоша, яна биров бошқа бирон нарса учун. Ҳамма нимани излаб бораётганини яхши билади. Фақат, укаси билан қишлоқнинг лой кўчасида туфлиси ифлос бўлганидан ғижиниб, кўпқарига шошаётган йигит нимага бораётганини билмайди.

Йўлда икковлонга шерик бўлиб қўшилган бир ваҳимакашроқ қўшнилари ҳовлиқиб:

– Э, бугун кўпқари зўр бўлади, Наби манқанинг хотирасига уллари улоқ беряпти, – деди.

Фурқат АЛИМАРДОН – 1991 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтини тамомлаган. Зомин семинари иштирокчиси. “Қуёш кулиб боқади” номли ҳикоялар тўплами чоп этилган. Улуғ ислом олими Абу Муин Насафий ҳаёти ва фаолиятига бағишланиб суратга олинган икки қисмли “Ҳақиқат қиличи” номли ҳужжатли фильм сценарийсини ёзган.

– Сиз отингизни миниб чиқмабсиз-да, кўпкари чопмайсизми? – ҳазиллашди йигитнинг укаси кўшнисига.

Йигитнинг хотирасида бир нарса ярқ этиб жонланди. Мактабда бешинчи синфда ўқирди. Синфдошлари билан дарсдан кочиби, кўшни кишлоқдаги суннат тўйида бўладиган курашни кўриш учун боришди. Болалар кураш бошлангунча қорнини тўйғизиби олиш ниятида курга ўтиришди. Бир-бир косадан қайнатма шўрва ичиби, икков ора бир товоқдан ош ейишди. Шунда ҳам турмай ўтираверган болаларни кўрган тўй хизматчиларидан бири: “Хўв, сенлар Наби манқанинг тўйида ўтирибсанми, тур ҳамманг, даврага бор, ҳозир чеккада қолиб кетасан!” деган гапини эслади. Ичида: “Ўша одамни бир кўришим керак эди-да, майли, энди ўғилларини кўрамиз, начора” деб қўйди. Бир пайтлар шу туманда Наби манқа деган бой киши бўлгани, у одамнинг минглаб қўйлари-ю, юзлаб отлари бўлганини отасидан сўраб билгани, лақаби борасидаги гаплар унинг хаёлидан бир-бир ўтди...

Этиб борганларида улоқ бошланган, бир-иккита зот ҳам айрилган экан. Бир чеккадан бориб томошага қўшилган ака-укалар, оломон орасидан ўзларининг тенгкурларини излай бошлашди. Дўстлари билан қисқа салом-алиқдан сўнг қий-чувларга тўлган кўпкарисойга термилишди. Икки юздан зиёд от бир-бирини эзиб ташлагудек бўлиб, ерда ётган улоққа интилади. Чавандозлар юзинг-кўзинг деб ўтирмай ёнидагиларнинг ўзими, отими фарқи йўқ қамчи билан айлантриб солади. Баковулнинг қўлида микрофон: “Ҳалол оласан, полвон, фақат ҳалоллл!” деб жар солади. Шу пайт қайсидир полвон “энангди”лаб кимгадир сўқиниб қолди. Бунга баковул: “Ўв, Шокир полвон, зўрлигингизни биламиз, оғизга қаранг, оғизга!” дейди. Шаҳардан келган йигит ёнидагилардан у “зўр полвон”нинг кимлигини суриштирди. “Ҳа, у олиш бўйича вилоят чемпиони Шерзот полвоннинг акаси-ку!” дейди дўстлари. “Ҳа” деб қўйди йигит лабини тишлаб. Шу пайт баковулнинг “Ҳалол” деган ҳайқирғи кулоқни тешгудек жаранглади. Агрофни шовқин тутиб кетди, биров ҳуштак чалган, биров бақирган. Шовқин сабаб, баковулнинг гапини яхши эшитмаган одамлар: “Ким айирди, ким айирди?” деб бир-бирини сўроққа тута бошлади. Йигит ҳам ёнидагиларнинг гапига кулоқ солди: “Вўх, Шокир полвон зотни айирди!” дейди одамлар бир-бирига ҳовлиқиб. “Зўр деганича борақан-да, бўлмаса шу оломон ичидан улоқни олиб чиқиш осонми!?” деб қўяди йигит секингина ўзига-ўзи.

Недир синоатки, одам жисман бир жойда мавжуд, аммо хаёли бошқа ерларда бўлиши мумкин. Йигитнинг ҳам жисми шовқинли кўпкарида қолди-ю, хаёли бебош боладек аллақаяқларга дайдиб кетди: “Мен уйга келсам, бирон нарса қоралаб кетмоқчи эдим. Ҳамкасбларим кишлоқда ижодкор учун детал кўп бўлади, дегич эди. Келганимга бир-неча кун бўлди. Аммо детал-петал топганим йўқ. Ишқилиб бирон материал ёзиб кетай-да!”

“Ў-ў-ўввв, халойиқ, кулоқ соллл!” баковулнинг қичқирғи йигитнинг хаёлини қочирди: “Отамнинг Деҳқонободдан тўн ёпишган дўсти келган, шу бобомнинг хурматига энди ғирбайди қиламиз, бошқа чабоғонлар яқинлашмай турунлар, зотига бир тана қўйилди, босинг бобо!” деди баковул. Томошабинларнинг бу удумни тушунгани жилмайиб, тушунмагани анграйиб кўрага жим қараб турибди. Йигит ёши каттароқ бир танишидан:

– Ғирбайди нима ўзи? – деб сўради ҳайратини яширмай.

– Ғирбайдими? – велосипедига суянганча оғзидаги носини туфлаб, сўнг тушунтирди йигитнинг ҳамқишлоғи: – Кўпкари қилаётган одамнинг қадрли бир меҳмони келган бўлса, шунга бир зот ажратилади. Ҳеч ким у билан улоқни тортишмайди. Шундай, укам!

– Э-э-э, ғалати удум экан-ку! – деб ўзича норозилик қилган бўлди йигит ҳеч кимга эшитилмайдиган овозда. Шу пайт адирнинг устидан (отини ўша ёққа боғлаб келган бўлса керак) саксонлардан ошган, тўладан келган бобо катта бир чўбир отини улоққа қараб чоптирди. Қўранинг ўртасида ётган улоқ ёнига келиб отини тўхтатди. Шу ердаги йигитлар бобонинг олдига улоқни жойлаштириб беришди. Бобо отига қамчи уриб юз қадамча жойга бориб, баковулнинг ёнига қайтди.

– Эй бобо, яшанг, зотинғиз ҳалооолллл! – деди баковул микрофонда қулоқни йиртгудек товушда. Сўнгра:

– Жигитлар полвон бобомнинг зотини опкелингллар! – дея юк машинаси устида кўпқарига қўйилган совринларни тақсимлаётган йигитларга қараб овоз берди.

– Эй, энағар, манқанинг боласи! Кўпқари қилсанг ҳалол қил-да! – деган жаҳлдор овоз келди чавандозлар орасидан. Қўққисдан айтилган бу гапни эшитган баковул:

– Кимни энағар деяпсан, ўйнашдан бўған! – дея отини чоптириб бориб, бироз олдин катта зотлардан бирини олган Шокир чавандознинг бошига қамчи билан солди. Шокир полвон бўш келадиган одамми, у ҳам баковулни қамчи билан уриб кетди. Одамлар югуриб бориб бу икки полвонни ажратишди. Иккиси ҳам ўз насибасини олган, отдан тушиб бир четга ўтишди.

– Уккағар чабоғон, бировнинг тўйини бузгали уялмайсанма? – гинали овозда сўз қотди баковул ёрилган пешонасига дастрўмолини босганча.

– Мен нимага уялишим керак? Ўзинг уял, шунча одамни термилтириб, бир чолга зот берасан!

– Эй, уккағар, тентак, бу удум, бобом отамгаям улоқ илдирган! Мен нима қилай? Бобомни куруқ қўл билан қайтарайми? – деди баковул ҳаммага эшиттириб.

– Манқанинг боласи, кўпқарига опкелиб бобонгга совға берасанми?! Қайтаётганида бир танани етаклаиб юбор! Ким сенга нима дейди!? Бу ер кўпқари! Ҳамма зотини ҳалол олиши керак! Шунча чавандоз кўпқарига қарға қўригали келганми!? Уларнинг ҳам “Зот оламан!” деган умиди бор. Бўпти, биз кетдик! – дея Шокир полвон отига сакраб минди.

– Тўхта, қаёққа борасан? Ҳали яна зотлар бор? – деди баковул хижолатли оҳангда.

– Йўқ, кетаман, хув, тентаксойда ҳам бугун улоқ бўлапти. Сен ҳамма зотингни таниш-билишларингга бўлиб бер! – дея Шокир полвон отини чоптириб кетди.

Унинг ортидан бошқа чавандозлар ҳам жўнай бошлашди. Баковул бошини эгиб олган, елкаси силкинарди. У йиғлаяптими, ёки бошига теккан қамчилар оғриғидан қалтираяптими йигит кўролмади.

Ҳамқишлоқлар уй-уйига тарқалаётган маҳали қор учқунлай бошлаганди. Кўпқарига зот айираман деб келганлар улоқнинг бесамара бўлганидан, бошқалар эса томошанинг чала қолганидан кўнгиллари ғаш тортиб қайтишяпти... Фақат биргина йигит ёнидагиларнинг на гап-сўз, на бошқа ҳазил-хузулларига парво қилмай, ўзича хурсанд, “Топдим, топдим!” дея пичирлар эди.

Мен

Компьютерда нимадир ёзиб ўтиргандим, ташқарида тез-тез босилаётган қадам товуши эшитилди. Шартга туриб, кўп қаватли уйнинг иккинчи қавати деразасидан ташқарига қарадим. Пастда эса қаёққадир шошганча Мен кетиб борарди. Баданим жимирлаб кетди, аслида, қайси бири ҳақиқий Менман?! Бу дунёда бир меҳмон, бироқ ўзини мезбондек тутадиган хотиржам Менми, ё ҳар сония ўзини ўтга,

чўққа ураверадиган, гўё тезлашмаса, нелардандир курук қоладигандек юрадиган кўчадаги шошқалоқ Менми?..

Дарров ташқарига чикиб, ўша шошқалоқ Меннинг ортидан югурдим. У тахминан икки юз қадамча олдинда кетиб борар, қадами тобора тезлашарди. Айни дамда чекким келиб, ёнимдан сигарет олиб тутатган эдим ҳамки, машинанинг қаттиқ тормоз босгани эшитилди. Ялт этиб ортидан бораётганим шошқалоқ Мен томон қардим.

Ерда кимдир ётар, уч-тўрт одам унинг тепасида ниманидир муҳокама қилишар эди. Югуриб уларнинг ёнига бордим. Не кўз билан кўрайки, ерда шошқалоқ Мен кўзлари бақрайганча ўлиб ётарди. Ҳа, эссиз, унга қанча гапларим бор эди-я.. Дарвоқе, ўлик...

* * *

...Ўлиқдан, қабристондан, жанозадан кўрқаман. Тириклардан кўрқиш кераклигини биламан, лекин мен шундайман-да. Кўзим ўргансин, деб бир жанозага бордим. Ҳа, тўғри, ҳаммаси оддий экан! Юриб, гапириб турган одам энди жимгина ётибди. Балким баридан қутулгандир, балки тутилгандир. Аммо қабрга қўйилаётган мурданинг юз тузилиши кафандан кўриниб кетди. Жасад ҳам Мен эканлигимни кўриб, рости жуда ҳайратландим. Ахир, мен юрибман-ку, қачон ўлдим?!

Хаёлимга тартибсиз ўйлар кела бошлади... Шу ондан ўзимни зарра деб ҳисоблай бошладим. Бошқаларни ҳам. Умуман, ҳамма нарса зарра, деган қарорга келдим. Ахир, дунё зарраларнинг жипслашувидан ташкил топган. Бир кун келиб ҳамма нарса зарраларга парчаланиб кетади. Қизиқ, ўшанда бу чексиз коинотда нима қолар экан а?!

Марҳумнинг уйида жаноза тугаб, йиғилганлар тарқалган маҳал қабристонга қараб йўл олдим. Муддао – қабрдаги мурдани яна бир кўриш. Энди олдинги кўркувимдан асар ҳам қолмади. Ўзимда адоқсиз бир шиддат сездим. Куёш аллақачон уфққа бош кўйган, қишлоқ аҳли ўз юмушларини битириб, уй-уйларига кириб кетган. Мозоротгача тахминан етти юз қадамни жуда тез фурсатда босиб ўтдим. Қабристон дарвозасидаги “Хуш келдинг, эй кўнгли бутун одам!” деган ёзувни ўқиб, негадир қулгим келди. Албатта, биринчи жумлага, негаки... Ҳа, майли, балки кимлар учундир, балки, ҳамма учун бу манзилга келиш, “Хуш келишдир”. Дарвозадан киришим билан тиргагига суюб қўйилган велосипедга кўзим тушди. Атрофга алангладим, ҳеч ким кўринмади.

Ичкарига кирдим. Ҳали тупроғининг нами кетмаган лаҳад тепасидаман. Енгла-римни шимариб, қабрни кавлай бошладим. Бироздан сўнг елкамга бир қўл оҳиста тегди. Секин ортимга қардим. Негадир мен ҳеч нарсадан кўрқмаётган эдим. Одатда, бундай ҳолларда одам сесканиб кетади. Мендаги кўркув ҳисси қаёққадир йўқолганди. Ортимда оппоқ соч-соқоли қария жиддий тикилиб турарди.

– Кимсиз? – дедим таҳдид оҳангида.

У жавоб бериш ўрнига:

– Ўзинг кимсан, намозшомда бировнинг қабрини безовта қилаётган шаккок!? – деди.

– Марҳумни кўрмоқчиман, бу мен учун жуда муҳим, – дедим ўйланганча.

– Мумкин эмас, бу қонунда ҳам, шариятда ҳам тақиқланган, – дея кета бошлади. Бирпас ўлик сукунат ҳукм сурди. Мозор дарвозасидаги ёзув ёдимга тушиб, қариядан:

– Нега дарвозага “Хуш келдинг!” деб ёзгансиз? – дея сўрадим.

– Саволингга жавобни кўнглингдан топасан! Буни қалби бутун одамларгина англай олади! – деди.

Дарвоза томон юра бошладим. Ўйладим. Саволлар миямда айланишдан тўхтамасди:

Қандай? Нега?

Ортимдан эшитилган “Яхши бор, кўнгли бутун одам!” деган овоздан чакмоқ ургандек бўлди. “Бас, энди ҳаммасини сўрайман!” деб ўзимга ваъда бердим. Ундан нега менга икки томчи сувдек ўхшашини, кўнглим бутун ё бутун эмаслигини қаердан билишини сўрамоқчи эдим... Лекин энди қария ҳеч қаерда кўринмасди...

* * *

Ёлғиз юришни яхши кўраман. Баъзида кўчаларни, бозорларни ёлғиз айланаман. Ёлғиз юришда недир синоат бордек туйилади менга. Ёлғиз юрсам, ўзимни тезроқ топадигандек ҳис этаман. Шундай кунларнинг бирида катта бетон йўл ёқалаб кетиб борар эдим. Бирдан ерда ётган оқ қоғозга кўзим тушди. Ажиб бир қизиқиш билан уни кўлимга олдим. Қоғоздаги сўзлар янада қизиқиш уйғотди. Шу тобда нега бошқалар бу қоғозга эътибор бермаган экан, деган фикр ҳам хаёлимдан лип этиб ўтди. Балки ҳамма осмонга қараб юрар, мен эса ерга...

Қоғозда: “Эй кўнгли бутун одам, сени уйда кутаман! Биламан, сен, албатта, келасан!” деб ёзилган эди. Маза қилиб кулдим. Ахир буни кимдир зерикканидан ёзган ва кутган одами келиши билан машина ойнасидан улоқтирган ёки бирон талаба дарсада бекор қолиб ёзгану, уйга қайтишда чўнтагидан чиқариб отган бўлиши мумкин-ку, деб ўйладим. Лекин ўша болалик пайтимдан одат саргузаштсеварлигим хумор қилиб, қоғозда кўрсатилган манзилга жўнадим.

Йўлда кетарканман, нимагадир кайфиятим зўр эди. Инсон ҳаётида меъёрларсиз ҳам яшаб кўриши керак. Шунда у меъёрнинг нақадар керак эканини англайди, деган фикр ўтди кўнглимдан.

Мана, манзилга етдим. Энди хаёлимга турли гумонлар кела бошлади. Бу ерда бирор уришқоқ аёл яшаса, умримда эшитмаган тухматлар билан менга ёпишса-я?! Ё бирор безорилар тўдаси бўлса-чи!? Йўқ, дедим паст овозда ўзимга-ўзим қатъият билан. Жилловсиз хаёлларимни бир жойга йиғиб, эшикни тақиллатдим. Чунки унинг кўнғироғи йўқ эди. Ичкаридан: “Кираверинг, эшик очик”, деди аёл киши. Кўнглимдаги шубҳалар яна жонланди. “Ўлдинг”, дедим ичимда. “Ҳе”, деди яна бир кўнглим. Таваккал, деб ичкарига кирдим. Ораста уй. Кўзимга биринчи ташланган нарса айвон деворида осиглиқ турган кийик шохи. Шох ёғочдан ясалган бўлса-да, ҳақиқийга ўхшарди. Пойабзалимни ечмасдан бироз туриб қолдим. “Киринг, нега жим бўп қолдингиз?” деди аёл киши ичкаридан. Туфлимни ечиб, аёл овози келаётган хонага кирдим. Катта стол байрамона безалган. Бу эртақлардаги очил дастурхоннинг худди ўзи эди.

– Ассалому алайкум, – дедим сал енгил тортиб. Шунда беихтиёр аёлга қарадим. Қаршимда кўзи тим қора, сочи ёйик, юзига парда тортилган ўттиз беш ёшлардаги жувон турарди. Изн сўрамасдан стулга ўтирдим. Эрталабдан кўчада юриб чарчаганман.

– Яхшимисиз, нимага юзингизга парда тутиб олдингиз, нима учун қоғозга бундай гапни ёзиб, кўчага ташлаб келдингиз? – дедим аёлга термилиб.

– Мен сенинг келишингни билардим! – саволларимни жавобсиз қолдирди у.
Бу ерда қандайдир сир бор ёки шунчаки ҳазил, деган фикр ўтди кўнглимдан.
– Қаердан билардингиз? – дедим кулимсираб.

– Ҳа, билардим, чунки сен менинг эримсан-ку! – деди аёл кўриниши ўзгармай.
Бошимга кимдир гурзи билан ургандек бўлди. Ана энди тухматга қолдим, деб ўйладим ичимда.

– Мен қандайига сизнинг эрингизман? Кун кўришга, нон топишга бошқа йўл қолмадимми? Манави нарсаларни ҳам мендан олдинги “эрларингиз”дан ундирган бўлсангиз керак? – жаҳл билан столдаги нарсаларга ишора қилдим. Аёл индамади.

– Сиздан инсон сифатида рози эмасман! – деб ўрнимдан турдим.

– Ўтир, ўтир қаёққа кетяпсан, кўнгли бутун одам! – деди у.

Ҳо-ҳолаб кулиб юбордим.

– “Кўнгли бутун” сизнинг ов паролингиз, шекилли?! – дедим.

У жимгина орқа томонидаги тоқчада турган суратни кўрсатди. Суратда худди менга ўхшаган одам ва мана шу аёл турар эди. Шартта айвонга чиқдим, туфлимни кийиб кўчага югурдим. Дуч келган биринчи ресторанга кирдим. Мақсадим тўйиб ичиш. Балким мен касалдирман? Бўлиши мумкин-ку! Масалан, шизофрениянинг бошланғич ҳолати. Бу нарсалар менинг кўзимга кўринаётгандир. Ўзи охириги пайтлар кам ухлайдиган бўлиб қолгандим. Ресторанга кириб, барменнинг олдида бордим. Чўнтагимга қўл солдим, лекин чўнтагимда ичкиликка эмас, фақат икки дона сигаретга етадиган пул бор экан. Ҳолатимни кўрган бармен:

– Ҳа, ишдан ҳайдашдими, ўртоқ? – деб сўради.

– Йўғ-эй, шунчаки, ўзим, бир ичмоқчи эдим. Пулим йўқ экан. Сигарет берақолинг! – бор пулимни узатдим. Бармен пулни олиб, икки дона сигарет берақан “Ҳа-а... бу – бозор иктисоди, пулинг бўлса – яшайсан, бўлмаса, йўқ. Текин нарса фақат масжидда!” деди салмоқлаб. “Тўғри, тўғри!” жилмайдим жавобан.

* * *

Бомдод маҳали азон товушидан уйғониб кетдим. Ўрнимдан туриб ўтирдим. Азоннинг кўнгилга ором берадиган овози тинди. Бирдан дин, намоз ҳақида ўй сура бошладим. Телефоним календарига қарадим – жума. Мусулмонларда жума муборақ кун. Шу кун мусулмон жам бўлиб ибодат қилишади. Худди шундай яҳудийлар шанба, христианлар якшанба куни жамланиб, ўз диний амалларини ибодатларда бажаради. Э, шу ҳаммаси бир кунда ибодат қилса бўлмасмикан!? Ахир, Худо битта-ку!

Демак, бугун жума экан. “Э, яхши бўлди, мен ҳам бугун жумага чиқаман”, деб кўнгилдан ўтказдим. Кейин ўйлаб қолдим: “Кеча ичмаганмидим?!” Йўқ, ўт қопим оғриётгани боис анчадан бери ичмаётганим эсимга тушди.

Нонушта қилиб, ишга жўнадим. Автоуловга чиқишим билан, бир нарса ёдимга тушиб, ўзимдан-ўзим уялиб кетдим. Ахир, мен охириги ишхонамдан бўшаганимга энди уч кун бўлди-ку! Ҳали янги ишга кирганим йўқ. “Майли, жума намозигача бозорлик қилиб келаман”, деб ўзимга таскин бердим.

Бозор рўпарасидаги бекатда автобусдан тушиб қолдим.

Бозорга кирдим. Шовқин аломат. Тез-тез рўзгорга керакли нарсаларни олиб бозордан чиқаётгандим, рўмол сотиб ўтирган бир аёлга кўзим тушди. Рўмоллар кўзимга чиройли кўриниб кетди. Аёлимга сотиб олмоқчи бўлиб, сотувчига юзландим.

– Буни қанчага берасиз? – дедим напормон рўмолни ушлаб.

– Бир юз эллик минг! – жавоб берди сотувчи.

– Ўх-хў, – дедим ажабланиб.

– Туркияники, сифатли нараса, – деб ажабланишимга изох берди сотувчи.

Беш дақиқача тортишиб савдо қилдим ва ўша рўмолни бир юз ўттиз мингга сотиб олдим. “Аёлим бир хурсанд бўлсин!” деб ўйладим ичимда.

Озроқ юрганимдан кейин бир танишимни кўриб қолдим. Эркак бўлиб, аёлларнинг ҳалиги нарсаларини сотаётган экан. Салом-алиқдан сўнг унга ҳозиргина сотиб олган рўмолни кўрсатиб: “Арзон олдим, туркияники экан!” дедим мақтанганнамо. Танишим рўмолни кўраркан, кулиб: “Камида етмиш мингга еб қўйибсиз-да!” деди.

– Ие, нега еб қўяман?!

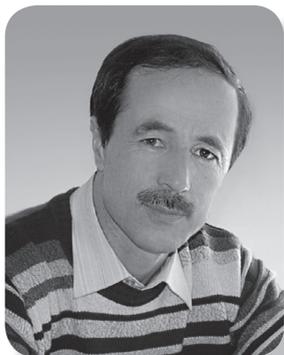
– Бу ҳеч қандай Туркияники эмас, ўзимизда водийдан чиқади. Ҳув, ўн метр нарида энг зўрини эллик-олтмиш мингдан сотишяпти, – деди у менга ачингандек.

Танишим билан хайрлашиб, автобусга чиқдим. Кетар эканман, хаёлимда сотувчи аёлни ўйлар эдим. “Ахир, у мени алдадим, деб ўйлайди. Эртага бирон фалокатга йўлиқади. Кейин мен ва менга ўхшаганларнинг алдаб топган пулини, керак бўлса, ундан ҳам кўпини сарфлайди. Нега у бу дунёда ҳеч ким бировнинг ҳақини биров еёлмаслигини тушунмайди-я!”

Уйга келдим. Нарсаларни аёлимга бериб, соатга қарадим. Намозга қирқ дақиқа қолибди...

Жума намози бошланди. Имом сура ўқиётган маҳал унга кўзим тушди. Негадир мен имомга жуда ўхшар эканман. Туш кўраётган бўлмай тагин, деб ўнг тарафимдаги одамга қарадим. Ҳайҳот, у билан ҳам бир хил эканмиз. Кейин чап ёнимдаги кишига қарадим, тавба, у билан ҳам икки томчи сувдекмиз. Иложсиз, мумкин бўлмаса ҳам, кўзимни юмиб олдим.

Жума намози тугади. Имом дуо қилаётганда ҳам кўзимни очмадим. Ниҳояда ўрнимдан туриб, масжиддан чиқиш эшигига қараб юрдим. Атрофга қарадим. Э, қиёмат: ҳамма одамлар бир хил кўринишда эди. Асли кўриниш кимники билмайман, аммо бир хил тусдаги одамлар, бир томон – чиқиш эшигига интиларди.

Таржима ҳам ижод

Шермурод СУБҲОН

2021 йил "ЖАҲОН АДАБИЁТИ" ЖУРНАЛИДА ЧОП ЭТИЛГАН ШЕЪРЛАР ТАРЖИМАСИ ХУСУСИДА

2021 йилнинг 1-сони “Шеърият минтақалари” рукни русийзабон шоир ватандошимиз Николай Илиннинг туркум шеърлари билан бошланади. Мазкур шеърларни таниқли шоира Фарида Афрўз ҳамда шоир Даврон Ражаб ўзбек тилига ўгирган. Таржимонларимизнинг ўзига хос услубий ҳамда индивидуал маҳоратидан келиб чиқиб айтганда, шоирнинг бармоқ вазидаги шеърлари Фарида Афрўз таржимасида, сарбаст шеърлар, учликлар эса Даврон Ражаб таржимасида маромига етказилган.

Шоир табиат манзараларини акс эттираркан, ҳар бир фаслнинг ўзига хос тароватидан келиб чиқиб, шеърга ижтимоий мазмун юклайди. Жумладан, шеърлардан бирида саратонда “дуркун япроқлар ортига яширинган ёз” тасвири:

*Қуёш тинмай пуркайди олов,
Ҳеч ким билмас сабабини ҳам.
Эсда қолар бирор исён йўқ,
Осмон эса сокин, хотиржам...*

дея мубҳам – жумбоқли кўриниш олади. Бошқача айтганда оддий кўринган кичик бир деталга катта ижтимоий маъно юкланади.

Тагин бир шеърда вақт хазон янглиғ сарғайиб, япроқларнинг ранги хира тортади. Боғда кумуш қиров иниб, майсаларнинг сочи оқаради. Хазонрезги боғ оралаб

***Шермурод СУБҲОН** – 1966 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультети ҳамда Истанбул университети адабиёт факультетида таҳсил олган. Унинг “Сокин сўз суврати” шеърий тўплами, “Шеърият иқлими” илмий мақолалар ва таржималар китоби чоп этилган. Шунингдек, турк ёзувчиси Меҳмет Ўндернинг шарқ мутафаккир адиби Жаллолиддин Румий ҳаёти ва ижодига бағишланган “Мавлоно” биографик асарини таржима қилган.*

кезган шоир руҳиятида ана шундай маҳзун кайфият ҳукмронлик қиларкан, шоир қаламидан беихтиёр:

*Куз, қаҳрингга чидаб бўлмайди,
Найза санчар олам қуёши.
Барглар учар ноилож, ночор,
Уйқусираб айланар боши.
Оҳ юракнинг етмас бардоши...*

каби сатрлар қоғозга тўкилади.

Мазкур шеърларнинг ўзбек тилида аслиятдагидек жаранглашида шоир ҳамда таржимоннинг ижодий кредоси – ҳар икки шоирнинг шеъриятдаги фалсафий мушоҳадага йўғрилган ўзаро услубий яқинлиги қўл келган дейиш мумкин.

Журналнинг 2-сонида таниқли шоир ва таржимон Карим Баҳриевнинг машҳур америкалик шоир, бастакор, хонанда ва рассом Шел Силверстайннинг болаларга атаб ёзган, аслида катталарга хос чуқур фалсафий-дидактик моҳиятга эга қочирим, юмор билан суғорилган ижод намуналари таржимаси ўрин олган.

“Набира ва Бобо” номли илк шеърда Ғарб маданиятидаги одатий ҳол – инсон улғайиб кексайганда эътибордан четда қолиши қаламга олинади. Шоир одам кексайганда болага ўхшаб паришонхотир бўлиши, хатти-ҳаракатларини назорат қилиши тобора қийинлашиб бориши, энг ачинарлиси, охир-оқибат эътибордан четда қолишини шеър сўнггида неваранинг “Мени эслашмайди, эътибор ҳам йўқ” дея ёзинқирашига бобонинг “Биламан...” деб афсус-надомат чекиши орқали киноя остига олади.

Назаримда шоир бундай салбий оқибатларнинг туб сабаби болаларнинг меҳр кўрмай улғайишларида эканлигини кейинги “Айтинг менга” шеъри орқали уқтиргандек бўлади. Боланинг ҳар бир хатти-ҳаракати ота-она назорати остида бўлиши кераклиги, ижобий ютуқлари ўз пайтида олқишланиши, керак бўлса, рағбатлантирилиши лозимлиги куйидаги сатрларда ўз тасдиғини топади:

*Сўзланг ҳисли, шафиқ эканим,
Айтинг менда бор назокатни.
Сўзланг тўқис, баркамоллигим,
Айтинг, ахир, бор ҳақиқатни!*

Шоирнинг болаларга атаб ёзган “Вужуд суҳбатлари”, “Ғалати қушча” шеърда юқорида айтиб ўтилганидек, манманлик, мақтанчоқлик қораланиб камтарлик оқланса, катталарга хос “Менинг қоидаларим”, “Айтолмаганларим” ишқ-муҳаббат мавзусидаги шеърларда “Аввал ўйла, кейин сўйла” ҳамда “Сўнгги пушаймон ўзингга душман” қабилидаги ҳаётий ҳақиқатлар қаламга олинади. “Савдойи туш” шеърда эса таълим тизимида ўқувчилар кўниккан қуруқ ёд олиш – схоластик ҳолат туш мисолида танқид остига олинади.

Журналнинг март сони “Шеърият минтақалари” рукнидан Шарқ дунёсининг буюк мутасаввуф алломаси, мутафаккир адиб Жалолиддин Румийнинг шоир Одил Иқром томонидан амалга оширилган “Маънавий маснавий” достони ҳикоятларидан таржима намуналари жой олган. Маълумки, мазкур куллийтнинг ўзбек тилига таржимасига, дастлаб, Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол, сўнгра шоир Асқар Маҳкам қўл уришган. Журналхонлар эътиборига ҳавола қилинган учинчи таржима ҳам юқоридаги моҳир таржимонларимизни сира такрорламаган ҳолда маромига етказилган.

“Маънавий маснавий”нинг Қўниё нухасида биринчи сатрдаги “ҳикоят” сўзи “шикоят”, иккинчи сатрдаги “шикоят” сўзи “ҳикоят” тарзида берилган”.

Маълум бўладики, таржимонлар ўзларининг бор шоирлик истеъдодлари, бой ҳаётӣ тажрибалари ҳамда услубий ўзига хосликларидан келиб чиқиб, ушбу масъулиятли, айни пайтда, ниҳоятда шарафли ишга қўл урганлар.

“Жаҳон адабиёти”нинг 2021 йил май сони Шеърят минтақлари рукни остида русийзабон ватандошимиз шоир, таржимон, публицист Собит Мадалиевнинг 74 нафар тўртликлари таржимаси жой олган. Таржималарни шоир Шукур Курбон амалга оширган. Собит Мадалиев Жамбулда туғилиб, Тошкентда улғайган бўлсада, узоқ йиллар Москвада яшаган. Максим Горький номидаги Адабиёт институтини тугатгач, маълум даврларда нашриётларда фаолият юритган. 1990 йилда Ўзбекистонга қайтгач, 1991–1996 йиллар давомида “Звезда Востока” журналининг Бош муҳаррири вазифасида ишлаган. Худди шу даврда шиорнинг “Рубойлар” тўплами чоп этилади.

Шоирнинг таржимаи ҳолидан маълум бўладики, узоқ йиллар ўзга юртларда мусофирчиликда яшаб бой ҳаётӣ тажриба ортирган адиб, кўрган билганларини қоғозга тўккан ва кейинчалик уларни шеърӣ тўпламларида чоп эттирган. Жаҳон адабиётида чоп этилган рубойлар ҳам ана шундай бой ҳаётӣ тажриба ёлқинлари десак хато бўлмайди. Қуйидаги рубойӣ бунга мисолдир:

*Афғон шамолида телба Мажнундай
Изгидим ва билдим дунёи дунда
Ахтарсанг қанча кўп маъно, шунча кўп
Маъносизлик кўрар экансан унда.*

Ҳаётда кўплаб ноҳақлик, адолатсизликларга гувоҳ бўлган шоирнинг ҳақ ва ҳақиқат борасидаги хуласаси шундай:

*Овозим дафн этдим, қабртош бўлиб,
Турдим тепасида сукутга тўлиб.
Ҳақ сўзда чиройӣ йўқ, чиройли сўздан
Эса ҳақиқатлар кетар бош олиб.*

Тақдим этилган рубойларнинг барчасини рисоладагидек ўгирилган деб бўлмайди. Таржимон баъзан эътиборни кўпроқ шаклга қаратгани туфайли мазмундан чалғиган ўринлар ҳам йўқ эмас. Мисол учун қуйидаги тўртликка кўз ташлайлик:

*Коинот тўрига илинган замон
Арқоги ичинда сен ҳам бор, нодон.
Бир умр қобигинг ичра ўралиб,
Четда абадиятдан қолдинг бегумон.*

Бизнингча, сўнгги сатр таржимаси “Четда абадиятдан қолдинг бегумон” ўрнига “Абадиятдан четда қолдинг бегумон” тарзида акс эттирилганда, шакл ва мазмун мутаносиблигига эришилган ҳамда шеърнинг оҳангдорлиги-ю таъсир кучи янада ортган бўларди.

Журналнинг 6-сонида Шарқ адабиётида “шоири абулмаонӣ” – маънолар отаси деб юксак эътироф этилган Мирзо Абдулқодир Бедилнинг 30 йиллик ижодий меҳнати самараси бўлмиш “Ирфон” шоҳ асаридан намуна чоп этилган.

Шарқ адабиётининг нодир асарлари таржимони сифатида нафақат мамлакатимизда, балки хорижда ҳам кенг шухрат қозонган Ўзбекистон халқ шоири Жа-

мол Камол томонидан амалга оширилган Мирзо Бедилнинг икки китобдан иборат “Ирфон” достони таржимасидан парча ҳавола қилинган. “Комде ва Мудан” деб номланган мазкур дostonда шоир икки ёшнинг ишқ-муҳаббат йўлида чекан азобу укубатлари мисолида идеал жамият ҳақидаги қарашларини илгари суради. Адолат, ҳақиқат асосида ҳукм юритилган мамлакат қудратли бўлиб, ички, айш-ишрат, разолатга ботган ўлка устидан ғалаба қозониши турли рамз ва ишоралар орқали баён этилади.

Шоир бир ўринда:

*Базми май баҳри тўфондир, бас,
Ақлу ҳушидин ўзгаси гарқ эмас...*

дея ўғит барса, бошқа ўринда:

*Айшу тараб айлар эса киши,
Оқибат йиғи бўлғай иши*

дея ҳушёрликка чорлайди. Қиссадан ҳисса – асар парчаси кульминациясини ғолиб мамлакат шоҳининг:

*Етмасам мазлум додига ҳамон,
Ҳайф менга бу шоҳлик, шавкату шон...*

дея белига мардлик, жасорат камарини боғлаши акс эттирилган байт ташкил этади.

Журналнинг 7-сонида латиш миллатига мансуб шоир Ояр Вацетиснинг “Сўзга айланмаган муножот” номи остида шоир Салим Ашур томонидан рус тилидан ўгирилган бир туркум шеърлари эълон қилинган.

Бармоқ вазнининг қатъий қоида талаби бўлмиш сатрлараро ҳижола сони ва қофия уйғунлигидан фарқли ўлароқ, сарбаст шеър – шуурости туйғу ва тушунчалар ўртасидаги мутаносиблик, кундалик нутқ, рамзий ишоралар, сўз ўйинлари, аллитерация, қайтариқ каби турли бадий воситалардан кенг фойдаланган ҳолда, фикрни эркин ифодалаш имконини беради.

Шоир тонг манзарасини чизаркан, ўқувчининг юксак тафаккур тарзи, импровизаторлик маҳоратини эътиборга олиб, шуурида акс этган ҳолатни қуйидагича қаламга олади:

*Бонг...
ва уйғондим мен –

заранг дарахтининг учида,
титраб турган
ёлғиз япроққа
қаҳрабонинг синиги билан
нақшланган онг:
тонг!*

Таржимоннинг асл мақсади хоҳ насрда бўлсин, хоҳ назмда бўлсин муаллиф етказмоқчи бўлган фикр ёхуд туйғуни имкон қадар аслиятдагидек акс эттиришдир. Бунинг учун у муаллифнинг ўзига хос услуби, бадий маҳорати асарда қай йўсинда амалга ошгани ҳақида ўқувчига етарлича таассурот уйғота олиши лозим.

Таржимон сарбаст шеърнинг ўзига хос бадий жозибадорлигига эътиборни қаратаркан, баъзан кундалик нутқдан ўринсиз фойдаланганини кўрамайз. Мисол учун “Асал гулини излаб” деб номланган дастлабки шеърда шоир ўрмон чеккасида ўзи ёқтирган гулга дуч келиб, хайратга тушганини:

*Ва кўринг – зўр мўъжизани!
ҳаёт қайтди!
Олам яна кўм-кўк – истасанг куйла! –
сочиб менга тирик сувларни...*

каби сатрлар орқали ифодалашга тутинади. Маълум бўлганидек, шоир “кўринг” хитоби орқали кўпга мурожаат қилмоқда. Кейинги сатрда эса куйлаш истагини ҳаётга қўйиб бермоқда. Биринчисида умумга, иккинчисида объектга мурожаат бор. Бироқ не ажабки, шеърнинг давомида ҳам умумга мурожаат қилинган бўлишига қарамай, таржимон 3 шахс кўплик “лар” қўшимчасини икки бор ўринсиз қўллаб, шеърнинг оҳангдорлиги-ю жозибаторлигига путур етказган:

*Асалгулни изларкансизлар,
резги гуллардан юз бурманглар:
энг яшнаган, виқор тўккан гулларда,
рости,
пинҳон бўлади
ширин оғу.*

Бошқа бир шеърда шоир кўзи ожизлар кўча-кўйда беҳудага тентираб юрмасликларига ва улар имкон қадар вақтнинг қадрига етишга ҳаракат қилишларига ишора қилиб:

*Йўл кўрсатувчи излаяпман,
Яхшиси, сўқир одамни,
Кўзи ожизлар ҳеч қачон
Беҳудага изғиб юрмайди...*

дея хотима ясайди. Маълум бўладики, таржимон иккинчи сатрда “Тўғриси” сўзи ўрнига “Яхшиси” сўзини қўллаган. Натижада сатрлараро мантиқан боғланмаган ғализ фикр ўртага чиқишига сабаб бўлган. Таржимон томонидан сўз қўллашда йўл қўйилган бунга ўхшаш баҳсталаб ўринларни “Менинг уч хотирам”, “Шивитзорда” номли ҳамда “Қиш!” ва “Очилаётган атиргулнинг” дея бошланувчи шеърлар мисолида ҳам кўриш мумкин.

Журналнинг август сониди Марина Цветаеванинг Ойгул Суюндиқова ўғирган “Соғинчлар солди қалбимга оташ” номи остида қатор шеърлари берилган. Мазкур шеърлар қайси бир маънода ўқувчига шоирнинг ҳаёти ва ижодига дахлдор муҳим нуқталар билан бирга, ўзи яшаган даврнинг суронли дамлари ҳақида ҳам етарлича маълумот беради. Шоир шеърларидан бирида яшаш учун кураш тобора таҳликали тус олган кунларда ҳаёлидан кечган ўйларни қоғозга тўқаркан, “Тез орада мени чорласа йироқ”:

*Ферузаранг кумуш билагузугим,
Кимнинг насибаси... Жами ёзувим,
Гулларни асрашга тоқат қилар ким...
Энг сўнги қофиям – энг сўнги туним!*

дея арзи-ҳол қилади. Шеър давомида маълум бўладики, шоир бир дақиқа бўлса-да ўзини ижоддан айри тасаввур этолмайди. Ҳаёт деб аталмиш улкан қозонда қанчалар қайнаб қоврулмасин, Ватанга бўлган муҳаббат барча азоб-уқубатларни энгиб ўтишда, қалқон бўлиб олдинга чорлайди.

“Ватан” ҳақидаги шеърида эса, “Дунёнинг бир чети кенгликлар, Шу кенгликлар – диёрим менинг!” деб туриб, кейинги сатрда буни янада ёрқинроқ изоҳлашга киришади:

*Бу кенгликлар – тугма дард каби,
Қанча Ватан – шунча тақдирлар.
Шу кенгликлар бўйлаб барини
Мен кўтариб ўтаман бир-бир!*

Ўрни келганда шуни ҳам айтиб ўтсак: таржимон юқоридаги тўртликда “тақдирлар” сўзига “бир-бир” такрор сўзни қофия келтиради. Натижада қофия тўлиқ бўлмай, бу камчилик талаффузда ҳам ўз аксини топади. Бизнингча иккинчи сатр “Қанча Ватан – шунчалар тақдир” деб ўтирилганда, шоирнинг мақсади-ю таржимоннинг маҳорати янада аниқроқ кўзга ташланган бўларди.

Марина Цветаеванинг “Соғинчлар солди қалбимга оташ” номи остида ҳавола этилган мазкур туркум шеърлари қаторида айни пайтда ўзига яқин олган қисматдош шоир дўстлари Блок ҳамда Анна Ахматовага бағишлаган ижод намуналари ҳам ўрин олган. Шоир “Анна Ахматовага” шеърида қалбини ўртаган соғинчу қисматида битилганлардан туйган “таскин” – қувончларини шундай изҳор этади:

*Бошдаги тожимиз – тупрогимиз бир,
Осмонимиз бита – бош узра омон.
Йўлларинг – олисдир, беомон тақдир,
Унга ким фидодир – тирикдир ҳамон.*

Журналнинг сентябр сонида “Қирғиз шеърятидан” номи остида Қирғизистон халқ шоири Хўжакелди Қултегин, Қиял Тожиева, Тинчтиқ Нурманбетов каби шоирларнинг ижодидан намуналар берилган. Шеърлар гарчи ҳазил-мутойиба асосида битилган бўлса-да, бироқ уларда илгари сурилган ғоя урф-одатлар, анъаналар каби миллий кадритларга эътиборни қаратган ҳолда, бугунги куннинг муҳим ижтимоий масалаларига бефарқ бўлмасликдир. Шу маънода, ҳар уччала шоир шеърлари шакл ва мазмунан халқ оғзаки ижодидан сув ичгани яққол сезилиб туради. Айтиш мумкинки, қирғиз халқ оғзаки ижоди қатор туркий халқлар, айниқса, ўзбек халқ оғзаки ижоди билан муштарақ баён ва талқин усулига эга бўлгани боис, таржимонлар Тоҳир Қаҳҳор, Рустам Мусурмон, Музаффар Аҳмедовларга унча қийинчилик туғдирмаган. Буни ҳар уччала шоир шеърлари таржималарининг аслиятдагидек равон ўқилишидан ҳам билса бўлади. Ватанпарварлик, миллий рух уфуриб турган

Таржимонлар жонли тилимизда фаол қўлланилган: кичкинама, оғизгинанг, чўнтак, телепон, гимн, ғижим, тарсаки, терс, бир тийин, тик каби сўз ҳамда “Гарчи қор ёғдирган сочларимга киш”, “Қутга тўлар ўчоғинг”, “Оёғидан ўқ еган бир итдай инграр”, “Эл бирлашган ерда қайрилмас ел бор”, “Ошга туз тот берар, ҳаётга азоб” деган иборалар, шунингдек, “Қараб кўриб, замон ишин англангиз, ҳақиқатнинг товушини тинглангиз”, “Ял-ял ёнган олов, ялов тил деган, Ёнган ўтда, тилда бўлмас кир деган”, “Пари кўнгли тўқ бўлса, Рискни тушар осмондан”, “Кимлар унга гул тутар, Кимлар эса тош отар” каби тилимиздаги муқобил ҳикматомуз байтлардан кенг фойдаланганлар. Бу ҳол шеърларнинг аслиятга янада яқин, янада жозибали бўлишини таъминлаган.

“Жаҳон адабиёти” журналининг октябрь сонида “Ёш таржимонлар минбари” рукни остида бир қатор ёш таржимонларнинг инглиз, рус, озар тилидан қилган нарсий ва назмий таржималари берилган. Таниқли озар шоири Ромиз Равшан шеърлари таржималари ёш шоир Насрулло Эргаш томонидан амалга оширилган. Дунёни теран англаган, виждони уйғоқ озар шоири Ромиз Равшаннинг “Турналар фарёди” шеърида бугунги дунё ҳолига ачиниб, турна тилидан:

*Бу дардни шоирлар шундай ёздилар,
Артиб кўзларини кафтлари билан.
Учган турналарга шеърлар ёздилар
Ўлган турналарнинг патлари билан!..*

дейилади. Дарҳақиқат, чин адиблар нафақат ўз миллати, балки бутун дунё олдида ўзини масъул деб билгувчи зотлардир. Шеърда шоирнинг мақсад-муддаоси аслиятга мувофиқ тугал таржима қилинган. Бироқ бошқа бир шеър таржимасида баъзи ғализликлар кўзга ташланади. Мисол учун:

*бир куз кечасида
Бўм-бўш кўчаларни кезарман ёлғиз
Ташландиқ бир ушоқ каби.
Сенга сим қоқмоққа кечиккан қўлим...*

дея бошланувчи шеърда оғзаки нутққа ҳаддан ташқари эътибор қаратилгани туфайли, бадий ифода меъёри бузилган. Яъни таржимоннинг зиммасида воқеликни шунчаки баён қилиш бўлмай, балки реал ҳолатни ўқувчи кўз олдида жонлантириш масаласи ҳам туради. Яъни шеърхонга тўла тасаввуф қилиш имкониятини яратиш лозим. Бизнингча юқоридаги тўртликда "кезарман" сўзи ўрнига "кезаман", "кечиккан" сўзи ўрнига кечикар" деб ўгирилганда манзара янада жонлироқ тус олган бўларди.

Жаҳон адабиётининг ноябрь сонидан она томонидан асли ватандошимиз бўлмиш, Туркия Давлат мадҳияси муаллифи буюк шоир Меҳмед Акиф Эрсойнинг шоир Мирозиз Аъзам томонидан ўзбек тилига ўгирилган "Саҳафот" достонидан парча эълон қилинган. Мазкур дoston таҳририят изоҳи билан айтганда муаллифнинг "Одам ва Олам, Ҳақ ва Имонга доир фалсафий қарашлари, Тарих ва Тараккиёт, Туркия ва Туркистонга оид ўйю орзулари ўз бадий тажассумини топган".

Достон битилган даврни эътиборга олсак, XX аср боши Туркия ҳамда Туркистон зиёли ва адиблари олдида ўта мураккаб, айни пайтда жуда масъулиятли масала кўнгдаланг турганини кўрамиз. Жаҳидчилик ҳаракати номи остида ватанпарварлик, миллий ғоя ҳамда диний қадриятлар ҳар икки қардош халқнинг кун тартибидан жой олган. "Баҳор", "Ҳаракатсиз турмайлик", "Азм", "Кампир ила Умар", "Дарвас" ҳамда Туркистонга ҳаракат" деб ном олган барча бўлимларда деярли айни ғоялар илгари сурилади.

Хўш, бу ҳол дoston ўгирмасида қай даражада ўз аксини топган. Шу ва шу каби саволларга жавоб бериш учун қуйидаги байтларга эътиборни қаратсак:

*Хабардор бўлмабсан-да ўз зотингдан ҳамон сан,
"Ҳақир вужудман" дейсан, эй инсон, асли билсанг:
Сенинг моҳиятинг ҳатто малаклардан ҳам баланд,*

Буюклик сенда пинҳон, жаҳонлар ақлингга банд... деб бошланган дастлабки 32 байтли "Инсон" парчаси бошдан охир равон ва диққатга сазовор ўгирилган. Бироқ, афсуски, кейинги "Баҳор" деб номланган 20 байтли парча таҳрир қилинмай, қораламалигича журналда чоп этилган. Сўзимиз қуруқ бўлмаслиги учун мазкур парчадан айрим намуналарни келтириб ўтсак:

*Дам тортар булбул... Менинг миямда бойқушлар сайрар,
Сўнгра қаршимдан ўтар бир-бир йиқилган уялар.
Ошинолик йўқ, хаёлинг қўнса энг таниш ерга,
Ёт оёқлар ингранар, йиқилган юрт ёт қўлларга.*

*Бошқа сас билмам, муҳитимдан дод-вой айлар хуруи,
Кутаман, тинсин бу мотам, кутаман бўлмас хомуш!*

Биринчи сатрдаги “менинг миямда” сўзи ўрнига “тахаялимда”, “Сўнгра қаршимдан” сўзи ўрнига “Сўнг кўз ўнгимдан”, “таниш” сўзи ўрнига “яқин”, “йиқилган” сўзи ўрнига “қулаган”, “муҳитимдан” сўзи ўрнига “бу ҳолимдан” ёхуд “хуруш” эмас “хуруж” деб ўгирилганда эди, дoston янада бадий кўриниш олган бўларди. Кейинги Оҳ! Битта ошёндан минг етимнинг ноласи! Юксаларкан, тинглаган инсонмидир булбул саси? байтидан кесимни топиш даргумон. Эҳтимол, аслиятда “булбул сасин” деган маъно сингдирилгандир, бироқ таржимон ўзи билмаган ҳолда қофия – шакл деб маънони қурбон қилган.

Ёки “Ҳаракатсиз турмайлик” шеърдаги шу байтларга эътиборни қаратсак:

*Қайси мушкул ҳимматинг бўлса, осон бўлмаган?!
Қай даҳшат биздан қўрқиб ортга равон бўлмаган?!
Ибрат ол зўр шахслардан ишини кўриб ҳар он:
Эрларнинг шиддатидан тоғлар бўлмасми толқон?!*

Юқоридаги “Қайси мушкул” қуруқ сўз бирикмаси “Қай бир мушкул” бадий ифода шаклини, “шахслардан” сўзи “зотлардан” ёхуд “кимсадан”, “Эрларнинг” сўзи ўрнига “мардларнинг” деб ўгирилганда дoston янада жозибали тус олган бўлармиди?!

“Азм” номли шеър байтларидан бирини таржимон шундай ўгиради:

*Қумларда сузиб, зулматнинг қўйнига толдим,
Синдирмадим руҳни, қўлга ўзимни олдим.*

Агар мантиқан олиб қаралса, инсон “қўлга ўзини” эмас, балки “ўзини қўлга” олади.

“Кампир ила Умар” парчасидаги қуйидаги таржима ҳам жиддий таҳрирга муҳтож:

*Йўқми Аббосни билмаган кимса?
Саҳобий гапин тинланг, ундай эса:
Бир қоронғи кечайди жуда аёз...
Ибни Хаттоб-ла гаплашгани бироз...
...
Зулмат кўксидан чиқди тугун каби
Тўсатдан ҳайкалнамо аъробий!*

Иккинчи сатрдаги “гапин тинланг” сўз бирикмаси “сўзин тинланг”, “кечайди” турк тилидаги ифода “кеча эди”, “зулмат кўксидан” ўрнига “зулмат қўйнидан” тарзида ўгирилмоғи ёхуд таҳрир қилинмоғи лозим.

Хуллас, Жаҳон адабиёти журнали мутасаддилари дostonдаги қатор ғализ байтларни жиддий таҳрирдан ўтказиб чоп этишганда эди, мақсадга мувофиқ бўларди.

Журналнинг декабрь – сўнги сонидан рус шоири Афанасий Фетнинг бир туркум шеърлари шоир Ўроз Ҳайдар таржимасида чоп этилган. Мазкур ижод намуналари шоирнинг бадий олами ҳамда Ўроз Ҳайдарнинг таржимонлик маҳорати ҳақида етарлича таассурот уйғотади.

Исажон Султоннинг бадий биоолами

Йўлдош СОЛИЖОНОВ

Инсон ва табиат бир-бири учун яратилган эгизаклар кабидир. Улар айри ҳолда мавжуд бўла олмайдилар, бир-бирини боқади, тўйдиради, тўлдиради, бойитади, ривожлантиради ва ана шу беминнат ҳамкорлик боис ҳам ҳаёт мавжуд. Гарчи барча табиат неъматлари инсон, унинг фаровон яшаши учун хизмат қилса-да, табиатни асраш барчамиз зиммамизга юкланган ва бу ҳақиқатни рад этиш мумкин эмас. Шу боис башарият ҳаётининг кўзгуси ҳисобланган бадий адабиёт Оллоҳнинг табиат ва инсон каби ҳар икки яратиғининг мунтазам давом этиб келётган ўзаро муносабатини турли ракурслар орқали акс эттиради. Бундай фазилатдан Исажон Султон ижоди ҳам холи эмас. Бу санъаткор адибнинг ўзигагина хос ва мос биосфераси бор.¹

Ҳаётнинг барча қатламларига дахлдор биосфера “Ернинг тирик организмлар тарқалган қобиғи” бўлиб, бутун ер ости ва ер усти бойликлари, жамодот, ҳайвонот ҳамда ўсимликлар дунёсини ўз ичига олади. Хилма-хил организмлардан ташкил топган ер ҳаёти ўзининг ғоят мураккаб ва чигаллиги билан кишини ҳайратда қолдиради. Тирик (органик) организмлар ва улар яшайдиган табиат макони бир-бири билан ўзаро чамбарчас боғланган ҳолда бир бутун динамик система (ҳаракатдаги тизим)ни ҳосил қилади. Ердаги ҳаётнинг қатъий тартиб билан давом этиши, ривожланиши, бор тириклиги органик ва ноорганик мавжудотларнинг ўзаро ҳамкорлигига боғлиқ. Тирик организмлар ҳаётнинг муҳим шарти бўлган аноорганик муҳитнинг барқарорлигини сақлаб тургани учун бизни

Йўлдош СОЛИЖОНОВ – филология фанлари доктори, профессор. 1940 йил тугилган. Фарғона давлат педагогика институтининг (ҳозирги ФДУ) тарих-филология факультетини тугатган. "Улуғ санъаткор", "Шеърининг сирли жилвалари", "Сўз сеҳрлари", "Зулматдан нур қидирганлар", "Мен сиздан сабоқ олдим", "Фарғона адабиёти" каби илмий асарлар муаллифи.

¹ Биосфера – юн. *Bio-ҳаёт, sfera-шар. Кенг маънода ҳаёт шари, доираси, кўлами, олами деган маънони англатади. Қаранг: "ЎзМЭ", 1-ж., Т., 2000. 489-б.*

камраган биосфера табиат ва жамиятнинг ҳар доим аҳилликда, биргаликда, бири-бирига ҳамқору ҳамдаст бўлиб яшашини тақозо этади.

Исажон Султон инсон ва табиат ҳаёт кечириётган биосфера моҳиятини жуда яхши ўрганган. Одамзод табиатсиз нафас ололмаслиги, усиз турмуши тўқис бўлмаслиги, инсон ва табиат ҳар доим ҳамдам ва ҳамқадам яшаши лозимлигини чуқур англайди ва асарлари руҳига сингдиради. Ҳатто янги аср бошларида эълон қилинган тўпламларининг бирида ҳикояларини онгли равишда “органик” ва “ноорганик” гуруҳларга бўлиб бергани ҳам эсимда. Адибнинг “Ўрмондаги уй” ҳикоясида айтишича, “инсон табиатнинг бир қисми”дир. Яна бир ҳикояси “Сувдаги коса”да ёзадики, “Мен диёримда теварак, осмон, ер, қуёш, шафақ, ёмғир, шамол, майсалар, тун, тонг, тоғлару боғлар... ҳаммаси билан бир бутун эдим, улар билан бирлашиб кетган эдим”. Шу сабабдан ёзувчи ижодига оид биронта асарни табиат иштирокисиз тасаввур этиб бўлмайди. Уларда органик ва ноорганик элементлар ёнма-ён юради, ҳаракат қилади. Муаллиф она табиатни комплекс тарзда акс эттиради. Китобхон эса ҳар бир табиат элементининг ўз ўрни, вазифаси, аҳамияти борлигини муаллиф томонидан акс эттирилган имо-ишоралар, рамзий тимсоллар ва шартли белгилар орқали яхши англайди ва тушуниб олади. Айни чоғда табиат экосистемасини муҳофаза қилиш, биосферани экологик инқироздан асраш лозимлигини ҳам унутмайди.

Исажон Султон асарлари мутолаасига киришар эканмиз, кўз ўнгимизда дарҳол ўзимизга ғоятда таниш рангин манзаралар, одамлар пайдо бўлади. Қулоғимизга ажиб оҳанглар, дарахтларнинг шовуллаши, кушларнинг чуғур-чуғури, майсаларнинг шитирлаши, шамолнинг гувуллаши, ёмғир ёғиши, итларнинг вовуллаши-ю кўй-кўзилар маъраши эшитилиб туради. Ундаги ҳар бир персонажнинг ўй-фикри, тақдири ва қисматига, дарду ҳасратига, қувончу шодлигига шерик бўлиб, ўзимиз сезмаган ҳолда ларзага тушамиз, ҳайратланамиз. Чунки ёзувчи табиат манзарасини ниҳоятда кўримли, жонли ва табиий чизади. Унинг тасвирида майсаларнинг унаётгани, ҳиди сезилиб, товуши эшитилиб туради. Қўлланилган ҳар бир табиат унсури зиммасига юкланган маъно-мазмун ўқувчи қулоғи остида акс садо беради.

Исажон назарида табиат инсон учун ибратдир. Муаллиф инсоннинг табиатдан ўрганиб, ўздан ҳам моддий, ҳам маънавий мерос қолдиришга масъул эканлиги тўғрисида фикрлар экан, ҳазрат Алишер Навоийни суҳбатга чорлайди. Гўё улуғ бобомиз биз бепарво авлодларига қараб, “Тухум ерга кириб чечак бўлди, // Қурт жондан кечиб ипак бўлди. // Лола тухмича ғайратинг йўқму? // Ипак қуртича ҳимматинг йўқму? //” деб мурожаат қилаётганга ўхшайди. Бундан тегишли хулоса чиқармаган одам йўлидан адашади.

Исажон Султон учун табиатнинг жонли, кўримли тасвирини чизишига она қишлоғининг гўзаллиги асос бўлган. Бу ҳақда шундай ёзади: “Мен ғоят сўлим, табиати барқ уриб жўшадиган бир маконда – Фарғонанинг олис Авазбой қишлоғида туғилганман. Болалигимда у ерларнинг сўлимлигини, гўзаллигини идрок қилолмас, кадр у кийматини ҳам билмасдим. Улғайиб, ақлим тўлишгач, ота-онам ким, яқинларим ким – танидим. Ўсмир қалбимда орзуларим, истакларим мўл эди. Теварагимдаги кишилар меҳнат билан банд эканлар, уйлардаги печкаларда тут ўтинлар чирсиллаб ёнар, шамоллар ҳар ённи бузиб эсар, атроф-

ни баҳорда ёкилган хазонларнинг ислари янги куртак ва чопилган ер ҳидларига кўшилиб” кетарди². Жуда ёшлигидан табиатни севиб, кузатиб ўсган адиб унинг ҳар бир мўъжизасидан ҳайратланади, ҳаяжонланади. Битта япроқда аён бўлган турфа ранглардан ва бу рангларни вужудга келтирган кўзга кўринмас, ақл бо-вар қилмас қудратдан ақли шошади, қувонади ва унинг туб моҳиятини англаш-ни, бундан замондошини ҳам хабардор қилишни хоҳлайди. Кимнингдир дарди-дан изтироб чекади, шафақ ёғдусидан завқланади. Ҳа, ёзувчи асарларини ўқиб, ҳақиқий санъаткор нафақат ўзини, ўзлигини англаши, балки ўзи мансуб бўлган миллатнинг, халқнинг, айни чоғда бутун инсониятнинг дарду ҳасратлари, ўқинчу армонлари, ғами-ю шодлиги, кизиқиш ва интилишларидан бохабар бўлиши ло-зимлиги ҳам муҳим фазилат эканлигини англаб етамиз.

“Исажон Султон асарларида табиат билимларига катта аҳамият берилади, – деб ёзади америкалик тадқиқотчи Кристофер Форт, – улар фан-таълим орқали олинган билимлардан юқори кўйилади. Табиатга муҳаббат инсонни Худога яқинлаштиради” (илмий тўплам, 353-б). Чиндан ҳам ёзувчининг ўзи табиат олами илмини, ҳозирги замон фан-техника ютуқларини чуқур ўрганишдан чарчамайди.

Исажон Султон биосферасида ҳайвонот олами ҳам алоҳида мавқега эга. Зеро, табиат оламини турли-туман ҳайвон зотларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Адиб асарларида кўй, мол, от, ит, эчки сингари уй ҳайвонларидан ташқари бўри, тулки, илон, балиқ, қарға, мусича, йўлбарс каби ваҳший ҳайвонлардан тортиб, ҳозирги авлодга умуман таниш бўлмаган катоблепасгача учратамиз ва бу жонзотларнинг ҳар бирининг дунёга келишидан тортиб, яшаш тарзигача билиб оламиз. Улар-нинг аксарияти маъжоз сифатида қўлланилади. Муаллиф назарда тутган маъно-ни англаб етиши учун табиийки, ўқувчида бу жониворлар тарихидан хабардор бўлиш эҳтиёжи туғилади. Шуни ҳисобга олган ёзувчи асарларида тасвирлаган бундай ҳайвонларнинг реал ҳаётдаги ўрнини, тарихини беришга ўзини масъул деб билади.

Масалан, ҳайвонот боғига чет элдан янги олиб келинган катоблепас деган “Кичкина пуштиранг махлуқча” ҳақида ҳикоя қилар экан, “У ҳақда биринчи бўлиб бундан икки минг йил аввал юнон файласуфи Плиний хабар” берганини, кейин Флобернинг “Муборак Антонийнинг тубанлашуви” деган асарида тас-вирланганини ёзади.³ Бу ҳайвоннинг борлиги ва қандайлигидан умуман беҳа-бар бўлган ўқувчи ўзига керакли маълумотларни адибнинг ана шу манбаларга асосланиб айтган фикрлари ва боғ хизматчиси билан қилган суҳбатидан билиб олади. “Плинийга кўра, катоблепас жуда бесўнақай, боши оғир ва катта махлуқ” бўлган экан. “Кўпинча ўз бошини ўзи кўтаролмай юради. Унинг ҳамма ваҳшати кўзларида, вазмин қовоқларини аранг кўтариб қараса, у қараган жонзот ўша заҳоти тил тортмай ўлади”.

² Исажон Султон *наصري бадийати. Илмий мақолалар, тақризлар, адабий суҳбатлар, мак-тублар. Т.*, “*Turon zamin ziyo*”, 2017. 335-б. (И. Султон *ижодига оид кўчирмалар шу манба-дан олинди ва Илмий тўплам иборасидан сўнг саҳифаси кўрсатилди*).

³ Исажон Султон. *Асарлар. 2 жилдлик. Т.*, *Ғафур Ғулом номидаги НМИУ*, 2017. 185-б. (Кей-инги мисоллар ҳам шу манбадан олинди ва жилди билан саҳифаси қавс ичида берилди).

Аммо ёзувчи катоблепас сақланаётган хонада асрлар мобайнида жисмоний жиҳатдан ўзгаришга учраган “Кичкина гавдали, аммо бўйни узун ёқимтойгина жонзот”ни кўради. “Бу пушти махлуқчада Плиний ёки Флобер айтиб кетган ваҳшат”дан асар ҳам йўққа ўхшарди. Унинг асл табиатига хос хусусиятлардан хабардор бўлиш учун ҳикоячи ушбу пуштиранг махлуқчага қараётган хизматчи билан суҳбатга киришади. Маълум бўлишича, катоблепаснинг айни чоғдаги яшаш жойида ўзига хос биосфера муҳити яратилган: “Пуштиранг махлуқчанинг истикоматгоҳи ташқарининг табиатига уйғун эди. Ажабки, бу ерда ҳам ёмғир томчилаётган экан. Атай шундай қилинибдими деб ҳайрон бўлдим. Томчилар саҳндаги дарахтлару ўтлар, кизғимтир тарам-тарам тошлар устига томмоқда. Совуқ унчамас, ёмғирнинг салқини этни жунжиктиради”.

Ёзувчи тасвирга ёмғирни бежиз киритмаган. Бу детал бизга нотаниш бўлган катоблепаснинг асл табиатини очишга ёрдам беради: “Пуштиранг махлуқча ёмғир томчиларига кўлчасини чўзди. Томчилар кафтига тушганидан хурсанд бўлди, шекилли, бирданига ингичка, аммо жудаям ёқимли овоз билан куйлай бошлади”. Воқеа давомида бу махлуқнинг шодлиги ҳам, қайғуси ҳам, исёни-ю итоати ҳам, ваҳшийлиги-ю мўминлиги ҳам куйлаши ва йиғлаши орқали очилади. Масалан, хонасига кўенча билан илон киритилганида унинг ана шу хусусиятлари амалий ҳаракатлари ва изтиробли овози воситасида ифодаланади. Илон кўенчага ҳужум қилиш учун тайёрланаётганида ниятини пайқаган катоблепас “бирданига йиғлай бошлади. Мунчоқ-мунчоқ кўзчаларидан дув-дув ёш оқарди. Жажжи панжаларини кўзларига ишқаб-ишқаб, панжалари орасидан илонга қараб-қараб, изтиробли-изтиробли йиғлар эди”. Унинг бу ноласига парво қилмай қурбонига яқинлашганида эса махлуқча “илонга яқин келди. Узун чиройли бўйнини чўзиб, тўсатдан... юм-юм йиғлаганча ўзининг олдинги панжаларини ғажий бошлади”. Илон ҳаракатдан тўхтади, кўенча кутулди. Буни кўрган пуштиранг махлуқчанинг “кўзлари ёлқинланиб кетди”. Ёзувчи бу ранг-баранг биоламнинг ажойиб махлуқлари ўртасидаги муносабат орқали уларнинг бир-бирига ғамхўрлиги, яшаш учун кураш, ҳамдардлик ва ҳамкорлик масаласини кўтаради.

Дарвоқе, реал ҳаётда инсон кўзига ҳар доим ҳам ташланавермайдиган бундай жониворлар жуда кўп. Кўпинча уларни эсламаймиз ҳам, қандай дунёга келишини-ю яшашини, нима қилишини-ю қандай тирикчилик ўтказишини билмаймиз ҳам. Исажон эса ижодкор сифатида ана шундай камёб, майда-чуйда жонзотларни ҳам кўради, уларнинг ҳаёт тарзини пухта ўрганади. У ҳатто энг кичик ниначининг қандай дунёга келиши-ю, қанот чиқариб учишигача, нималар ҳисобига яшашигача билади ва ишонарли тасвирлай олади. Адибнинг “Қисмат” ҳикоясида табиат шайдоси, унинг икир-чикиригача ўрганишга қизиқадиган кичик ўғил нутқи орқали оддий, кичкина ниначининг био-зоологик таржимаи ҳоли шундай ифодаланади: “Ниначи курти сув остидан юзага – камиш ёки ўт пояси-га ўрмалаб чиқади. У жуда очофат, кўрган нарчасини паққос туширади, баъзан ўзининг касбдошларини ҳам еб кўяди. Пояда соатлаб қимир этмай туради, кейин елка қисми тўсатдан ёрилади, ёрилган қисмидан қанотлари ҳарир, боши катта ўзга бир жонзот – ниначи чиқиб келади. Дўнгга кўниб, куёш ҳароратида қанотларини қуритгач, пирпираб учади-кетади...” (Асарлар, 1. 90-б). Бу тасвир худди ниначи

зоти бўйича кўп йиллар илмий-тадқиқот олиб бораётган мутахассис-олим томонидан ёзилганга ўхшайди.

“Ўргимчак” ҳикояси ҳам шундай таассурот қолдиради. Оддий одам учун ўргимчак шунчаки тўр тўқиб тирикчилик қиладиган жонзот ҳисобланади. Ижодкор эса бу “ранги оч-сарик, бошчаси ва оёқ учлари қизғиш-қорамтир митти ўргимчак”нинг хатти-ҳаракатлари ва кундалик фаолиятида “Оддий, чиройли, санъаткорона тўр” (1, 202) тўқийдиган садоқатли, мохир ҳунарманд ва меҳнати маҳсулидан завқланувчи ижодкор шахс тимсолини кўради. У бевақт эсан шабада ва дайди шамолларнинг қаршилигига, ҳар хил тўсиқларга қарамай, ҳар тонг отганида қайтадан ижодини давом эттираверади. Бейхтиёр унинг қатъийлиги-ю ишончига ҳавасимиз келади, ўзимиз ҳам у каби тиним билмасликни истаб қоламиз. Мана, ёзувчи яратган рамзий образларнинг тарбиявий кучи!

Исажон Султон ўсимликлар, дарахтлар, ўтлар, майда жониворлар анатомиясини ботаник ёки зоолог олимдан кам билмайди деб ўйлайман. Масалан, япроқ яшил тусга кириши учун хлорофилл моддаси керак. Бу модда етишмаса, япроқ сарғайиши, сўлиши, бандидан узилиши мумкин. Унинг яшнаб туриши учун карбонат ангидриддан нафас олиши ва кислород чиқариши шарт. Ҳатто эрта тонгда шудринг туфайли барг юзасида пайдо бўлган бир қатра томчи аслида “иккита водород ва битта кислород атомининг ғайриоддий қудрат билан бирлашувидан иборат” эканлигини, буларнинг бари ўзаро синтезлашиб, “ўсимлик хужайралари ичида содир бўлаётган бошқа турли-туман жараёнлар”ни вужудга келтиришини оддий ўқувчи билавермайди (Илмий тўплам, 298-б).

Ижодкор назарида инсон ва табиат бир-бири билан бирлашиб, сингиб кетган. “Эрта баҳор эди. Кўнгил боғимдан бир ниҳол униб чиқди” деб бошлайди “Менинг гулим” ҳикоясини. “Бу жажжи ниҳолча шу қадар ажойиб, хуш бир гул” эдики, унга озгина эътибор берилмай, эркалатмай кўйилса, тумтайиб қолади. Мабодо унга яқинлашиб, “Мен сизни севаман!” деб пичирласангиз, шу пайтгача “Титраб турган вужуди адл бўлди, ғунчалари яна баланд кўтарилди, япроқлари ростланди” (1, 36). Инсоннинг кўнгил боғида унган бу гул табиат тимсоли эканлиги шундан ҳам аён бўладики, у баҳор фаслида униб-ўсиб вояга етади. Ёзда гуллайди, уруғ тугади, зурёд қолдиради. Кузда ҳазон сипоҳининг хужумига қарши қанчалик курашмасин, таслим бўлишга мажбур бўлади. Яхшики, ундан ёдгорлик қолди. Келаси баҳорда албатта кўнгил боғимизда бир ниҳол унади!

Ёзувчи ижодида табиатнинг биогеографик ҳудуди тобора кенгайиб бормоқда. Бу адибнинг йирик жанрдаги асарларида яққол кўзга ташланади. Бу жиҳатдан “Озод” романи ибратлидир. Маълумки, асарнинг бош қаҳрамони Озод севгилиси Дилоромни бахтли қилиш истагида узоқ тоғ чўққисида очилган лола гулини олиб келиш ниятида йўлга чиқади. Унга шамол ҳамроҳлик қилади, турли-туман ҳодисалардан огоҳлантиради, асрайди. Натижада инсон ва табиат бир-бирига янада яқинлашиб, бирлашиб, бир-бирисиз яшолмайдиган ягона вужудга айланади. Аввало, Дилоромнинг ўзи рамзий тимсол сифатида талай маъноларни англайди. Шулардан бири ва энг муҳими, унинг дилга ором берадиган гўзал юртимиз тимсоли эканлигидир. Муаллиф ўзининг акси Шамол тилидан Озодга шундай дейди: “Кимдир туғилиб ўсган элу юртини, тошу тупроқларини Дилором деб атади. Қара-чи, ростдан ҳам Дилороммикин?”

Озод шамолнинг айтганини қилди. Дарҳақиқат узунасига чўзилиб кетган қишлоқ жимит уйлари ва яшил экинзорлари билан бор бўйича намоён бўлган, икки тарафида оқаётган икки наҳр аро малоҳат ичра товланиб, нозланиб, сулувланиб, чиройли бўлиб кўринмоқда эди. Дарахтлар чайқалар, устида булутлар сузар эди” (2, 172).

Романда инсон ҳаётига оид ижтимоий масалалардан ҳам кўра кўпроқ табиат манзаралари акс этган дея оламиз. Унда муаллиф инсон ва реал воқелик ҳар доим биоолам билан ёнма-ён юради деган ғоявий фикрни илгари суради. Мана бу сатрлар фикримизни исботлайди деб умид қиламан: “Тунлари беҳос уйғониб, атрофга қулоқ солганмисиз? Тун пардаси остида осойишталик ҳукм сураётганига ишонч ҳосил қилгач, кўнглингиз барибир ўрнига тушмай, елкангизга тўнингизни ташлаб ҳовлига ҳам чиққандирсиз?

Ойнинг оқиш нурлари дарахтларни, қорайинқираб кўринаётган барглари-ю меваларини оқиш ёғдуга кўмиб, оҳиста эланади. Тупроқ илиқ ва майин, ёғдуланаётгандек кўринади. Осмонда ой тўлибди. Шарпангизни сезган қайсидир бир қуш безовталаниб потирлаб, дарахт шохидан учади. Шунда, “Бу қушни ҳам безовта қилдим”, деган ўй дилингизга келгандир? Майин шабада юзингизни сийлайди. Илғар-илғамас тун бағрида ҳаёт мудрамаётганини, бир қанча жонзотлар нималар биландир машғуллигини ҳам пайқайсиз... Дарахтлардан тунги қушлар самога кўтариладилар. Қанот қоқишидан пайдо бўлган эпкинларда шохларнинг япроқлари, ерда ўсган гулу райҳонлар силкинишади. Уларнинг умри жуда қисқа, қуш умричалик ҳам эмас. Бепоён ястаниб ётган ҳаёт кенгликларида гоҳ-гоҳ чечак-чечак яшнаган ва сўлган қувончу шодликларга ўхшайди улар.

Ой ёғдуси яшаб ўтилган умрингизни ҳам ёритиб юбормаяптими? Безовтали-гингиз балки шундандир? Ой ёғдуси ёруғ ғуссага ўхшамайдими?” (2, 138,140-бетлар). Бу тасвир шубҳасиз, анча-мунча бепарво одамнинг табиатга нисбатан меҳрини уйғотади ва чуқур ўйга толдиради. Китобхонни ўйлантирган асар эса узоқ, жуда узоқ яшайди.

Хуллас, ҳажмидан, жанридан, кўтарилган мавзуси ва муаммосидан қатъи назар Исажон Султоннинг ҳар бир асари биз яшаётган, нафас олаётган биооламнинг акси, бадиий кўзгусидир. Бу кўзгуда ҳар биримиз ўзимизнинг кечаги, бугунги ва эртанги ҳаётимизни, тақдиримизни кўраимиз, яшаш завқини туямиз.

Алишер Навоий ижодида меърож мавзуси

Нафас ШОДМОНОВ

Ислом тарихи ва маърифатига бағишланган бадий ва ҳужжатли адабиётларда Пайғамбар (алайҳи-с-салом – ас)нинг Мадинага ҳижрат қилишларидан олдин содир бўлган мўъжизаларидан бири, Макка шаҳридаги Масжиду-л-Ҳаромдан Қуддусдаги Байту-л-мақдисга “тунги сафар” – Исро (إسراء) ва етти қават осмонга кўтарилиш, илохий уруж – Меърож (جاء عملا) воқеасига алоҳида диққат қаратилади. Аста-секин бадий адабиётда ҳам мазкур воқеалар талқинлари анъанавий тус олди. Лекин, бу талқинлар адабиётимиз тарихига доир тадқиқотларда ҳозиргача етарли ўрганилмаган.

Мазкур мақолада Меърож мўъжизасининг Навоий ижодий тафаккурига таъсири ва бир ғазали мисолида унинг лирикасидаги талқинларига, шунингдек, тадқиқотларда жиддий диққат қаратилмаган “рафраф”, “ломакон” ва тасаввуфона ваҳдат тушунчалари борасида фикр юритамиз. Бу масалаларга киришишдан олдин Меърож мўъжизасининг содир бўлиши ва ҳукми хусусида қисқача тўхталиб ўтсак.

Пайғамбар (а.с) суннатларига эътиқод ва амал қилувчи аҳли сунна мусулмонлар Исро ва Меърож руҳан ва жисман содир бўлганини қатъий қабул қиладилар. Шаръий ҳукмлари бўйича Исро ва Меърож мўъжизаларига иймон келтириш вожибдир. Аҳли сунна вал-жамоа жумҳур уламолари сўзига кўра, ҳар иккиси ҳам Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг руҳ ва жасадлари билан уйғоқлик ҳолатларида содир бўлган¹.

Исро воқеаси Қуръони каримнинг оятлари билан собит бўлган:

***Нафас ШОДМОНОВ** – филология фанлари доктори. 1961 йилда туғилган. Қарши давлат университетининг филология факультетини битирган. “Темурийлар даврида мусиқашунослик”, “Ҳожа Абдулқодир Мароғий”, “Жон жавҳари”, “Аруз вазни асослари”, “Муаммо жанри ва уни ечиш амаллари”, “Мумтоз адабиёт тарихи” каби илмий рисоалар ва ўқув қўлланмалари муаллифи.*

---

¹ Бадахшоний, Муҳаммад Анвар. Ақийдатут-таҳовия шарҳининг талхийси. – Тошкент: “HILOL – NASHR”, 2015. – Б. 166 – 168.

مَلُوحٌ أَنْ كَرَّابٌ يَدُلُّ عَلَى صِقِّ أَلِإِدْجِسْمَلِإِإِمْرَحْلِإِدْجِسْمَلِإِنَّمِأَلْيَلِإِدْبَعَبِإِرْسِأَيَدْلِإِنَاخْبُسْ
...أَنْتِأَيَّأَنْمُهَيْرُنَلِ

((Аллох) бир кеча, Ўз бандаси (Муҳаммад)ни – унга оят-мўъжизаларимиздан кўрсатиш учун (Маккадаги) Масжид-ал-ҳаромдан (Қуддусдаги) Биз атрофини баракотли қилиб қўйган Масжид-ал-Ақсога сайр қилдирган (барча айбу нуқсондан) пок Зотдир. Дарҳақиқат, У эшитгувчи, кўргувчи зотдир)².

Шунга кўра, Исро воқеасини инкор қилиш куфр саналади. Чунки бу қатъий далил (яъни, муҳкам оят)га қарши чиқишдир. Меърож эса саҳиҳ ҳадислар ва ижмоъ билан собит бўлган. Лекин уни инкор қилган киши кофирга чиқарилмайди, у фосиқ, бидъатчи бўлади.

Бунга ҳанафия мазҳаби асосчиси Имом Нўъмон ибн Собит раҳматуллоҳи алайҳнинг “Фикҳу-л-акбар” китобида: “Меърож хабари ҳақдир. Ким уни рад қилса, бидъатчи ва адашган бўлади”, деган фикрлари асосдир.

Буларга эса Меърож воқеасининг "Саҳиҳу-л-Бухорий" ва "Саҳиҳу-л-Муслим" китобларида келтирилган ҳадислар асос бўлган. Уларга кўра, Абу Саид Хидрий, Анас ибн Молик, Молик ибн Саъсаа, Ибн Аббос, Умму Хоний қабилардан ривоят қилинган ҳадисларда Расулulloҳ Исро ва Меърож ҳақида баён қилганлар. Улардан умумий ҳолда қуйидагиларни англаш мумкин: Набийга Жаброил (а.с) томонидан эшакдан каттароқ, хачирдан кичикроқ Буроқ деб аталувчи қадами илдам бир самовий тулпор келтирилди. У зот Буроқни миниб Масжиду-л-Ақсога борадилар ва у ерда икки ракаат намоз ўқиб чиқадилар. Жаброил (а.с) Расул (а.с)га бир идишда май ва иккинчи идишда сут келтиради. Бошқа ривоятда идишлар учта бўлиб, уларда сув, май ва сут келтирилган. Пайғамбар (а.с) сутни танлайдилар. Жаброил танлов тўғри бўлганини айтади. Сув пайғамбар ва унинг қавми ғарқ бўлишидан, май йўлдан озишидан, сут эса хидоятдан башорат эди. Шундан кейин осмонга кўтариладилар. Жаброил биринчи осмоннинг қопқасини қоқиб очишларини талаб қилади. Ичкаридан: "Кимсан?" деган овоз эшитилади. Жаброил ўзини танитади. "Ёнингда ким бор?" деб сўралади. "Муҳаммад (а.с) бор", дейди Жаброил. "Унга пайғамбарлик келдими?" дейди ҳалиги овоз. "Ҳа", дейди Жаброил. Шундан кейин осмоннинг қопқалари очилади. У ерда Одам алайҳис-саломни кўрадилар. У зоти муборак Расулulloҳ (а.с)га пешвоз чиқиб, яхшилик тилайдилар. Ундан кейин иккинчи осмонга кўтариладилар. Бу ерда ҳам аввалги савол-жавоблар такрорланиб, кўкнинг дарвозалари очилади. Бу ерда Яхё билан Исо (а.с)ни учрагадилар. Улар ҳам пешвоз чиқиб, яхшиликлар тилашади. Учинчи осмонда ҳам шу ҳол содир

Ғиёсиддин ШОДМОНОВ

Ғиёсиддин ШОДМОНОВ – филология фанлари бўйича фалсафа доктори. 1988 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети тугатган. Унинг ўттизга яқин мақолалари республика ва хорижий журналларда эълон қилинган.

² <https://asaxiy.uz/product/shajh-alouddin-mansur-uroni-azim-muhtasar-tafsiri?language=ru>

бўлиб, бу маъвода Юсуф (а.с)ни кўрадилар. У ҳам пешвоз чикиб, яхшилик тилайди. Тўртинчи осмонда Идрис, бешинчи осмонда Ҳорун, олтинчи осмонда Мусо, еттинчи осмонда Иброҳим (а.с) билан кўришадилар. Еттинчи осмонда Байтулмаъ-мурга ҳар куни етмиш минг фаришта кириб чиқар, бир марта ташриф буюрганларига қайтиб келиш навбати тегмас экан. Кейин Сидрату-л-мунтаҳо дарахтини кўргани борадилар. Ўша дарахт тилга олиниши сабаб Таҳовий ақоиди шорихлари ва бошқа баъзи олимлар Қуръони каримнинг “Нажм” сураси 13 – 18-оятлари нозил бўлишини Меърож мўъжизаси далили сифатида қайд этадилар. Оятлар мазмуни куйидагича: “Қасамки, (Муҳаммад алайҳис-салом Жаброил фариштани ўзининг аслий суратида) иккинчи бор (жаннат) четидаги Нилуфар олдида кўрди.

Жаннати маъво ҳам ўша (Нилуфар)нинг олдидадир. Ўшанда Нилуфарни ўраган нарса (яъни Аллоҳ таолонинг файзи илоҳийси) ўраб олган эди. (Пайғамбарнинг) кўзи (ўнгу сўлга) оғгани ҳам йўқ, ўз ҳадидан ошгани ҳам йўқ. Дарҳақиқат, у (ўша соатда) Парвардигорининг буюк оятларини (яъни У зотнинг кудрати илоҳийсига далолат қиладиган жуда кўп аломатларни), кўрди”³. Алишер Навоий ўз “Хамса”сининг ҳар бир достонидаги Меърожга бағишланган бобларида мазкур оятлардан таъсирланганини кўрсатади ва “Мо зоға” (ўнгу сўлга оғмади), “Ва мо тағо” (ҳадидан ошмади ҳам) калималарини иқтибос сифатида қўллаш орқали мўъжизани тасдиқлайди. Мазкур иқтибослар эътиқод асосларига оид экани жиҳатидан ҳам аҳамиятлидир. Адабиётшунос Нурбой Жабборовнинг: “Ақоид илмига оид ҳақиқатлар ана шу муқаддима қисмларининг асосини ташкил этади. Улуғ шоир ҳар бир байт, ҳар бир мисра замирига Қуръони карим оятлари ва ҳадиси шарифлар мазмунини маҳорат билан сингдириб юборади. Айрим ўринларда улардан иқтибослар келтиради”⁴, деган фикрлари “Хамса”нинг Меърож воқеасига оид бобларига ҳам дахлдордир.

Умуман, Меърож кечасида жаннат ва дўзах, улар аҳли ҳолатларининг кўрсатилиши пайғамбар (а.с)га динни янада яхшироқ тушунтириш учун восита бўлди, дейиш мумкин. Бир ўтук (сутка)да беш вақт намоз ўқилишининг фарз қилиниши ва пайғамбар (а.с)га гуноҳкор умматларини шафоат қилиш имконининг берилгани ҳам айни шу тун воқеаси билан боғлиқ бўлди.

Ҳазрат Навоий девонларидан ўрин олган, Меърож мавзусига мурожаат қилинган гагаларининг баъзиларида мамдуҳнинг (Муҳаммад а.с.нинг) гўзаллигини мадҳ қилишда Меърож туни рангидан ташбеҳ воситаси сифатида фойдаланилади. Ҳазратнинг “Бадоеъу-л-бидоя” ва “Ғаройибу-с-сиғар” девонларидаги 6-газали 3-байти бунинг яққол мисолидир:

*Эй, нубувват хайлига хотам бани Одам аро,
Гар алар хотам, сен ул отким, бўлур хотам аро.
Юз эшигинг туфроғига сурта олгайменму деб
Чарх қасридин қуёш ҳар кун тушар олам аро.
Анжум ичра оразинг меърож шоми уйлаким,
Тушса дурри шабчароғи ҳар тараф шабнам аро...*

³ <https://asaxiy.uz/product/shajh-alouddin-mansur-uroni-azim-muhtasar-tafsiri?language=ru>.

Бу ерда “Нилуфар” деб аталаётган дарахт бошқа таржималарда Қуръони карим тилига мувофиқ “Сидрату-л-мунтаҳо” (Тугаш дарахти) сифатида келтирилади.

⁴ Жабборов Н. Маоний аҳлининг соҳибқирони. – Тошкент: Адабиёт, 2021. – Б. 23

Алишер Навоий ижодида меърож мавзуси

“Эй инсоният орасида пайғамбарлик силсиласини якунловчи! Агар улар (пайғамбарлар) атрофингда ҳалқа бўлиб узукка ўхшасалар, сен ўша узук кўзидаги исм кабисан. (Зеро, узукнинг баҳоси унинг кўзига ёзилган исмнинг, исм эгасининг мўътабарлиги билан белгиланади.)

Қуёш ҳар кун сенинг эшигинг тупроғига кўз суртиш учун осмон қасридан ерга тушади.

Меърож кечаси юлдузлар орасида сенинг юзинг гўё тун чироғи-ю, юлдузлар шабнамда акс этган унинг шуълалари эди).

“Наводиру-н-ниҳоя”да 111, “Наводиру-ш-шабоб” девонида 92-тартибда келган ғазалда бу тамсил гўзаллик боиси қора сочларга қаратилганини аниқлаштиради. Қора соч эса, тасаввуфий рамз сифатида, улуғлик, буюклик маъноларини ифода-лайди:

*Зиҳи бошинг уза “Ваш-шамс” зеваридин тож,
Сочинг саводида тафсири лайлату-л-меърож.*

Яъни, қандай яхшики, бошингда “Ваш-шамс” (Қуёш ва унинг зиёси билан қасам) сураси безакларидан тожу, сочинг қоралигида лайлату-л-меърож (Меърож кечаси) тафсири жо.

Бундан ташқари, “Бадоеъу-л-васат”нинг 521-ғазалида Меърождаги Ҳақ васлига мушаррафлик (Муҳаммад а.с.нинг Ҳақ билан жуда яқин бўлгани) ифодаси сифатида қабул қилинган “Нажм” сурасининг 9-оятдаги “қоба қавсайн” бирикмасидан мамдуҳнинг қора ва бир-бирига жуда яқин қошларини тавсиф қилишда фойдаланилган:

*Қошингга қоба қавсайн оятидин йўқ нима аляқ,
Сочингга йўқ саводи лайлату-л-меърождин ашбаҳ.*

(Қошингга “қоба қавсайн”дан муносиб мўъжиза, сочингга Меърож кечаси қорасидек ўхшаш йўқ).

“Қоба қавсайн”даги “қоб” ёй-камоннинг тортишда маҳкам тугиладиган жойидан ип боғланадиган бир учигача бўлган алоҳида эгик қисмини англатади. Иккинчи алоҳида эгик томони алоҳида қоб. Камон қаттиқ тортилганда унинг икки учи бир-бирига яқин келади. “Қавс” эгма, ёй дегани, – айн (-а:ни) араб тилидаги иккилик сон қўшимчаси бўлиб, “қавсайн” деганда икки эгма ёй тушунилади. Махсус ясалган камонларда қўл билан тугиладиган жойнинг икки томонида ана шундай иккита эгма бўлади. Қошнинг “қоба қавсайн”га қиёс қилинишига бир сабаб шу.

Навоий салаф шоирлар ғазалларига ҳам ўз адабий принципларидан келиб чиқиб мурожаат қилади. Буни унинг “Бадоеъу-л-васат” девонида Лутфий ғазалига ёзган мухаммасида ҳам кўриш мумкин:

*Шарбати “юҳйил-изом” эрни майи нобиндадур,
Сурайи “Ваш-шамс” тафсири юзи бобиндадур,
Шарҳи “Мо зога-л-басар” нарғислари хобиндадур,
Лайлату-л-меърожнинг шарҳи сочи тобиндадур,
Қоба қавсайн иттиҳоди қоши меҳробиндадур⁵.*

⁵ Навоий, Алишер. Бадоеъ ул-васат. Тўла асарлар тўплами. X жилдлик. III ж. – Тошкент: Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги. Ф.Фуллом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 659.59

Нафас ШОДМОНОВ

“Фавойиду-л-кибар” девонида қофиялари “Жим” ҳарфи билан тугалланувчи ғазаллар мажмуининг ўн бир байтли биринчи ғазали бошдан-охир Меърож таърифида яратилган. Унда дастлабки уч байт мамдуҳ васфига бағишланган:

*Зиҳи, кўк бошига гардунхиромингнинг изидин тож,
Висолинг хилватида бир шабистон лайлату-л-меърож.*

Навоий дейди: “Кўк бошига сенинг Аршга қилган сайрингда қолган излар тож бўлгани қандай яхши. Аршга қилган сайринг, сен етган висол – Ҳақ таолога етишувинг хилвати шу қадар улуғки, Меърож кечаси унинг олдида шунчаки бир тун, холос”.

Зотан, Меърож кечаси ана шу етишув, васл боис шараф топди. Ҳар қандай кеча ёки вақт, шунингдек, нарса, ҳодиса ва инсон ҳам ўзича эмас, Ҳақ таолонинг марҳамати билангина улуғлик мақомига етади. Висол – марҳаматнинг олий нишони. Висол содир бўлган кеча:

*Шабистонинг аро суббуҳилардин юз туман товус,
Гулистонинг аро қуддуслардин юз туман дуррож.*

Бу байтни таҳлил қилишдан олдин ундаги “суббуҳи” сўзи буюк шоир асарлари баъзи қўлёзма ва нашрларида “сабуҳий” тарзида ёзилганига диққат қаратиш лозим. Агар бу сўз “сабуҳий” кўринишида ёзилса, навоийона тазод бордек кўринса-да, мантиқ бузилади. Чунки “сабуҳий” сўзи араб ёзувида “с” товушини ифодаловчи ҳарфлардан бири – “сод” билан ёзилади. Хатготнинг бу хатоси туфайли мисра мантиқсиз шаклга келиб қолади. Натижада мисра “(Меърож) Кечангда юз туман товус тонгги май ичувчидир”, деган маънони англатади

Кўп қўлёзма ва нашрларда сўз “син” билан ёзилиб, “суббуҳий” деб ўқилади ва бу мақсадга мувофиқ⁶. Шу кўриниш шеър вазнига ҳам мувофиқ. Ҳазрат Навоий мазкур байтни рамазон ойининг машҳур тасбеҳидаги “суббуҳ (ун)”, “қуддус (ун)” сўзларидан фойдаланиб яратган. Сўз охиридаги “-ун” ўзбекчада ўқилмаслиги сабабли унинг ўрнига “-ий” қўшимчаси ишлатилган. Лекин қўшимчани “-и” тарзида ўқиш маъқул. Шунда байтнинг вазни ҳам тўғри бўлади ва мазмуни “(Меърож) Кечангда юз туман товус покланган ва гулистонингда шунча дуррож қудс (муқаддаслик) (топгандир)”, деган маънони англатади.

Кейинги байтда Навоий Меърож сайрининг шундай манзарасини яратадики, у шоирнинг шуурий имкониятлари замонавий ахборот ва тасвир имкониятларига монандлигини намоён этади:

*Буроқинг суръатидин хатти нуронийки расм айлаб,
Аён айлаб бу сайринда нубувват аҳлига минҳож.*

(Буроқ – жаҳонда назири бўлмаган жонзот – шундай тез ҳаракат қиладика, бу ҳаракат натижасида юлдуз (комета) учганида кўринадиганга ўхшаш нур чизиғи пайдо бўлади ва ундан нубувват аҳлига зиё таралади).

“Хамса” дostonларининг ҳар бирида Меърож таърифидаги боблар мавжуд бўлиб, уларда ҳам мўъжизавий сафарда Расул (а.с)га Арш остидаги Рафрафга ет-

⁶ 317 ص - 1997، قرشمل راد، بتوريب. مال عال و غلالا ف دجنملا

Алишер Навоий ижодида меърож мавзуси

гунча Жаброил исмли муқаддас фаришта ва Буроқ бўлгани таъкидланади. Бу борада баъзи номувофикликлар борлиги учун бироз тўхталамиз.

Араб тилида Рафрафнинг 20 дан ортиқ маъноси бор. Улар: гилам, томон, тебраниш, ҳилпираш, машина гилдираклари устидаги қанот, уйни иссиқдан ҳимоя қилиш учун атрофига қўйилган нарса, этак ва ҳоказолар. Қуръони карим тафсирида унинг “жаннат боғи”, “ёстик”, “суянчиқ” маъноларида келиши ҳақида айтилади. Улар “гирд” маъносида семантик жиҳатдан умумлашади. Шулардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Рафраф Аршнинг бир чекка қисми. Буни “Садди Искандарий”даги куйидаги байт ҳам тасдиқлайди:

*Гузаргоҳи ул дамки Рафраф бўлуб,
Юзидин дамо-дам мушарраф бўлуб⁷.*

Кейинги тўрт байтда Навоий ўзи амал қилган тасаввуф ваҳдату-л-вужуд назарияси асосида Меърож соҳибининг ҳоли ва эришган даражаларини тавсиф қилади:

*Ўзин ўзлукдину кавнайн мулкидин қилиб хориж,
Қаю кавнайн мулки, ломакондин ҳам топиб ихрож.*

Ўзликдан ва икки дунёдан хориж бўлиш фалсафий тасаввуф кашф этган қараш. Лекин пайғамбар (а.с)нинг кавнайн ва ломакондан ҳам ихрож қилиши шоирнинг балоғат йўсинидаги талқинидир.

Бу ерда “ўзлук” арабча “нафс” сўзининг навоийона таржимаси. Навоий кўп ўринда шундай қўллаган. “Кавн”нинг маъноси “олам”, “борлиқ”, “дунё” каби сўзларга мувофик. Кавнайн – икки дунё. Шариат талқинларига кўра, инсон бир йўла икки дунёдан ҳам чиқиб кетиши мумкин эмас. Лекин Навоий амал қилган назарияга кўра, Ҳаққа фоний бўлиш (фана фи-Ллах) орқали солиқ бундай ҳолда бўлади. Бу ҳолни Навоий “Сабъаи Сайёр”нинг Меърож бобида шундай тушунтиради:

*Ўзидин ўзлуги доғи итти,
Ўздин ўзлук хаёлин оритти.
Топмайин ўзда хожаси сафарий,
Ўту туффроғу елу сув асари.
Ўзлугидин доғи асар топмай,
Балки ўздин доғи хабар топмай.
Не ҳавосида бир не хомис ҳам,
Не жиҳотида бир не содис ҳам.
Қолмайин тўрт жавҳар, олти араз,
Олтию тўртдин бир анга гараз⁸.*

Бу ерда тўртдан мурод тўрт унсур, хомис – бешдан беш ҳис, сезги, содис – олтидан олти томон: олд, орқа, ўнг томон, чап томон, баланд – тепа, паст. Тўрт унсурдан ҳам, беш ҳисдан ҳам, олти томондан ҳам мақсад – Бир – Аҳад, Ҳақ таоло. Бу талқинда ваҳдат ва ломакон моҳияти очилади.

⁷ Навоий, Алишер. Садди Искандарий. Тўла асарлар тўплами. X жилдлик. VIII ж. – Тошкент: Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги. Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 26.

⁸ Навоий, Алишер. Сабъаи сайёр. Тўла асарлар тўплами. X жилдлик. VII ж. – Тошкент: Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги. Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 292.

“Ломакон”, биринчидан, реал олам, жой, водий каби йўсинларда талқин қилиниши мумкин эмас. Навоий “ломакон водийси” деганда мажозан сўзлайди. Айниқса, уни “Йўқлик олами” деб талқин қилиш эътиқоди заиф инсонларда атеистик хулоса келтириб чиқариши мумкин. Чунки “Йўқлик олами” деган тушунчанинг ўзи йўқ. Иккинчидан, ломаконга алоҳидалиқ нисбатини бериш мумкин эмас. Уни алоҳида борлик сифатида талқин қилиш исломий эътиқодга зиддир.

Машҳур ватандошимиз Умар Насафий раҳматуллоҳи алайҳ “Ақоидун Насафий”да бу ҳақида қуйидагича ёзган: “У зот бирор маконда ўрин олмайди”. Яъни бирор макондан ўрин олиш бошқа маконга нисбатан узоқ бўлиш ҳисобланади. Бир-биридан узоқ ёки яқин масофада бўлиш эса жисмларнинг хусусиятларидир”⁹.

Маълумки, қурб ва висол сўфийликдаги мақом ва ҳол истилоҳларидандир. Қурб луғатда яқинлик, қобилият ва лойиқлик маъноларига эга, истилоҳда эса солиқнинг сулук, фано, бақо ва жазба мақомларини эгаллагандан сўнг топадиган даражаси. Аслида, бу атама Муҳаммад (а.с)га ва у зотнинг солиқ саҳобаларидан бўлган авлиёларга нисбатан ишлатилган. Саҳобаларнинг пайғамбарга (шунингдек, у зотга ворис сифатида пайғамбарликка) ва у орқали Аллоҳ таолога яқинликлари олий даражадаги қурб эди. Бу қурбнинг бардавомлиги ҳақидаги ривоятларга асосланган ҳолда, бир неча шартлар билан, сўфийликдаги валоят ва қурб тушунчалари шаклланган. Валоятдаги қурб шартлари фано, бақо, сулук ва жазба кабилардир. Шу билан бирга, қурб – қутб даражасига етишнинг муҳим босқичи. Баъзи сўфийлик манбаларида қутбга барча даражадаги авлиёлар бўйсунуши айтилади. Уларнинг жойи Каъбанинг томида экани зикр қилинади. Байтда “ҳарими қурб” билан бирга “ҳарими Каъба”нинг ҳам зикр этилиши мазкур қарашларга мувофиқ. Каъба ҳаримида солиқ ҳожи қутбга бўйсунди, қурб ҳаримида Муҳаммад (а.с) Аллоҳ таолога бўйсундилар. Шунинг учун ҳам қурб ҳарими юксакроқ туради.

Қурб – бу мақом. Унда солиқ ҳамма нарсани, жумладан, нафақат жисми ва нафси, балки ақл-хушини ҳам унутиб, ўзини Ҳақ таолога яқин ҳис этади. Бунинг учун у аввал фано ва бақо мақомларига етган, жазба – Ҳақ таолога жозиба намоён этган, тариқат йўлида собит бўлиши шарт эди. Мана шу шартлар адосида васлга етилади. Васл – юксалишнинг энг олий даражасини топиш.

“Хамса” дostonларида бу васлга Навоий, яъни ваҳдату-л-вужуд назариясига кўра ёндашади. Жумладан, “Саъбаи сайёр”да шундай дейилади:

*Кўпти ҳадсиз ҳижоби пинҳоний,
Кўпи зулмоний, ози нуроний.
Чун бори бўлди муртафиъ филҳол,
Жилва қилди аён ҳарими висол.
Ул ҳарим ичра доғи урди қадам,
Ҳараму парда борча бўлди адам.
Топтилар васл ошиқу маъшуқ,
Борча холиқ, арода йўқ махлуқ...¹⁰*

(Матлуб билан ошиқ (пайғамбар а.с) орасида кўпи зулмоний ва ози нуроний бўлган кўп кўринмас пардалар бор эди. Ошиқ шундай ҳолга мушарраф бўлдики,

⁹ Абдулқодир Абдур Раҳим. Эътиқод дурдоналари. – Тошкент: “Sharq”, 2016. – Б. 95.

¹⁰ Навоий, Алишер. Саъбаи сайёр. Тўла асарлар тўплами. X жилдлик. VII ж. – Тошкент: Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги. Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 292.

Алишер Навоий ижодида меърож мавзуси

орадаги пардалар кўтарилиб, висол ҳарими аён бўлди. У зот ҳарамга қадам қўйганда ҳарам ҳам, пардалар ҳам адам (йўқ) бўлди. Ошиқ ва Маъшук васл (вахдат) топдилар, у ерда фақат Холиқ бор эди, махлуқ йўқ эди).

“Лайли ва Мажнун”да эса пардаларнинг сони аниқ кўрсатилиб, вахдат талқин қилинади:

*Ҳақ очиб ўз оллидин ниқобин,
Етмиш минг пардаи ҳижобин,
Чекти ани ул ҳарамга онсиз,
Не жисму не жон, не жисму жонсиз.
Кўргач ўзин ул ҳарамда маҳрам,
Маҳв ўлди бу маҳрам, ул ҳарам ҳам.
Чун ёр қошинда бор топти.
Ўзни тилагонча ёр топти...¹¹*

Худди шунга ўхшаш фикр “Лисону-т-тайр”нинг тавҳид водийсининг таърифидан сўнг Мансур Халлож ҳақидаги ҳикоятида ҳам келтирилади. Халлож ўйлайди:

*...Ким, Расулulloҳга бўлгоч бу мақом
Ким, Буроқин айлади гардунхиром.
Етти бирлик гавҳаридин тож анга,
Бўлди вахдат пояси меърож анга.
Қоба қавсайн авжи ҳосил айлади,
Лий маъ-Аллоҳ қурби восил айлади¹²...*

Ҳақ таоло пайғамбар (а.с)дан тилак сўраган экан, нега у зот фақат гуноҳкор умматларининг кечирилишини сўрадилар? Нега барча инсонларнинг гуноҳини кечишни сўрамадилар? Шунда Халложнинг тушига Расулulloҳ (а.с) кириб, унга шундай дейдилар:

*К-эй фузул айвонида ўлтурғучи,
Лофи вахдатдин “Ана-л-Ҳақ” урғучи.
Билмадингим, ул сифат олий буруж
Ким, мен айлаб эрдим ул оқиом уруж.
Онда менликнинг хаёли йўқ эди,
Балки бу лафз эҳтимоли йўқ эди.
Элтган ул эрди, бошлагон ҳам ул,
Истагон ҳам ул, багишлагон ҳам ул...
Ким онингдек водийи Тавҳид аро,
Гулиани тажрид ила тафрид аро.
Ҳамл қилдинг менлику сенликка йўл,
Бу иккилик васфидин пок эрди ул.
Ул эди дегон ўзи, бергон ўзи,*

¹¹ Навоий, Алишер. Лайли ва Мажнун. Тўла асарлар тўплами. X жилдлик. VII ж. – Тошкент: Ўзбекистон Маtbуот ва ахборот агентлиги. Ғ.Ғулум номидаги НМИУ, 2011. – Б. 24.

¹² Навоий, Алишер. Лисон ут-тайр. Тўла асарлар тўплами. X жилдлик. IX ж. – Тошкент: Ўзбекистон Маtbуот ва ахборот агентлиги. Ғ.Ғулум номидаги НМИУ, 2011. – Б. 224.

*Базл аро сочқон ўзи, тергон ўзи.
Ул рақам пок эрди менлик рангидин,
Нағмаси фард иккилик оҳангидин...*¹³

“Қурб ҳаримида матлуб васлидан баҳраманд бўлиш” зинҳор пайғамбар (а.с) Аллоҳ таолони кўриб, У билан мулоқотда бўлганини англамайди. Балки улар ҳадиси шарифда айтилганидек, қалб билан кўрилгандир. Келтирилганлар ваҳдату-л-вужудда қурб, васл ва ваҳдат тушунчаларининг навоийона талқинларидан намуналар бўлиши билан бирга, улар комил инсон мақомига, иймон-этиқодда поклик ва мустаҳкам саботга пайғамбар (а.с) ворислари – олимлар, авлиё зотларни тарғиб қилиш, руҳан кўтаринкилик улашиш маъносида ҳамдир.

*Тилаб уммат гуноҳин ҳар неким истаб топиб бахшиш,
Зиҳи сойил, зиҳи бозил, зиҳи рифъат, зиҳи Меърож.*

Набий (а.с) гуноҳ қилган умматлари гуноҳидан кечишни Аллоҳ таолодан тилаб, истақларига яраша бахшиш олдилар; (булар уммат учун) қандай ҳам яхши тиловчи ва қандай ҳам яхши эҳсончи, қандай ҳам яхши юксаклик ва қандай ҳам яхши Меърож – илоҳий юксалиш.

Тилак сўралганда пайғамбар (а.с) шафоат қилиш даражасини сўрашларининг мазмун-моҳияти жуда кўп талқинларда баён этилган.

Навоий ижодида Мероҷ мавзуси бир мусулмон кишининг фахрияси сифатида жуда баланд пардада тараннум этилиши билангина эмас, бениҳоя кенг тафаккур, юксак бадий салохиятга эга теранлиги билан ҳам аҳамиятлидир.

---

¹³ Ўша ерда.

Тушкунликдаги тасалли

Шерхон ҚОРАЕВ

Чор Россиясининг Ўрта Осиёга нисбатан босқинидан сўнг Хоразм хони Муҳаммад Раҳимхон Соний (Феруз) (1844–1910) тушкунликка тушиб, “хонанишин” бўлиб қолади. Ана шундай пайтда шоир ва бастакор Комил Хоразмий ва бошқа амалдорлар ҳукмдорга шеърият ва мусиқа кечалари ўтказиб, овунишни маслаҳат берадилар.

Ферузшоҳ ўз саройига кўплаб олим, шоир, тарихнавис, табиб, таржимон, хат-тот, созандаларни тўплаб, адабий ва мусиқий кечалар ташкил қилишга эътиборни кучайтиради. Яъни: “Муҳаммад Раҳимхон соний Хоразм ўлкасида ўзидан бошқа кучли ва ёт бир қувватни кўргач, бир хили замонлар муттаъсир бўлиб юрди. Ўзини тасалли қилажак ҳеч бир машғулот топмоқдин ожиз эди. Бироқ онинг атрофидаги одамлар, хусусан мусикашунос Паҳлавонниёз Мирзабоши (Комил Хоразмий) хоннинг бу ҳолини англаб, они мажлислар тузмакка қизиқтирди. Ниҳоят, хоннинг мусиқий базмларини уюштириб, натижада “Хоразм чизиги” (Комил Хоразмий бошчилигида мусиқани ифодалаш учун тузилган нота) майдонга чиқиб, Хоразм мусиқаси хийлагина ривож бўлуб халқ орасина интишор этмакка бошлади”¹.

Муҳаммад Раҳимхон ҳар бир иқтидорли, илмли кишига ғамхўрлик қилиб, саройда илмий суҳбатлар ва мушоиралар ҳам уюштира бошлайди². Аниқроқ қилиб айтганда, “Хон ҳазратлари (Феруз) шеърга кўп завқ пайдо қилиб эрдилар. Ўзлари ҳам бурундан Феруз тахаллуси била мутахаллис бўлуб, шеър айтур эрдилар. Сўнгрот шеърга кўпроқ ҳарис бўлдилар. Ҳар кимнинг шеър айтмоқға саҳл қобилияти бўлса, навъи шеърларни айтиб даргоҳи олийга олиб бора бердилар. Шоирларнинг

***Шерхон ҚОРАЕВ** – 1977 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университетини тамомлаган. "Авлиёлар авлиёси", "Навоий ўқиган китоблар", "Навоий адабий мажлислари", "Навоий мажлислари" каби рисоалари, ўттизга яқин илмий, публицистик, бадиий китоблари нашр этилган.*

---

¹ Муҳаммад Юсуф Баёний. Шажарайи Хоразмшоҳий. Т: Мерос – 1991. – Б. 257.

² Эркинов А. Полвонов Н. Аминов Х. Муҳаммад Раҳимхон II-Феруз кутубхонаси феҳристи. Тошкент – 2009. – Б.8.

ададлари кам-беш қирқга ёвуқ борди”³. Ана шундай қилиб, узоқ-яқиндан келган шоирлар хон мажлисларини безай бошладилар. Муҳаммад Ризо Огаҳий “Шоҳиду-л-икбол”да бу ҳақда шундай ёзган: “Ва ул ҳазрат (Муҳаммад Раҳимхон) аксар авқот (вақтини) уламоий фазилатшиор ва фузалойи фатонатосорга камоли диндорлигини беҳиштнамудор мажлисиға йўл бериб, ул жамоа била ҳамсуҳбат бўлуб, масойили динийя ва мабоҳиси “яқиния” мукомаласи адосидин сўнг таворих ва ғазалиёт китобларин ароға солиб, китобхонлиғ ва маънодонлиғ сахбойи фараҳафзоси била базми олий-син киздуруб, айшу тараб додин берур эрди. Ва шуаройи замон ул ҳазратнинг муборак отиға ғарро қасидалару шавқафзо ғазаллар ва дилкушо таърихлар ибораторо маснавийлар назм силкига чекиб, инъоми вофир ва эҳсони мутақосиридин маҳзузу баҳраманд бўлуб, дуойи давлатин вирди забон ва рутбу-л лисон қилур эрдилар”⁴.

Хоразм адабий муҳитининг йирик вакилларида Комил Хоразмий (1825–1899 й.) ҳам Ферузнинг адабиёт ва санъат кечаларида мунтазам иштирок этган ва Муҳаммад Раҳимхон назмини Қўқон хони Умархон Амирий ва Малик уш-шуаро Фазлий шеър-ияти билан таққослаб, “Агар қўқонлик бу икки шоир тирик бўлганида, Феруз шеърларига тасаннолар ўқиб, унинг устунлигини тан олардилар”, дейди:

*Комило шаҳоншоҳинг назми гавҳар афшонин,
Кўрса банда бўлғайлар Фазлию Умархонлар.*

“Муҳаммад Раҳимхон II ўз саройи муҳитида давлат ишлари билан шуғулланувчи мансабдорларни ҳам бадий ижод қилишларини, маърифатли бўлишларини истаган. Сабаби у ўз саройи муҳитини темурийлар даврига, аниқроғи, уларнинг маданий уйғониш замони – Ҳусайн Бойқаро (1469–1506) ҳукмронлиги давридаги Ҳирот муҳитига ўхшаш бўлишини хоҳлаган”⁵. Шу боис Комил Хоразмий куйидаги шеърда ўз замонида шуҳрат қозонган Ҳусайн Бойқаро мажлислари каби уни ҳам Ферузшоҳ шеърят кечалари “сархуш” қилганини ёзган:

*Не тонг Комил Навоий янглиғ ўлса сўз аро сармаст,
Бу сархушлиқға жоми суҳбати султон эрур боис.*

Муҳаммад Раҳимхоннинг укаси Сайид Ҳомид тўра (Камёб) ҳам ҳукмдорнинг суҳбат ва мубоҳасалари, шоир ва мусиқа билимдонлари иштирокида бўлиб ўтадиган адабий кечалар, шеърхонлик мажлислари ҳамда мусиқа базмларида мунтазам иштирок этиб борган. Унинг ўзи ҳам “Таворих ул-хавонин”да “Умримиз муддати йи-гирмага тўлгунча фозилу шоирлар, оқил олимлар давраси, мажлисида дониш олиб, китобат ижод сирларини ўргандик”⁶, дейди. Ана шундай адабий муҳитда тарбия топган Камёб битта шеър-ий девон, Хоразм тарихига оид “Таворих ул-хавонин”, “Мунтахаб ул-воқеот” каби тарихий асарлар ва XIX аср охири – XX аср бошларида Хоразмда юз берган табиат ўзгаришлари тўғрисида маълумот берувчи эсдаликлар ёзиб қолдирган.

³ Муҳаммад Юсуф Баёний. Шажарайи Хоразмшоҳий. Т: Мерос–1991. – Б. 256

⁴ Муҳаммад Ризо Огаҳий. “Шоҳиду-л-икбол” Т: “Муҳаррир”–2009. – Б. 34.

⁵ Эркинов А. Муҳаммад Раҳимхон II ва унинг саройи адабий муҳити. // Антик давр цивилизацияси таракқиётида Хоразмнинг ўрни. Республика илмий анжумани материаллари (2011 йил 20 май, Урганч – Хазорасп). Хива, 2011. – Б. 104.

⁶ Сайид Ҳомид Тўра Камёб. Таворих ул-хавонин. Т: Академия, 2002.–Б. 99.

Феруз мажлисларда сарой шоирларига ўзининг 100 ғазалига эргашиб жавоб ёзишни сўрайди ва 30 нафар шоирнинг жавоб ғазаллари 2998 донани ташкил этади. “Мажмуаи шуарои Ферузшоҳий” баёзидаги шеърларнинг умумий миқдори 3099 та ғазалдан иборат бўлиб, “Хон ҳазратлари Табибийга амр этдилар, токим ул ғазалларни маснавий зимнида жамъ қилиб бир китоб этгай. Табибий фармони мужиби била амал қилиб, ул ғазалларни жамъ қилиб ҳар ғазални ёзмокчи бўлгонда, маснавий била ул ғазални айтгон ким эрканин баён этиб, бу тариқада тамоми ғазалларни жамъ қилиб тамом этиб ул китобга “Мажмуат уш-шуаро” от қўйилди”⁷.

Бу даврда Табибий сингари хоразмлик шоирлар қўллаб-қувватланиб, баён ва девонлар тузишда рағбатлантирилгани, бир сўз билан айтганда, бениҳоят кадрлангани Комил Хоразмий ғазалларида ҳам зикр этилган:

*Ҳар неча айлабон изҳор фасоҳат шуаро,
Сочар элга дури дарёи балогат шуаро.
Эмди соч сўз дури Комил садафи табъингдин,
Тобти шоҳ ҳазратида қадр ила ҳиммат шуаро.*

Ферузшоҳ ўттиз олти йил давомида (1973–1910) ташкил этилган адабий мажлисларга боғланиб қолади. “Аҳвол шу даражага бориб етадики, хон шеър ёзмаган сарой амалдорини жазолаган. Шеърхонлик кечаларида шеърый мусобақалар уюштирилиб, мақомлар ижро этилган. Бу йиғинларда шоирлардан, айниқса, мусика ижрочиларидан куй ижросида юқори даражадаги санъаткорлик маҳорати талаб қилинган”⁸.

Ҳам шоир, ҳам амалдор Комил Хоразмий Ферузшоҳнинг бундай адабий кечаларидан илҳомланади ҳамда шоҳ лутфи унинг табъини гулзор қилганини қайд этиб, шеърый йиғинларда ўқилган шеърларни гулга қиёслайди:

*Кўрмамиш сандек жаҳонда ҳеч бир гулзор, гул,
Ким санга бордур бадан гул, жабҳа гул, рухсор, гул.
Бўлди мутрибларга базминг ичра ҳангоми суруд,
Нохуни мизроб гул, мусиқию адвор гул.
Қилди Комил табъини шаҳ лутфи гулзор ўйлаким,
Маснавий гул, қитъа гул, абъёт гул, ашъор гул⁹.*

Бундан ташқари, Муҳаммад Раҳимхон Феруз ҳафтанинг душанба ва жума кунлари уламо билан суҳбат куриб, китобхонлик кечалари ўтказган.

Хулоса қилиб айтганда, Феруз хузуридаги шеърый кечаларни Хоразм адабий мажлислар тарихининг “Олтин даври” дейишимиз мумкин. Чунки бу адабий йиғинлар ўзбек мумтоз адабиётининг ривожланишига ҳамда етук шоирларнинг шаклланишига хизмат қилган.

⁷ Муҳаммад Юсуф Баёний. Шажарайи Хоразмшоҳий. Т: Мерос – 1991. – Б.256.

⁸ Эркинов А. Анъанавий ва модерн муҳитлар қиёси: Комил Хоразмийнинг Тошкентга бағишланган қасидаси // Тошкент шаҳрининг 2200 йиллик юбилейига бағишланган халқаро конференция материаллари. Т: Фан, 2009. – Б. 315.

⁹ Комил Хоразмий. Танланган шеърлар. Т: Бадий адабиёт нашриёти, 1961. – Б. 17.

Ўттиз йиллик ҳозирги ўзбек насри

Мархабо ҚЎЧҚОРОВА

Ҳозирги ўзбек насри кўплаб олимларимиз белгилаб кўрсатганларидек, Мустақиллик даврини, яъни сўнгги ўттиз йилни ўз ичига олади. Бу даврда ўзбек насри майдонида шўро даврида, шунингдек, мустақилликдан сўнг кириб келган бир қатор адабий авлодлар ва ҳали авлод сифатида шаклланмаган носирлар ижод қилди. Хусусан, ўттиз йиллик ҳозирги ўзбек насрида Саид Аҳмад, Асқад Мухтор, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Ўлмас Умарбеков, Шукур Холмирзаев, Учқун Назаров, Ўткир Ҳошимов каби 30-40-50-60-йиллар адабий авлоди, Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Аъзам, Тоғай Мурод, Аҳмад Аъзам, Хайриддин Султон, Нодир Норматов каби 70-йиллар адабий авлоди, Олим Отахон, Хуршид Дўстмуҳаммад, Шойим Бўтаев, Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхон, Нормурод Норқобилов, Назар Эшонқул, Баҳодир Қобул, Абдуқаюм Йўлдош, Саломат Вафо каби 80-йиллар адабий авлоди ва ниҳоят 80-йиллар охири 1990-2000 йиллар бошида адабиёт майдонига кириб келган Шодиқул Ҳамро, Собир Ўнар, Қўчқор Норқобил, Улуғбек Ҳамдам, Исажон Султон, Наби Жалолiddин, Лукмон Бўрихон, Зулфия Куролбой қизи, Шодмонқул Салом, Нурилла Чори, Холиёр Сафаров, Маъмура Зоҳидова каби истеъдодли ёзувчилар прозанинг роман, қисса, ҳикоя, новелла, эссе жанрларида самарали ижод қилишди.

Айнан мустақиллик йилларида Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевнинг ўзбек насри ва бадиий-публицистикаси соҳасидаги ижодий изланишлари “Сайланма. 5 жилдлик”ка жамланди. Бу “Сайланма” ёзувчи ижодий фаолиятида илк бор амалга оширилди. Тўпламни ёзувчининг қизи филология фанлари номзоди Сайёра Холмирзаева нашрга тўплаб, тайёрлади.

Атокли адиб ўзбек насрининг барча жанрларида ниҳоятда баракали ижод қилди. Айниқса, ҳикоя – Шукур Холмирзаев ижодида эрка ва тантиқ жанр бўлиб қолди. Зеро, уч жилдликка жамланган 86 ҳикоя бу фикримизни тасдиқлайди. Мазкур “Сайланма”лардан ўрин олган ҳикоялар 1960 йилда ёзилган “Нотаниш” (1960 йил)

Мархабо ҚЎЧҚОРОВА – филология фанлари доктори. 1976 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. "Бадиий сўз ва руҳият манзаралари", "Абдулла Қаҳҳор истиқлол адабиётишунослиги кўзгусида" номли илмий монографиялар муаллифи.

билан бошланиб, 2005 йилда ёзилган “Кузда баҳор ҳавоси” (2005 йил) ҳикояси билан тугалланади. Демак, “Сайланма”да маҳоратли ўзбек ҳикоянависи Шукур Холмирзаевнинг шу жанрда олиб борган 45 йиллик бадиий-ижодий тажрибалари яхлит ҳолда жамланиб, тақдим этилган. Шукур Холмирзаевнинг дастлабки ҳикояларида қисқалик, воқеаларни тўғридан-тўғри драматик кульминацион нуқтасидан бошлаш, батафсил тасвирийлик, қаҳрамонлар ўртасида диалогларни давомий ва узун тузиш, телефон-телеграф услуги етакчилик қилганини кузатиш мумкин. Ёзувчи қаҳрамонлар руҳиятини диалогларда, уларнинг ўзларининг нутқи орқали очиб беради. “Сайланма”дан ўрин олган “Жарга учган одам”, “Қария”, “Чўлоқ турна”, “Бодом қишда гуллади”, “Одам”, “Ҳайкал”, “Ўзбек характери”, “Кўк денгиз”, “Озодлик”, “Булут тўсган ой”, “Банди бургут”, “Ўзбек бобо” асарлари ўзбек ҳикоячилигининг дурдона намуналаридир. Уларни бемалол жаҳон ҳикоячилиги билан тенглаштириш мумкин.

Адибнинг ўзбек эссеистикаси соҳасидаги хизматлари ҳам катта бўлди. Бинобарин, мазкур “Сайланма”га киритилган “Абдулла Қаҳҳорни эслаб”, “Ай, Шуҳрат акам-а...”, “Бинафша ҳидланг, амаки”, “Йўлларимиз айро тушди, аммо...”, “Бу кишим – Устоз, мен – шогирд” эсселари ўзбек эссеистикасининг катта ютуқларидан саналади. Айниқса, шу эсселар орасида академик Матёкуб Қўшжонов ҳақида салкам роман ҳажмида ёзилган “Бу кишим – Устоз, мен – шогирд” асари ниҳоятда батафсиллиги, 60-йиллар адабий ҳаёти, Қаҳҳорга қарши кучлар, ёзувчи ва олимнинг ўзаро дўстона ижодий мулоқотларини баён этиб бериши билан ниҳоятда қадрли хотиралардир.

“Сайланма”нинг охиригиларига киритилган “Оқ отли”, “Букри тол”, “Ўн саккизга кирмаган ким бор”, “От йили” қиссалари ёзувчининг ўзбек қиссачилигидаги ижодий изланишларини яққол намоён этади. Шукур Холмирзаев ўзбек адабиётига ўтган асрнинг 60-йилларида илк ҳикоялари билан кириб келган бўлса, мустақиллик йилларида адибнинг ижоди янада гуллаб-яшнади. Ёзувчи сўнгги ўн беш йил ичида тўлиб-тошиб ижод қилди, прозанинг роман, қисса, ҳикоя, эссе жанрларида юзлаб асарлар яратди. Ёзувчи ўзбек романчилиги тараққиётига ҳам жиддий таъсир ўтказди. Зеро, ёзувчи “Сўнгги бекат”, “Қил кўприк”, “Олабўжи”, “Диназавр” романларида шўро мафкурасининг ичдан емирилиб бўлгани, бу жамиятнинг таназзули, шахс ва жамият инқирозини ниҳоятда нуқтадонлик билан ёритиб берди. Айниқса, 90 йиллар охири ва мустақиллик йилларида ёзилган икки романи “Олабўжи” ва “Диназавр” жамоатчилик орасида катта баҳсларга сабаб бўлди. Адибнинг “Олабўжи” романида шахс ва жамиятга ахлоқий ракурс орқали ёндашуви ёзувчининг ўзига хос шафқатсиз реализми заминида тўла намоён бўлди.

Ўттиз йиллик ўзбек насри тараққиётида Ўлмас Умарбеков, Учқун Назаровларнинг ҳам хизмати катта бўлди. Бу ёзувчилар ҳам ўзларининг роман, қисса, ҳикояларини яратишди. Хусусан, Учқун Назаровнинг “Чаён йили” романи, Ўлмас Умарбековнинг “Фотима ва Зуҳра” романи, “Қизимга мактублар” қиссалари ҳамда уларнинг “Танланган асарлар” жилдлигининг нашр этилиши қувончли воқеа бўлди. Ўлмас Умарбековнинг шўро даврида яратилиб, халқимиз меҳрини қозонган “Одам бўлиш қийин” романи, “Севгим-севгилим” каби қиссалари мустақиллик даврида қайта-қайта чоп этилди. Учқун Назаровнинг “Чаён йили”, “Паймона” романлари ўқувчилар қалбига йўл топди.

Ўтқир Ҳошимовнинг “Икки эшик ораси”, “Нур борки, соя бор”, “Тушда кечган умрлар” романлари, “Дунёнинг ишлари” каби қиссалари ўзбек ва дунё китобхонарига манзур бўлди. Адибнинг “Танланган асарлар” жилдлигининг чоп этилиши ҳам

мустақиллик даври ўзбек насрини батафсил ўрганиш учун имконият яратди. Ўткир Ҳошимов насрига хос анъанавий реализм, батафсил тасвирийлик, ўзбек халқининг шўро давридаги салкам 70 йиллик фожиавий ҳаёти ва қисматининг реалистик бадиий талқини, лиризм билан суғорилган инжа услуб ўқувчилар қалбини забт этди. Қолаверса, адиб насрида бўртиб кўринувчи ўзбекона миллий пафос баланд пардаларда намоён бўлгани билан эътиборни тортади. Хусусан, адиб ижодида яратилган ўзбек оналари ва оталарининг табиий ва ҳаётий миллий қиёфалари нафақат ўзбек китобхонини, балки хорижликларни ҳам безътибор қолдирмади.

Эркин Аъзамнинг ўттиз йил ичида яратилган “Шовқин” романи, “Қирқ йиллик гурунлар” туркум ҳикоялари, 15 га яқин қисса ва киноқиссалари ўзбек насри ҳазинасини бойитди. Хусусан, “Пақананинг ошиқ кўнгли”, “Кечикаётган одам”, “Эртақ билан хайрлашув”, “Жаннат ўзи қайдадир”, “Гули гули”, “Шовқин”, “Ёзувчининг боғи”, “Танҳо қайиқ”, “Танланган асарлар. 5 жилдлик”ларининг чоп этилиши ва уларга кирган 1 роман, 15 дан зиёд қисса ва киноқиссалар, 40 дан ортиқ ҳикоялар ўзбек насрини янада юқори поғонага кўтарди. Ёзувчи насрига хос киноя, сарказм, истехзо, пичинг, кесатиклар, сўз ўйинлари, адибнинг улкан бадиий маҳоратидан дарак беради. Эркин Аъзам насрида Бойсун ва бойсунликлар миллий колорити бўртиб кўринади. Адиб киноқиссалар яратиши билан адабий қисса жанри табиати-га киносанъатига хос қисқалик, кадрбоп қисқа тасвирилар, қисқа кадрда кўп маъно ва мазмун бериш усуллари олиб кирди. Ёзувчи қисса жанрини сифат жиҳатдан бойитиб, янгилаб берди. Хусусан, бу сирада ёзувчининг “Забаржад”, “Сув ёқалаб”, “Паризод”, “Танҳо қайиқ”, “Қарздор”, “Қовунфуруш Орол”, “Ошиққўнғил Пақана” киноқиссаларини санаш мумкин. Буларнинг кўпчилиги экранлаштирилган, ҳатто Эркин Аъзам сценарийси асосида тайёрланган “Паризод” каби кинофильмлар халқаро нуфузли мукофотларга сазовор бўлди.

Эркин Аъзам насридаги ягона роман “Шовқин” кўпчиликда турли хил бир-бирига қарама-қарши фикрларни уйғотди. Назаримизда, “Шовқин”да маҳоратли носир анъанавий реализм унсурлари билан киноявий, пародиялаштирилган рамзий тасвири, бадиий вақт ва макон тасвиридаги ноанъанавийликни (самолёт ичида учиб кетаётган қахрамон хотиралари орқали бутун бошли совет жамияти, киночилар ҳаёти тафтиш этилади) оригинал тарзда ярата олди. Асарда алданган авлод фожиалари, айниган миллат фожиаси маҳорат билан ёритилган. Романда машҳур кишилар ҳаёти ва кийинишига таклид қилиб яшовчи ўзлигини йўқотган авлодлар фожиаси киноя ва сарказм тиғи билан теран очилган. Шу билан бирга Эркин Аъзам халқаро миқёсда катта ютуқларга сазовор бўлган ва дунё жамиятида ўз ўрнига эга бўлган Фарҳод Рамазондек фикри ва онги очиқ замонавий ўзбек кишиси образи орқали ўзлигини, эътиқодини сақлаб қола олган мураккаб шахс талқинини ўзгача бадиий услубда намоён этди.

Адибнинг “Кечирасиз, ўртоқ муаллим”, “Анойининг жайдари олмаси”, “Ватан-парвар”, “Кўкалдош”, “Файзининг амакиси”, “Пиёда”, “Сой бўйи чимзор”, “Баҳор”, “Баҳорни қувиб”, “Навойни ўқиган болалар”, “Мусофирнинг қизини ит қопди” (олдинги номи “Аралашқўрғон”), “Ёзувчининг боғи”, “Ступка”, “Хулўл”, “Арбоб Қулов Парижга боради”, “Қиёфадош”, “Манзума отин”, “Бизнинг тоға”, “Манана” каби ўнлаб ҳикояларидаги киноя, сўз ўйинлари, сарказм, лиро-романтик ва киноявий услуб ўзбек ҳикоячилиги тараққиётига ижобий таъсир кўрсатди. Эркин Аъзамнинг кўплаб насрий асарлари инглиз, француз, рус, украин, қардош халқлар тилларига (турк, қорақалпоқ, қозоқ) ҳамда тожик тилига ўтирилди. Хорижлик бир китобхон “Менинг яғонам орзуим Эркин Аъзам исмли ўзбек ёзувчиси билан ҳаётда

кўришиб, танишишни истайман!” деган дил изҳорларини ижтимоий тармоқларда ўқиб, фахр туйдик. Адиб асарлари Аъзам Обид таржимасида “Буюк Шайх Санъон авлодлари” номи остида чоп этилиб, инглиз забон аудиторияга тақдим қилинди.

Шунингдек, Аҳмад Аъзамнинг роман, қисса, ҳикоя, новелла жанрларидаги ижодий тажарибаларини алоҳида таъкидлаб кўрсатмоқ жоиз. Бинобарин, истеъдодли ёзувчининг “Рўё ёхуд Ғулистонга сафар” романи, “Соясини йўқотган одам”, “Ҳали ҳаёт бор” ҳикоя ва қиссалар тўпламига кирган бир қатор насрий асарлари унинг юксак бадиий маҳоратидан дарак беради. Аҳмад Аъзам насрий асарларида оригиналлик, метафора, янги образ ва воқеликка янги талқин бериш сезилади. Энг қизиғи, адиб насрида анъанавий реализмнинг ҳали очилмаган, кўрилмаган янги изларини кузатиш ва ҳайратланиш мумкин. Эскирган миллий қадриятларнинг ёш авлоднинг катта йўлга чиқиши учун тўсиқ бўлаётгани (“Ойнинг гардиши” ҳикоя), олий ўқув юртларидаги сохта кадрларнинг тайёрланиши катта миллий фожиа экани, киноявий муносабатнинг кўпёқламалчилиги (“Аскартоғ томонларда” қисса), шўро давридаги бюрократик муносабатларнинг киноявий бадиий таҳлили (“Соясини йўқотган одам” ҳикоя), эрксизлик, мустамлака сиёсатининг зўравонлиги, шахсларни маҳв этиши (“Рўё ёхуд Ғулистонга сафар” роман) ёрқин акс этган. Аҳмад Аъзамнинг ўзбек новеллистикасидаги янги ижодий тажарибаларини ўрганиш даркор. Бинобарин, адибнинг “Тугмачагул”, “Нима қилиб қўйган эканман?”, “Гул кўтариб кетаётган эркак”, “Кетган биров эди” каби новеллаларидаги ажойиб лиризм, саргузаштчилик, рамзий ноанъанавий тасвир услуби ўзбек новеллистикасида янгилик бўлди.

Ўзбек насрини ўзининг тамомила янги услуби шарқ ва ғарб адабиётининг илғор ижодий тажрибаларини синтез қила олган жиддий ёзувчилардан бири Шойим Бўтаевдир. Ёзувчи ўзбек насрини ўзининг бир неча романлари, 10га яқин қиссалари, 40дан ортиқ ҳикоялари, эссе ва бадиалари билан бойитди. Жумладан, Шойим Бўтаевнинг “Кўрғонланган ой”, “Кўчада қолган овоз”, “Шох”, “Еттинчи тонг” романлари, “Кунботардаги боғ”, “Кўрғонланган ой. Кайвонининг мангу макони”, “Шоҳона совға”, “Юлдузларга элтар йўл”, “Авлиёнинг йўли”, “Шўродан қолган одамлар” китобларига кирган қисса, ҳикоя, эсселари китобхонлар ва тадқиқотчи олимларни ўзига мафтун этди. Шойим Бўтаев насрида Михаил Булгаков, Чингиз Айтматов каби дунё таниган таниқли ёзувчиларнинг ижодий таъсири ҳам сезилади. Ёзувчи жаҳон адабиётининг энг илғор анъаналарини ўзлаштирган ҳолда ўзбек насрида ҳали кўзга ташланмаган неомиф наср унсурларини “Шох”, “Еттинчи тонг”, “Қора Клиг”, “Кенг дала, тўртовлон ва бешинчи” каби бир қатор роман, ҳикояларида дадил бадиий ифодалаб берди. Айниқса, ёзувчининг “Шох” романида қўллаган фантазмагория унсурлари, Химер – Шайтон образининг янги талқинлари ўзбек насрини юқори босқичга олиб чиқди. “Шох” ҳақидаги қадимий мистик, мифологик, диний сюжет романга катта фикр ва образчилик бағишлаган. Адиб олам ва одам ҳақидаги бадиий-фалсафий ғояларини киноя, пародия, сарказм, фантазмагория унсурлари билан маҳорат билан бойитди. “Шох” романи ўзбек ва қорақалпоқ китобхонларининг олқишига сазовор бўлди. Асар қорақалпоқ шоири ва таржимони Бозорбой Сиетаев томонидан қорақалпоқчага тўлиқ ўтирилиб, “Амударё” журналида сонма-сон чоп этилди. Афсуски, ҳозирча “Шох” қорақалпоқ тилида китоб шаклида босилмади. Бундан ташқари, роман олим ва таржимон Комилжон Жўраев томонидан “Золотая рог” номи билан ярми русчалаштирилганида, олимнинг бевақт вафоти туфайли таржима устидаги иш чала қолди. Келажакда роман чет тилларга ўтирилса, асар ҳозирги ўзбек насрининг жиддий ютуғи эканини хорижликлар эътироф этишига ишонамиз.

Шойим Бўтаев “Шўродан қолган одамлар”, “Эски арава”, “Кунботардаги бог”, “Шоҳона совға”, “Бир кунлик меҳмон”, “Юлдузларга элтар йўл”, “Кайвонининг мангу макони”, “Кутубхоначи киз” каби ўнлаб киссаларидаги янги образлар, янги бадиий услубий изланишлари билан сўнгги ўттиз йил ичидаги ўзбек киссачилигини тубдан янгилаб берди. “Кайвонининг мангу макони” эртақ-киссасидаги фольклор стилизацияси, бугунги адабиётшунослик тили билан айтганда неомифологик тасвири (оҳанг, ритм, бадиий тасвирдаги халқ ижоди жанрлари эртақ, дoston, ривоятларнинг услубини синтез қилиш) реалистик тасвирга сингдириб юборилгани билан ўзбек насрида улкан янгилик бўлди. Киссалардаги ўзига хос киноя, сарказм, аччиқ заҳарханда кулги, пародиялаштирилган рамзий бадиий тасвир, такрорий бахшиёна услуб, тасвирдаги батафсиллик, рамзий-неомиф унсурлари ўқувчини эътиборсиз қолдирмайди. Шунингдек, Шойим Бўтаевнинг “Ҳисомиддин ал Ёғий”, “Қора Клит”, “Отам нега жим?”, “Кўчада қолган овоз”, “Қора совуқ”, “Авлиёнинг йўли”, “Биёбондаги нола” ҳикояларидаги гўзал бадиий топилмалар, комил шахс образининг юксак бадиий талқини ўзбек ҳикоячилигида катта из қолдирди. Айниқса, “Ҳисомиддин ал Ёғий” тарихий ҳикоясида маҳорат билан яратилган Шайх образи, унинг кўркмас, ҳеч ким даҳл қила олмайдиган (ҳатто Тармашириндек тахт эгаси ҳам) мустаҳкам, баланд руҳи, фақат Оллоҳни тан олувчи бебаҳо мусулмонча исломий фазилати ва маърифати китобхонни тўлқинлантириб юборади. Шунинг учун, мазкур ҳикоя турк (таржимон Вали Саваш Йелок), рус (таржимон Лира Пиржанова), тожик (таржимон Неъмат Оташ) каби жуда кўплаб тилларга таржима қилинди. Хуллас, Шойим Бўтаев сўнгги ўттиз йиллик ўзбек насрига жиддий таъсир кўрсатиб, ўзининг гўзал ва бадиий жиҳатдан мукамал асарлари билан ўзбек насри таракқиётига улкан ҳисса қўшди.

Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхоннинг “Этақдаги кулба” тўпламига кирган қисса ва ҳикоялари сўнгги ўттиз йил ичидаги ўзбек насрининг жиддий ютуқларидан саналади. Чунки, ёзувчининг насрий асарларида тамомила янги насрий изланишлар, шарқона исломий бадиий талқинлар, баъзи ҳикояларидаги кучли метафора ва рамзлар китобхонни чуқур ўйлантиради. Жумладан, маҳоратли адибнинг “Этақдаги кулба”, “Шайтони бузург”, “Пуфак”, “Чилла”, “Ютуқ”, “Оқ бино окшомлари” каби ҳикоя ва киссалари ниҳоятда нозик бадиий дид ва моҳир қалам билан битилган. Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхон насрида ажиб тарзда романтик киноя, халқона услуб, рамзий-метафорик тасвир, ассоциатив бадиий тафаккур, соф анъанавий реалистик тасвир унсурлари вобаста бўлиб кетган. Айнан шу ажиб қоришиқлик китобхонни таъсирлантиради. Бу ижодкор сермаҳсул ижодкор эмас, кам ёзади, аммо жуда жўяли ёзади.

Яна бир истеъдодли, сермаҳсул ва серқирра ёзувчиларимиздан бири Хуршид Дўстмуҳаммаднинг 2 романи, 10 қиссаси, 40 га яқин ҳикоялари, шубҳасиз, ўзбек насри камолотини таъминлади. Жумладан, ёзувчининг “Бозор”, “Донишманд Сизиф” романлари; “Сўроқ”, “Паноҳ”, “Нигоҳ”, “Куза...”, “Чаёнгул”, “Ҳижроним менинг”, “Мен – сенсиз, Сен – менсиз”, “Оромкурси”, “Катта кўча”, “Ёлғиз” каби киссалари; “Жажман”, “Ибн Муғанний”, “Жим ўтирган одам”, “Меҳмон”, “Жимжитхонага йўл”, “Нусхакашнинг меросхўри”, “Кўз қорачиғидаги уй”, “Жоди” ҳикоялари шарқ ва ғарб адабиётининг синтезини ўзида мужассам этган. Ташқаридан қараганда, ғарбона шаклга эга, аммо мазмунан ўта шарқона, исломий маърифат билан йўғрилган Хуршид Дўстмуҳаммад насри ўзининг бадиий таровати билан ўзбек насри таракқиётига улкан ҳисса бўлиб қўшилди. Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Жажман” (Тошкент, 1995), “Бозор”, “Беозор қушнинг қарғиши”, “Қиссалар”,

“Ижод кўнгил мунавварлиги”, “Озод изтироб қувончлари”, “Қичқирик”, “Донишманд Сизиф”, “Романлар. 1 жилд; Қиссалар. 2 жилд; Ҳикоялар. 3 жилд; Изҳор. Адабий-танқидий мақолалар. 4 жилд”ларнинг нашр этилиши адиб насри ва бадиий публицистикасини муфассал ўрганиш имконини яратди. Ёзувчи ижодида Дино Буцатти, Эдгар Аллан По, Достоевский, Габриэль Гарсиа Маркес ижодий анъаналарини шарқ адабиётининг миллий анъаналари билан синтез қилди.

Ҳозирги ўзбек насри тараққиётида серкирра ва сермахсул ижодкор, публицист, сценарист Назар Эшонқулнинг ҳам ўзига хос муқим ўрни бор. Ёзувчининг “Ялпиз ҳиди”, “Шафтоли гули”, “Мендан менгача”, “Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви”, “Ижод фалсафаси. Мендан менгача – 2” каби насрий ҳамда бадиий-публицистик тўпламларига кирган роман, қисса, ҳикоя, эссе, адабий мақолалари адабий жамоатчилик томонидан ҳамда кенг китобхон мухлислар томонидан илиқ кутиб олинди. Хусусан, Назар Эшонқулнинг “Момоқўшиқ”, “Уруш одамлари”, “Қора китоб”, “Тун панжаралари” қиссалари; “Ажр”, “Маймун етаклаган одам”, “Ўпқон”, “Шамолни тутиб бўлмади”, “Қўл”, “Баҳовуддиннинг ити”, “Хароба шаҳар сурати”, “Муожала”, “Очилмаган эшик” каби 20 дан зиёд ҳикоялари тадқиқотчилар ва китобхонларнинг назарига тушди. Адиб насрида Терсота ва терсоталиклар характери жуда маҳорат билан очилади. Бундан ташқари, унинг ноанъанавий насрий асарларида рамзий-фалсафий мажозий тасвир устуворлиги яққол кузатилади. Фарб модернизмининг илғор ижодий анъаналарини, хусусан, Франц Кафка, Альбер Камю, Жеймс Жойс, Онетти каби ўнлаб хорижлик ёзувчиларнинг бадиий услубини жиддий ўзлаштириб, ўз насрий ижодида янгиликлар қилди. Жумладан, “Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романида ёзувчи 30 яшар ёш йигитнинг ўзининг тириклигини исботлай олмай сарсон-саргардон ҳаётини тасвирлаш орқали бюрократик ва тоталитаризмга асосланган жамиятни, шахслари синдирилган даҳшатли тузумни рамзий-модернистик услубда бадиий талқин этди. Баъзи олимлар бу романи Кафкага тақлид сифатида баҳолашди. Бизнингча, асарда Назар Эшонқул миллий ижтимоий воқеликни тасвирлашда Франц Кафка анъаналарига суяниб, ўз оригиналликни яратишга муваффақ бўлган. Роман қаҳрамони Н. ўзини поезд тагига ташлаб, ҳалок бўлади. Чунки, жоҳил жамият уни шу ишни қилишга мажбур қилади. У адолат истайди, излайди, аммо топа олмайди.

Олим, шоир, носир Улуғбек Ҳамдам ҳозирги ўзбек насрида жуда кўп бадиий изланишлар қилди. Ёзувчининг “Мувозанат”, “Исён ва итоат”, “Сабо ва Самандар”, “Ота” романлари; “Ёлғизлик”, “Узоқдаги Дилнура”, “Ватан ҳақида кўшиқ”, “Тўлин ой қиссаси” каби тўпламларга кирган қисса ва ҳикоялари ҳам кенг китобхонлар ва тадқиқотчиларга манзур бўлди. Адиб “Ёлғизлик” қиссасидаги нисбатан очик-ошкорроқ услуб, қаҳрамон руҳияти ва унинг ички кечинмаларини яланғочроқ шаклда ёзилгани билан эътиборни тортади. “Мувозанат” романи қаҳрамони Юсуфнинг ўтиш давридаги қийинчиликлари, шу аснода бутун ўзбек халқининг ижтимоий-маиший, маънавий-ахлоқий муаммоларнинг реалистик ва айни пайтда шартли рамзий тасвирлари, айниқса, уч дўст ҳамда Амирнинг фожиалари таъсирчан акс этирилиши жиҳатидан катта аудиторияга маъқул тушди. “Мувозанат” шубҳасиз, ўзининг китобхонлари ва тадқиқотчиларини топди. Шунингдек, Улуғбек Ҳамдамнинг “Тош”, “Лола”, “Бир пиёла сув”, “Қайтиш”, “Сафар” каби қатор ҳикояларидаги румиёна рамзий-фалсафий мажозий бадиий талқинлар ўзбек ҳикоячилигини мазмунан ва шаклан янгилаб берди. Шунингдек, “Йўл”, “Наъматак” номли фалсафий романлари ҳам шу яқин йилларда яратилди. Ёзувчининг бир қатор ҳикоялари рус, турк ва бошқа тилларга таржима қилинди. Муаллифнинг “Забывтая мелодия ная” тўпламига кирган рус тилига ўгирилган ҳикоялари русийзабон китобхонлар аудиториясини таъминлади.

Сермаҳсул ва серқирра ижодкор, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Исажон Султоннинг ўттиз йил ичида “Муножот”, “Ойдинбулок”, “Боқий дарбадар”, “Озод”, “Боғи Эрам”, “Қорақуш юлдузининг сири”, “Танланган асарлар. 2 жилдлик”, “Алишер Навоий” каби ўнга яқин насрий тўпламлари, танланган асарлар жилдлиги чоп этилди. Исажон Султон ўзбек насри таракқиётига ўзининг оригинал романлари, қиссалари, ҳикоялари билан улкан ҳисса қўшди. Адиб “Ўрмондаги кулба”, “Бир томоша тарихи”, “Бўри”, “Боғи Эрам”, “Ёғоч қавуш”, “Шамолли кеча”, “Айвон”, “ТОДД”, “Авлиё”, “Ўргимчак”, “Кичкина пуштиранг махлуқча” каби ўнлаб ҳикояларида рамз, метафора, лиро-романтик ажойиб услуб, ассоциатив бадиий тафаккур кенгликларини намоиш этди. Адибнинг ноанъанавий услубда ёзилган қатор қисса ва ҳикояларига хос модернизм, постмодернизм унсурлари ҳозирги ўзбек насрида янгилик сифатида баҳоланди. Ўзбек насри ва драматургиясида Ойбек, Уйғун, Иззат Султон, Мирқарим Осим каби катта авлод вакиллари томонидан буюк мутафаккир Алишер Навоий сиймоси яратилган бўлишига қарамасдан, жасоратли ёзувчи Исажон Султон ҳеч кўркмасдан “Алишер Навоий” тарихий романини яратди.

Ҳозирги ўзбек насрида ёзувчи ва публицист Баҳодир Қобулнинг ҳам алоҳида ўрни бор. Ёзувчининг “Эна шамол”, “Энайўл”, “Боғдагул”, тўпламларига киритилган қисса ва ҳикоялари сўнгги ўн йил ичида жуда катта адабий воқеа бўлди. Баҳодир Қобулнинг сўзга инжиқлик билан ёндашуви, насрдаги ўзига хос бадиий изланишлари ўзбек насрида қувонарли ижобий ҳолат сифатида баҳоланди. Айниқса, ёзувчининг “Эна шамол” қиссасидаги ровий бола тилидан ёзилган қисса, туркқишлоқ одамлари, уларнинг ўзига хос яшаш тарзи, қисса марказида турувчи оқила, донишманд аёл Эна образининг бадиий талқини адабий жамоатчиликка маъқул келди. Шубҳасиз, Баҳодир Қобулнинг насрдаги баркамол асарлари ўзбек насри таракқиётига залворли улуш бўлиб қўшилди.

Шунингдек, ҳозирги ўзбек насрида фаол қалам тебратаётган Қўчқор Норқобилнинг қатор қисса, ҳикоялари ҳам алоҳида эътирофга лойиқ. Адиб асарларидаги марказий мавзулардан бири бу – афғон уруши фожиалари ва уруш келтирган жабру жафолар туфайли руҳи мажруҳ этилган 80-йиллар ёшларининг изтиробли фарёдини ҳаққоний акс эттиришдан иборат бўлди. Хусусан, Қўчқор Норқобилнинг “Қуёшни ким уйғотади?”, “Осмон остидаги сир”, “Самодил”, “Афғон: 2 рота”, тўпламларига кирган қисса ва ҳикояларидаги анъанавий реализм, ҳаётийлик, ҳаққонийлик, уруш ва қонли жанг майдонларидаги даҳшатлар ичидаги нурли муҳаббат мотиви китобхонларни ўзига жалб этди. Адибнинг бир нечта асарлари озарбайжон, турк, рус тилларига ўгирилди. Қўчқор Норқобилнинг “Қордаги лола”, “Осмон остидаги сир”, “Бу ерларда ҳаёт бошқача”, “Кўзларингизни кўргани келдим”, “Нози... Нозигул”, “Ер ҳали ҳам думалоқ” ҳикояларидаги қизиқарли сюжетлар ва қаҳрамонлар эсда қолади. Ёзувчининг сўнгги даврда яратилган ҳикояларида рус адиби Чехов, Бунин ижодий анъаналари кўзга ташланмоқда. Адибнинг кейинги даврда яратилган қатор ҳикояларида замонавий, маиший, маънавий-ахлоқий муаммолар талқини яққол кўзга ташланади. Қўчқор Норқобил илк ижодий босқичида ўтган аср бошларида Биринчи жаҳон урушининг иштирокчилари бўлган “Йўқотилган авлод” вакиллари саналган Эрнест Хемингуэй, Ремарк, Ҳерман Хессе каби уруш ва урушни лаънатловчи асарлар ёзиб, дунёга танилган машҳур адибларни ўзига устоз деб билди.

Лукмон Бўрихоннинг “Жазирамадаги одамлар” романи ҳамда бир нечта қисса ва ҳикоялари ҳам ҳозирги ўзбек насрининг катта ютуқларидан саналади. Ёзувчининг “Жазирамадаги одамлар”, “Темир йўл”, “Тун қаъридаги шуъла”, “Аёл кўз

ёшларга ишонмайди. Қидирувдаги қиз”, “Титраётган тоғ” китоб ва тўпламларига кирган роман, қисса, ҳикояларидаги ўзига хос миллий тасвирлар китобхонни ҳаяжонга солади. Хусусан, ёзувчининг “Жазирамадаги одамлар” романида шўро давридаги чўлқуварлар, сохта қаҳрамонлар, чўлқуварларнинг фожиалари ва изтироблари ниҳоятда маҳорат билан акс эттирилган. Хусусан, романда Улаш агроном, Сафармурод чавандоз, Қалқанов муаллим, Чинор Мойлиев каби кўплаб образлар тиниқ яратилган. Романда Ўроқ ва Лола севгиси воқеаларига ёзувчи янгича ёндашув қилади. Адиб ёш бева образига шўро даврининг қари бевасини қаршилантирар экан, бу ҳақиқатдан ҳам садоқатми ёки аёл фожиасими? – деган саволни қўяди.

Нормурод Норқобиловнинг “Овул оралаган бўри”, “Дашту далаларда”, “Тоғдаги ёлғиз одам” тўпламларига кирган роман, қисса, ҳикояларда инсон ва табиат, инсон ва ҳайвонот олами, уларнинг ўзаро муносабати масаласи бадиий талқин этилгани билан аҳамиятга молик.

Шунингдек, Нурилла Чорининг “Ташвиши йўқ одамлар”, Холиёр Сафаровнинг “Номус ва ҳаёт”, Маъмура Зоҳидованинг “Бойчечак”, “Сарҳадсиз садоқат” қиссалари ва ўнлаб ҳикоялари ҳозирги ўзбек насрининг нисбатан ёш авлодига мансуб.

Хулоса шуки, ўттиз йиллик ҳозирги ўзбек насри муаллифлар ва жанрлар нуқтаи назаридан ниҳоятда ранг-баранг ва мазмундор. Муҳими, ҳозирги ўзбек насри ўсиш ва ривожланишда давом этмоқда. Ҳар йили проза кенгаши маърузаларидан маълум бўлмоқдаки, йилига юзлаб ҳикоялар, тўрт-бешта роман, ўнга яқин қиссалар яратилади. Демак, ўттиз йил ичида уч мингта ҳикоя, икки юздан зиёд роман, икки юзта қисса яратилган. Албатта, бу тахминий рақамлар. Аммо бу асарлар галвирдан ўтказилганда, жуда кам сонли асарларгина ҳақиқий бадиият синовларига дош беради.

Ўттиз йиллик ҳозирги ўзбек насри анъанавий реализм, ноанъанавий модернистик услуб ҳамда киноя ва неомифологизм, эссе жанрининг унсурлари билан бойиб, жадал ривожланишда давом этмоқда.

Аннотация: Мазкур мақолада ҳозирги ўзбек насри, даврий жиҳатдан олинганда сўнгги постсовет даври, ўттиз йил ичида яратилган роман, қисса, ҳикоя, эссе жанрларининг сара намуналарини яратган муаллифлар ва уларнинг насрий асарлари обзор шаклда таҳлил этилди.

Аннотация: В данной статье в обзорной форме проанализированы авторы и их прозаические произведения, создавшие образцы современной узбекской прозы, жанров романа, рассказа, эссе, созданных за тридцать лет, в периодическом издании последнего постсоветского периода.

Annotation: this article analyzed the current Uzbek prose, the last post-Soviet period when it was taken periodically, the authors who created Sarah samples of the genres of novels, short stories, stories, essays created in thirty years, and their prose works in a review form.

Ҳаётий ҳикоялар

Илёс ЭШМУРОДОВ

СЕЛФИ

Кунлар оқар сувдек ўтаркан...

Бугун, онамнинг қазосига қирқ кун тўлди.

Охирги маъракани ҳам эл қатори қилиб ўтказдик.

Келим-кетимлар сийраклашгач, бир чеккага чикдим-да, қўл телефонимдаги расмлардан онамнинг расмини қидара бошладим.

Соя-салқин, сўлим жойларда оғайнилар билан бирга тушган суратлар кўп экан.

Экранда беҳос онамнинг акси кўринди-ю, ток ургандек сесканиб кетдим. Ўғлим бувиси билан ўзини селфи қилиб тушган расми жойлаган экан. Онагинам, бошини неварасининг елкасига қўйганча, қимтинибгина, мунғайибгина турарди.

Буни кўриб бўғзимга бир нарса тикилгандек бўлди. Қулоқларим шанғиллаб кетди...

Кўзларимдан шашқатор бўлиб оқаётган ёшларни бекитиш мақсадида, янаям чеккароққа ўтдим. Кўнглимдан, “Нега шу селфини мен қилмадим, нега онамнинг бошини кўксимга қўйиб суратга тушмадим!?! Нахотки, қалбимда шу ёш болачалик меҳрим қолмаган бўлса?” деган оғриқли фикр ўтди.

Дарҳақиқат, ўйлаб кўрсам, уйда бирортаям онам билан бирга тушган суратим йўқ экан...

КЕЛИНЧАК

Кечаги тўйда келинчакнинг адрас матодан тикилган кийимларда давра тўрида ўтиришини кўриб ҳайрон бўлдим ва ёнимдаги кишидан:

– Биринчи турмушими? – деб сўрадим.

Илёс ЭШМУРОДОВ – 1960 йилда туғилган. Тошкент политехника институтини тамомлаган. "Амма", "Меҳр иси", "Иймон тарозиси" каби қисса ва ҳикоялардан иборат китоблари чоп этилган.

– Нега ундай дейсиз, албатта, биринчи тўйи! Агар, кийинишига қараб баҳо бераётган бўлсангиз, бу қиз бобоси ва момосининг қўлида катта бўлди. Улар неварасининг очик-сочик кийинишига ҳеч қачон рухсат берган эмас, – деди.

Агар, менга ҳам келин қилиш насиб этса, ўғлимни албатта, бобоси-момоси ўстириб тарбия қилган қизга уйлантираман, деб, дилимга тугиб қўйдим...

ҲАСАД

Равшан, Толиб ва мен ўн йил бир синфда ўқидик.

Аъло баҳоларга ўқигани учун муаллимлар Равшанни нуқул мақташарди. Бундан Толибнинг хуноби ошарди.

Мақтабни тугатган йилимиз Равшан Тошкентдаги нуфузли олийгоҳга ўқишга кирди. Бундан Толибнинг жиғибийрони чиқди ва “Бу гап ёлғон, у ўқишга кирмаган, балки, тайёрлов курсда ўқияпти”, деб иғво тарқатди.

Олийгоҳни тугатиб келган Равшан обрўли идорада иш бошлади. Толиб ўлганининг кунидан у билан мураса қилиб юрди. Равшан синфдош “дўсти”нинг юрагидан кечаётганини билармиди, йўқми, бу менга қоронғи. Аммо Толиб ундан кўп бора ғийбат қилганини эшитганман.

Равшанининг умри қисқа экан, катта мартабага эришганидан сал ўтиб, хатто нафақа ёшига етмай оламдан ўтиб қолди.

Яқинда Равшан ҳақида бир шогирди китоб ёзди.

Энди Толиббой китобнинг “хато”лари ҳақида вайсашни бошлади.

Гўёки, ёзувчи ўз устозини ортиқча улуғлаб, кўкларга кўтарганмиш...

Тавба қилдим, деб гапирай-ку, марҳумлардан ҳасад қилган одамни энди кўриб туришим...

ҚУВҒИН

Наргиза талаба бўлди.

Олийгоҳга биринчилардан бўлиб ўқишга кирди. Мандат кундаги ходисани эсласа, ҳозиргача этлари жунжикиб кетади...

Ўшанда университет олдидаги ойнага чиқариб қўйилган рўйхатда биринчи ўринда турган ўз рақамини кўриб, кўзларига ишонмай ганғиб қолди. Кейин эса йўлнинг нариги томонида бирор янгилик бўлармикан деб, юрак ҳовучлаб, машинасига суяниб турган отаси томонга учди.

Икки томонлама катновли йўлдан бўзчининг моксидек тўхтовсиз ғизиллаб ўтиб қайтаётган машиналарнинг сигналига қарамасдан чопиб келиб ўзини ота бағрига отган эди. Дадаси бўлса, нуқул, “Секинроқ юр, секинроқ...” деганча қотиб турарди.

Бу вақтда масъул лавозимда ишлаётган акаси, шаҳарда яшарди. Ота қизини ўғлининг уйига қўйди.

Талаба қиз душанба куни бир ҳафталик егуликларни олиб акасининг уйига келар, шанба куни яна қишлоққа қайтарди. Ана-мана дегунча, ўқишнинг ярим йили ўтди.

Наргиза акасининг уйида иложи борича нонини ҳалоллаб ейишга ҳаракат қилди. Янгасининг ишларига қарашарди.

Бир куни кириш йўлагидаги катта тошойнанинг орқасини артаётиб, кўзи чанг

Илѐс ЭШМУРОДОВ

босган туморга тушди. Қиз бу нарсага ортиқча эътибор бермади ва ахлат челақка ташлаб юборди.

Агар бу оддий тумор эмаслигини, янгаси муллобободан дам солдириб атай олиб келиб бекитиб қўйганини билганида эди, у нарсага қўлини теккизмасди.

Туморнинг йўқолганини билган янгаси шу кундан бошлаб унга кун бермади. Бечора қизни умуман чиқиштирмай қўйди.

Бир куни дарсдан ҳориб-чарчаб келди-да, қўча эшикка калит солди. Калитни ҳар қанча бурамасин, кулф очилмади. Қизнинг шақир-шуқурини эшитиб тўғридаги эшик ярим очилди ва қизил жамадон билан эскироқ сумка кўтарган қўл кўринди. Нима учундир қўшни аёл ўзини кўрсатишни истамасди. Қиз жамадонни ва кийим-кечаклари солинган сумкасини таниди-ю, юраги шиғиллаб кетди. Кўнгли бир ёмонликни сезди. Қўшни хотин ўз эшигини бекита туриб, "кулфни янгисига алмаштиришди, очишга уринманг", деди, пастгина овозда. Унинг охири сўзини Наргиза аранг эшитди ва ҳаммасини англади! Гап нимада эканини тушинди-ю, юраги узилиб оёқлари остига тушгандек бўлди! Жони ҳалқумига тикилди. Бўғзига "Нима учун, нега, ахир?" деган савол кўндаланг бўлиб қолди, аммо бу сўзни айтишга мажоли етмади...

Қизгина акасининг уйидан қувғин қилинган эди...

Хуллас, тақдирга тан берганча, китоб-дафтар ва кийим-кечагини қўлтиқлаб ётоқхонадаги дугоналари олдига йўл олди.

Шанба куни уйга қайтгач, бўлган воқеани – янгаси томонидан хўрланганини қон-қон йиғлаб онасига ҳикоя қилиб берди. Она-боланинг кўнгил шишаси чил-чил бўлиб синди. Ўзаро маслаҳатлашиб, бу хунук воқеани отаси ва акасига айтмасликка қарор қилишди.

Кейинроқ ота ва ўғил гарчи бу шумликдан хабар топган бўлсалар-да, ўзларини барча гапдан беҳабар тутдилар.

Бу воқеага ўн йиллар бўлди...

Ҳамма дарднинг давоси вақт экан. Ўша воқеа гўё ҳамманинг эсидан чиққандек бўлди.

Аммо синган кўнгилни қайта улаш қийин экан. Баъзида ўша синиқнинг изи кўриниб қолади ва шундай пайтда, юраклар бир қалқиб кетгандек бўлади...

АММА

Дам олиш куни эди.

Аммамни кўриб келиш мақсадида қишлоққа йўл олдим.

У ўтирган уйга кириб боришим билан худди ёшлик давримдагидек ўзимни унинг қучоғига олдим. Ҳар доимгидек узоқ вақт бағридан бўшатмай турди. Ундан раҳматли онамнинг ҳиди келгандай бўлди.

Унинг кўзида ёш билан тикилиб тураверишидан хижолат бўлдим. Кўнглимга "Бирор илтимоси бору, айтолмаяпти. Ишқилиб, бирор оғир юмушни бўйнимга илмасин-да", деган шубҳа оралади ва истамайгина сўз бошладим;

– Амма, ростини айтинг, нима гап бўлди? Соғ-омонмисиз, иккала жияним тинчми, гапирсайиз-чи?!, – дедим, хавотирим ортиб.

– Сенга тикилиб туриб, бир нарсани ўйлаяпман. Худди акам раҳматлига ўхшаб қолибсан. Бўй-бастинг, ҳатто, сўзлашинггача, акагинамнинг ўзи. Фақат, у кишининг сочлари ҳали оқармаган эди, анча ёш эдилар-да, ўшанда! деди. Унинг "ўшанда" де-

ган сўзи , қулоғимга “ўлганда”, деб эшитилди ва иккимиз ҳам хомуш тортиб ерга тикилиб қолдик.

Миямга келган хато фикрни аммам сезиб тургандек унинг бетига қарай олмадим, қизариб кетдим...

ТУШ

Отам оламдан ўтганда мен жуда ёш бўлганман. Ҳатто уни эслаб ҳам билмайман. Тасаввур ҳам қила олмайман. Шунинг учун ҳам тушимга кирмаса керак, деб ўйлайман.

Лекин онам билан дўст, ҳатто, сирдош эдик. У нега тушимга кирмайди, ҳайронман. Бу ҳақда опамдан сўрасам, “Онамизнинг сиздан кўнгиллари тинч! Марҳумларнинг руҳи тинч бўлса, тушга кирмайди, деган гап бор. Шунинг учун асло хижолат бўлманг”, дейди.

Қизиқ, марҳумлар тушга кириши учун албатта, бир ғалаён, уларни безовта қиладиган воқеа бўлиши шартми?...

Агар онамни қанчалар соғинганимни билса эди, албатта, тушимга кирарди! Тўйиб, тўйиб унга тикилардим, деб хаёл сураман, баъзан...

САВОБ

Илҳом аканинг ўғли Аброржон, чекка туманга терговчи этиб тайинлангач, оила-си билан ўша ерга кўчиб борди.

Улар билан бувиси ҳам бирга келди.

Чунки Аломат буви ўз қўли билан улғайтирган неварасини еру кўкка ишонмасди.

Ота неваралари ва онасидан хабар олиш мақсадида, тез-тез келиб туради. Ҳар сафар келганида, анча ёш кўринса-да, сочларига эрта оқ тушган қаримсоқ хотинни шу ерда учратади. У дарвозадан кириб келиши билан, ўша хотин сутдан бўшаган баклажкани кўтариб тезгина чиқиб кетади.

Бора-бора шу аёлни кўрса, тепа сочи тикка бўлаверди. Ниҳоят сабри тугаб: наҳотки бир литр сут олишга ўғлимнинг қурби етмаса, уларга катта маош тўланади, шекилли, деган ўйга борди ва онасига аччиқ-қуруқ гапирди.

Аломат буви ўғлининг гап-сўзидан ранжимади. Аксинча, уни олдига ўтирғизиб, ҳамма гапни айтиб берди;

Бу аёлнинг исми Зебохон бўлиб бошидан кўп қора кунларни ўтказган экан. Ўғил онасининг ҳикоясидан кейин бечора аёлнинг сочи эрта оқариш сабабини тушингандек бўлди.

Воқеа бундай бўлган экан:

Замирахоннинг Ҳусния деган қўхликкина қўшниси бор экан. Шу аёлнинг эри ўлгач, битта қизчаси билан бева қолади.

Ўн йил ўтиб, бошқа шаҳарда яшайдиган узоқ қариндошларининг хотинидан ажрашган ўғлига эрга тегади. Ҳусниянинг қизи – Шаҳноза, бувиси билан қолади.

Афсуски, янги оилада турмуши яхши кечмади. Йигит ароқхўр, кўчадан бери келмайдиган, ишининг тайини йўқ кимса экан. Бунинг устига орадан уч-тўрт йил ўтса-да, фарзанд бўлмади.

Шунда онасининг қўлида қолган қизи – Шаҳнозани Қўқонга олиб келди. Аввалига қизча ҳеч қаёққа бормайман, деб оёқ тираб олди. Аммо, онасига қарши бо-ришга ўзида куч топа олмади. Юрагининг бир бўлаги бувисининг уйида қолди.

Илѐс ЭШМУРОДОВ

Чунки кизчанинг кўшни йигит – Алишерда майли бор эди. Ҳатто у билан бир-икки марта учрашувга чиқишга ҳам улгурган эди. У кўзёшларини ёмғирдек тўкканча, онасига кўшилиб Қўқонга келди ва шу ерда – ўғай ота кўлида яшай бошлади.

Бахти кулмаган Ҳусния аччиқ олмани тишлаб ҳаммасига чидади, сабр қилди.

Якка-ю ягона кизининг бахтини кутиб яшаб юраверди.

Қизи ўн олти ёшга кирганида, барча оналар юракларида ҳадик билан, эслаб кўядиган ва хавотирда юрадиган ҳодиса юз берди. Қизгина она уйида, эрсиз туғиб кўйди...

Она кизи билан маслаҳатлашиб, бу шармандаликни Алишернинг бўйнига илишни режа қилишди. Она – номуссиз кизини камбағал болага узатиб, юзқароликдан қутулмокчи бўлди.

Бу вақтда, йигит ўз юртидан узоқда – пул ишлаб келиш илинжида, Россияда юрган эди.

Қонун ҳимоячилари Алишерни кўшни давлатдан чақириб олишди ва уни шу заҳотиёқ қамокқа олишди. Худди ана шу кечада, йигитнинг онаси – Зебохоннинг сочи оппоқ қорга бурканди. Онасига ўхшаб енгилтак бўлиб ўсган Шаҳнозага кўнгил кўйган ўғлини қарғади. Ўғли – Алишернинг айбсизлигини айтиб, кириб чиқмаган идораси қолмади. Силласи куриб, кўзининг ёши тугаган пайтда, Абдоржонга рўбарў келди.

Йймонли оилада улғайган терговчи йигит, онанинг кўзёшларига ишонди ва минг километр йўл босиб Қўқонга келди. Бу ердаги ҳамкасбларининг ёрдами билан туғруқхонада ётган Шаҳнозанинг олдига кирди ва ҳақиқий ҳолатни аниқлаб видеотасвирга олди.

Қизнинг кўзида ёши билан зорланиб айтиб берган воқеани эшитиб, терговчининг эси оғай деб қолди...

Аслида, Шаҳнозанинг номусини ўғай отаси булғаган экан.

Мудҳиш ҳодисадан она-бола сочларини юлиб, зор қақшаб қолишган, бекорчи эр эса ялласини қилиб юраверган. Иккала жабрдийда узоқ ўйлаб шу қабих режани тузишга мажбур бўлишган. Барака топкур Абдоржоннинг донолиги айбсиз йигитнинг бўйнига илинган кишанни чилпарчин қилди, ҳақиқат қарор топди.

Шундан кейин Алишер кўйиб юборилган, унинг пок номига тушган доғ, ювилган эди.

Аломат буви: “Ана ўша кундан буён Зебохон, кунора, уйидаги сигир сутидан бир литр олиб келади. На ўғлинг ва на келин, сут ичмаслигини яхши биласан. Менга қолса, якка ўзим ичадиган бир коса сутга оримни келтирмайман. Ахир, ориятни сенга ўзим ўргатганман-ку, жон болам. Шугина муштипар хафа бўлмасин учун кўлини қайтармайман”, деди.

Онасининг ҳикоясини тинглаб ўтириб, ичида: “Савоб ишнинг катта-кичиги бўлмас экан-да”, деб кўйди ва ўғлининг ишидан хурсанд бўлди...

КУНДАЛИК

Отасининг барча маъракаларини ўтказган ўғил унинг хонасига кирди.

Дераза ёнидаги жавонга тақаб кўйилган стол олдига борди. Унинг устида турган компьютер – ижодкор отадан қолган ягона ёдгорлик эди. У ичидан келган хўрсиникни аранг босди ва отасининг қўллари теккан буюмни силаб кўйди. Ком-

пьютер столининг ғаладонини очаркан, у ерда ётган кўк муқовали эски дафтарга кўзи тушди.

Дафтар устига “Умр синовлари”, деб, ёзиб қўйилган эди.

Ўзи сезмаган ҳолда қўлидаги дафтарни бир-бир варақлай бошлади. Оддий кундаликка ўхшатиб, саналар қайд этилган саҳифаларда, асосан, эр-хотин орасидаги гап-сўзлар битилган эди:

“Бугун ҳам тортишиб қолдик, унинг ҳуда-беҳуда рашклари жонимга тегди...”

“Эрталабдан кўнглимни қора қилди. Ишга боргим йўқ, оиланг тинч бўлмаса, ишингда унум бўлмас экан...”

“Мана бугун бир ҳафтадан ошди, гаплашмаяпмиз...”

“Бир оғайним: Янгасининг қўлида ўсган қизга уйланмаслик керак. Чунки у рашкчи бўлади, деб тўри айтган экан-да...”

“У мени тушинмаяптими ёки унга тушинтира олмаяпманми?.. Нима фарқи бор, иккаламиз ҳам бир-биримизни тушинмаймиз, вассалом...” ва ҳоказо.

Амаллаб ўн варақча ўқиди. Миясида оғриқ тургач, дафтарни зарда билан бекитди-да, жойига қўйди. Кейин компьютерни ёқди.

Экранда “Умр синовлари”, деган ёзув чиқди. Бир-икки саҳифа олдинга ва орқага ўтказиб кўрди. Аммо бошқа ёзув чиқмади. Демак, отам кундалигидаги ёзувларни компьютерга кўчиришга улгурмаган, деган хулосага келди, йигит.

Кейин отасининг диванига чўзилди-да, “Бечора отам, дунёга келиб одамга ўхшаб яшамаган экан-да”, деди пичирлаб ва ўзининг овозидан чўчиб тушди, ўтирган ўрнидан сакраб туриб кетди...

Отаси билан онасининг ўзи гувоҳ бўлган тортишувлари ва бунинг ордидан келиб чиқадиган жанжалларини бир-бир эслади. Шундай пайтларда бувисининг олдида қочиб чиқишлари, бувисининг йиғлаб-йиғлаб Аллоҳдан уларга инсоф сўрашлари кўз олдида келди.

Хонада узоқ қолиб кетди. Кеч кириб уй ичини зулмат қоплаганини сезмай ҳам қолди. Ниҳоят, аёл кишининг чақиришидан, бошини кўтарди ва остонада турган хотинига узоқ тикилиб турди, кейин ўрнидан туриб сўзсизгина унга эргашди. Дахлизга чиқишлари билан, ёруғда унинг юзида тер томчилари йилтиллаб кўринди. Аёл дастрўмоли билан эрининг манглайини артиб қўйди. Хотинининг меҳрибонлигидан кўнгли ийиб кетди, унга миннатдор қараб қўйди.

Шунда, кўз олдида ярқ этиб бир ҳақиқат рўбарў туриб қолди.

Ота-онаси бирор марта бўлсин, бир-бирига меҳр кўрсатмади, иккита кутба умр кечиришди. Аммо ўғил уларнинг бирортасини айблаб олмайди. Ота – ўз номи билан ота эканини у яхши англайди.

Онасини ҳам қоралай олмайди, чунки она – барибир она-да...

**Абдулла Аҳмад
МУҲАММАД АЛИ**

Ният ижобати

Оғир касалликдан тўшакка михланиб қолган беморни фарзандлари, яқин қариндошлари ҳайит арафасида зиёрат қилишди. Улуғ айём билан табриклашиб кўнглини овлашди. Бундан ота фарзандлари-ю қариндош-уруғларини алқаб, уларга сиҳат-саломатлик тилаб, дуои фотиҳа қилди. Сўнггида эса: "Илойим мен ҳам эртага ҳайит намозига чиқай", деб ният қилибди. Барча жигаргўшалар бир овоздан "Омин!" дейишиб сидкидилдан падари бузрукворнинг ниятига етишини Аллоҳдан сўрашди. Субҳидамда бемор омонатини топширди. Эрталаб уни одамлар елкаларида кўтариб масжидга, ҳайит намозига олиб бориб жонозасини ўқишди.

Жигаргўшалар ота ниятининг моҳиятини шунда тушуниб етдилар.

*Солиҳ бандаки, қилар пок ният,
Пок ният бўлар бешак ижобат.*

САХОВАТПЕША БОЙ

Ўтмишда бир саховатпеша бой бўлиб, у доимо халқ ғамида юрар, бу унинг бозордаги савдо-сотикни мўътадиллаштириб туришида зоҳир экан. У ҳар куни эрта саҳардан бозордаги нарх-навони суриштирар, агар бозорда дон тақчил бўлиб, унинг баҳоси кўтарилиб кетса, халққа қийин бўлмасин, дея омборидан ботмонлаб ғаллани чиқариб, арзон нархларда соттирар экан. Бозорда дон кўпайиб, нарх-наво пасайиб кетса, деҳқонларга жабр бўлмасин, дея уларнинг ғалласини қиммат нархларда сотиб оларкан.

*Карам¹ ила кимки, жо айлабди қалбига карам,
Карам ила улки, бўлибди тоабат муқаррам.*

Абдулла Аҳмад МУҲАММАД АЛИ – иқтисодиёт фанлари доктори. 1952 йилда туғилган. Тошкент автомобиль транспорти ва йўллари институтини (ҳозирги Тошкент давлат транспорт университети) тамомлаган. “Сехрли кўл”, “Айиқ ва тулки болалари”, “Қуён билан Типратикан”, “Туя билан Бўталоқ”, “Қопқондаги айиқ” каби эртақ, “Богистон”, “Дилдан садо”, “Чамандан ифор” номли шеърӣ китоблари муаллифи.

БЕАДАБ ҚАДР ТОПМАС

Гавжум шаҳар кўчаси одамлар билан гавжум. Биров-бирова эътибор қилмайди. Ҳар кимни ўзига яраша ўй-ташвиш банд этган. Оломон орасида бир аёл жажжи қизчасини етаклаб олган. Унинг кийимлари жулдур, сочлари пахмоқ. Қизчанинг кир юзлари қонсиз, оёқ-қўллари дармонсиз. Аёл гандираклаб майхона томон интилади. Қизча эса: "Нон, нон!" дея дўкон томон талпиниб, хархаша қилади. Бундан қарахт онанинг кўнгли ғашланар, фарзандини беадабликда айблаб қойирди.

*Адаб йўлидан тойилса киши,
Бўлар бадном, бешак жирканч иши.*

ҚАЛБ ЯРАСИ БИТМАС ЖАРОҲАТ

Бой ўғилчасини камбағал етимча билан ўйнаётганини кўриб орияти келди. Жаҳли чиқиб, етимчани ҳақоратлаб қувиб солди ва боласини бошқа у билан ўйнашини қатъиян тақиқлади.

Кунларнинг бирида камбағал боласи бойнинг боғидан оқиб ўтувчи сой ёқасида ўйнаб юриб, сувда оқиб келаётган болани кўриб қолди. Бундан у қаттиқ ташвишланиб, бақириб-чақириб, атрофига одамларни тўплади ва болани сувдан эсон-омон қутқариб олинишига сабабчи бўлди. Шовқин-суронни эшитиб: "Нима гап экан?" дея бой ҳам етиб келибди. Нежаб, сувдан боласини кўтариб олишибди. Шунда у арзандасининг халоскори етим боладан миннатдор бўлиб, унга совға-салом инъом этибди. Илгари мурғак қалби жароҳатланган болакай эса совға-саломга назар ҳам солмай, индамасдан уйи томон жўнаб қолибди.

*Чегга ила аслин топгайми, чинни дарзи ҳеч?
Малҳам ила даъво топгайми, қалб яраси ҳеч?*

САВОБ ҲАЛОЛЛИКДА

Зулм-зўравонлик, алдамчилик, бировларнинг ҳақиқага хиёнат йўли билан беҳисоб бойликка эга бўлган кимса, "Бу дунёда ҳамма нарсага эришдим, энди у дунё ғамини ҳам кўрай, яъни имконим борида шундай савоб иш қилайки, у мени жаннатга дохил этсин", дея ҳажга борибди ва масжид курдирибди. "Беҳисоб савобга эга бўлдим, қанчадан-қанча мўмин-мусулмонлар ўқиган намозидан савоб улиши ҳам келиб туради. Энди номаъий-аъмол²им ҳам рисоладагидек бекаму кўст бўлиб, охиратим ҳам обод бўлади", деб ўйлабди. Бу қилган "улкан" иши боис, у дунё савоботи учун замин ҳозирлаб қўйганлигидан кибр-ҳавоси ортиб, виқорлиги янада уфуриб борарди.

...Ва ниҳоят ухравий³ ҳисоб-китоб даври ҳам етиб келибди. Қурилган масжиднинг ҳар бир ғишти, ҳар бир зарраси учун қилинган сарф-харажатларнинг аниқ ҳисоби қилинди. Бу маблағлар кимлардан ўтган бўлса, савоб ҳам бешак ўшалар ҳисобига ўтиб кетибди. Ҳаж харажатлари ҳам нопок маблағлар ҳисобидан экан. Ҳажга бордим, масжид курдирдим, деган кимсанинг номаи-аъмолида савобдан зарра ҳам келиб тушмабди. Аксинча, бировларнинг қақшатиб юлиб олган

¹ Карам – эҳсон, марҳамат, яхшилик.

² Номаъий аъмол – амаллар ёзиб бориладиган дафтар.

³ Ухравий – охират.

Абулла Аҳмад МУҲАММАД АЛИ

ҳақларидан гуноҳи тўлиб-тошибди. Устига-уштак нопок йўл билан бойлик орттиргани ва масжид курдирдим, дея кибру ҳавога берилгани учун Аллоҳ таоло унинг белини ҳам синдирибди. Чунки Куръони каримнинг кўп оятларида такаббурликдан сақланиш буюрилган. Такаббурлик қилган одам Зоти Зулжалол⁴ни ғазаблантиради. Бир қудсий⁵ ҳадисда Жаноби Ҳақ шундай марҳамат қилади: "Буюклик ва такаббурлик менинг кийимим, кибриё, яъни улуғлик менинг тўнимдир. Такаббурлик ва улуғликда менга тенглашмоқни истаган одамнинг белини синдираман!"

*Тилло топмоқ чун кўп,
Қуму шағал титкиланар хўп.
Савоб топмоқ чун кўп,
Эзгу ишлар қилинар хўп.*

* * *

*Фанода яшашга қолмади мажол,
Бақода яшамоққа борми, аъмол?!*

ЗУЛМ МЕВАСИ – ЗАВОЛ

Золим бой хизматкорига зулмини кучайтириб юборибди. Хизматкор қанчалар жон куйдириб, садоқат билан хизмат қилмасин, бой ундан миннатдор бўлмас, аксинча уни ҳақоратлаб, хўрлагани-хўрлаган экан. Бундай ҳол хизматкорнинг дилини вайрон, ҳафсаласини пир қиларкан. Баҳорда бой хизматкорга ерни шудгорлашни буюрибди. У сидкидилдан бутун куч-қувватини аямай, ерни яхшилаб чопиб чиқибди. Одатдагидек хизматкор бойдан раҳмат эмас, дакки эшитибди. Шудгорни майдалаб, молалаб, ўғитлаб уруғ экишга ҳозирлаган экан, эвазига калтак ебди. Бундай хорлик суяк-суягидан ўтиб кетган хизматкор, меҳнатини бой ҳеч қачон кадрламаслигига тўла иқрор бўлибди. Шу боис уруғ экиш пайтида бойнинг феълига яраша иш тутибди: тайёр уруғни ерга сепмай, яширинча чуқур қизиби кўмибди-да, бой уйини тарк этибди.

...Кунлар, ҳафталар ўтса-да шудгордан ҳеч вақо униб чиқмасмиш. Уруғ экилмаганлиги аён бўлганда вақт ўтган эди. Бундай талафотдан бой бошини чангаллабди, сочларини юлибди ва беихтиёр дебди:

*Беҳуда айласанг ўзгалар дилин хун,
Бўлгай, сенинг ҳам дилинг шундайин бир кун!*

ВАФОДОРГА ЖОН САДҚА

Иттифоқо бир киши далада бўрилар галасига дуч келди. Улар одамни исканжага ола бошлашди. Ниҳоятда мушқул ва хатарли вазиятда қолган киши шошилинич ёрдамга муҳтож эди. Унга бундай аҳволда кўмакка фақат итигина етиб келиши мумкин деб, бор овози билан уни чақирди. Сергак ва зийрак ит эгасининг ҳаяжон аралаш овозини эшитиши ҳамоноқ, ўқдек елиб, бир зумда етиб келиб, бўриларга ташлди. Жанг ниҳоятда шиддатли тус олиб, ёлғиз ит уч бўрига қарши жон-жахди билан қурашарди. Ҳаёт-мамонт жангда бўрилардан бирини даф этди ва бир зум

⁴ Зоти Зулжалол – Азамат, буюклик соҳиби бўлган Зот – Аллоҳ.

⁵ Қудсий – муқаддаслик, поклик, покизалик.

ҳам шаштини пасайтирмай иккинчи бўрининг ҳам кекирдагини узишга муваффақ бўлди. Аммо оғир жароҳатланиб, қора қонга беланган ва қаттиқ чарчаган ит учинчи бўри билан аранг олишарди. Буни кўриб турган эгаси калтак ёки пичоқни ишга солиб, вафодор итининг жонига аро кириш ўрнига, бўри итни мағлуб этса менга ташланади, деб ўз жонининг ғамида жуфтакни ростлаб қолибди.

Ночор аҳволдаги жафокаш ит бутун кучини ишга солиб, охирги бўрини ҳам тинчитибди. Кучлар тенг бўлмаган олишувда у оғир жароҳатланиб, зўр-базўр уйга судралиб келибди. Итини тирик кўрган эгаси: "Э жонивор келдингми?" дея энгашиб бошини силаган экан, ит унинг томоғига чанг солиб, номард эгасини ҳам тинчитиб, ўзи ҳам тамом бўлибди.

*Номарднинг ҳамдардлиги не керак?!
Жон ширин, виждон унга не керак?!
Жонин фидо этган мардонга,
Ажру савобдан ўзга не керак?!*

* * *

*Бўронлару тўфонлардан ҳайиқма,
Айрилиқ ва ҳижронлардан ҳайиқма.
Ҳайиққин – дўстман деб, сени сотгандан,
Инсонсан, чин инсонлардан ҳайиқма...*

УЙ ОЛМА, ҚЎШНИ ОЛ, ЁХУД МУРОСАИ МАДОРА

Тоғ ён бағридаги яйловда чўпон қишин-ёзин қўй боқар, унинг қўраси яқинида бир бўри ҳам макон қуриб, болалари билан яшарди. Улар ўртасида яхши қўшничилик ва тинч-тотувлик шаклланиб, бўри қўйларга кўз олайтирмас, чўпон эса бўрига ёмон кўз билан боқмас экан. Шу боис улар бир-бирига эш бўлишиб, ташқаридан етиши мумкин бўлган бало-қазолардан омонда, яъни чўпоннинг қўрасига бегона бўрилар ораламас, бу яйловга эса овчилар из солмас экан.

Кунларнинг бирида бўри уясида ғала-ғовур бошланибди. Чўпон қўшнисиникида нима гап экан деб қулоқ солса, бўри болаларини аёвсиз жазолаб, таъзирларини бермоқда эди. Чўпон бу не ҳол экан, деб ўйга чўмиб, хаёлига қўйларининг саногини олиш фикри келибди. Санаб кўрса, бир қўй кам экан. Шунда чўпон она бўрининг фиғони фалакка кўтарилаётганининг сабабини англабди. Бўри овдалигида болалари отардан битта кўзини ўмариб, паққос туширишган экан.

...Эртаси отарда янги қўй пайдо бўлибди. Кекса тажрибали чўпон бу бебош бўривачаларнинг гумдон қилган кўзиси ўрнига тўлови экани, бўри уни бошқа сурувдан етаклаб келиб қўшганини фаҳмлабди.

Бир неча кун ўтгач, қўй эгаси излаб келибди. Чўпон қўйни сурувга қандай келиб қўшилганлигини айтиб, уни эгасига қайтарибди. Лекин вазиятдан тўғри хулоса қилиб, охирини ўйлаган иккинчи чўпон ўз розилиги билан қўйини сурувда қолдирибди.

*Тинчликнинг маромига гар етса нутур,
Кўнгилнинг оромига зарар бул қусур.*

Хиссиётнинг жилваланиши

Қувончбой ЎРАЗИМБЕТОВ

Бугунги ўзбек шеърлятида ўз ўрнига, сўкмоғига эга бўлиб улгурган шоирларнинг бири Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Қорақалпоғистон халқ шоири Рустам Мусурмондир. Шоирнинг 2022 йили “Адабиёт” нашриётида нашр этилган “Бир жуфт сўз” шеърлий тўплами ўқувчилар томонидан илиқ кутиб олинди. Тўпландан шоирнинг 500 тадан ортиқ шеърлари, “Рух насибаси” достони ўрин олган. Улар ҳам шаклан, ҳам мазмунан ранг-баранг.

Муҳаббат бу инсоний табиатидаги шундай туйғуки, уни бадиий сўз тушунчаси бунёд бўлгандан бери ҳар бир шоир ўзича ифодалаб келмоқда. Рустам ҳам бу хосиятли туйғуни ифодалашга ўзича ёндашади. Шоирнинг “Хукм” шеърлида лирик қаҳрамон қалбига қуйилган муҳаббат туйғусини суд ҳукми билан қиёсланади. Ҳа, унинг қалбига муҳаббат туйғуси қуйилган, агарда у меҳмон бўлганида ёки кўнганида вақти келиб қалб уйини тарк этар эди. Демак, қалбга қуйилган сезим қамоққа қамалган маҳбусга ўқилган суд ҳукми янглиғ бир маротаба юз беради ва ўша ерда қолиб кетади. Ушбу ифодадан лирик қаҳрамоннинг муҳаббати қанчалик кучли эканини ўқувчи англаб етади ва унда ҳавас қилиш, ҳайратланиш туйғусини уйғотади.

*Гирдимда оқловчи, қораловчи – сиз,
Ўртада муҳаббат – энг одил ҳакам.
Дарҳол ҳукм ўқилди: Айбланувчи қиз
Қалбимга қамалиб кетишга маҳкум.*

Шоир қалбига ўрнашган муҳаббатнинг эгаси қизнинг сулувлигини ёки уни севиб қолишига сабаб бўлган бошқа асосларни келтириб ўтирмайди. Демак, қиз китобхон кўз ўнгида севилишга лойиқ эканлиги билан яққол намоён бўлади. Ҳаммаси бўлиб уч банддан иборат шеърнинг биринчи бандида сўз муҳаббат ҳақида бораётганига ишора ҳам йўқ. Шеърхонни бошқа бир йўналишдаги сўзлар билан чалғитишларгина бор. Учунчи бандда қалбга қуйилган муҳаббатнинг шун-

---

Қувончбой ЎРАЗИМБЕТОВ – филология фанлари доктори, профессор. 1962 йилда туғилган. Унинг “Сенга ишонаман” номли насрий тўплами, икки жилдлик танланган асарлари, “Қорақалпоқлар ҳақида сўз” рисоласи нашр этилган.

дай маҳкам эканлигини тасдиқлаб қўяди. Шеърнинг асосий ўзига хослиги унда муҳаббатни бир маротаба дангал айтилиши билан тақдирга битилган қисмат сифатида ифодалаш сингари ўзгача бадиий усубнинг қўлланилиши, фикрни етказиш учун бу мавзудаги шеърларда учрайвермайдиган бадиий деталларни фойдаланиши (окловчи, қораловчи, одил ҳакам, айбланувчи, ҳукм, асира), лириканинг асосий жиҳатларидан бўлган қисқалик. Мана ушбу сифатлар Рустамнинг шоирлик маҳорати етилиб, мураккаблашиб бораётганидан далолат беради.

Шоирнинг “Оқсарой” шеъри таъриф жанрида ёзилган. Одатда, бундай жанрдаги шеърларда ифодаланаётан объектни тарифлаш босимроқ келади. Лекин бу шеър улуғ саркарда Амир Темур қурдирган Оқсаройни тарифлашга бағишлангани билан у Ватан рамзи, унинг қудрати тимсоли сифатида ифодаланади. Шоирнинг бадиий изланишлари натижаси улароқ Оқсарой сулувлук ва қудрат тимсолига айланади. Бунда муаллиф бадиий ифодаланишнинг паралелизм услубидан унумли фойдаланган. Сулув қиз билан савлатли саройни қатора қўйиб ифодалаш унчалик келишмайдигандай кўрингани билан шеърни қалбга сингдириш вақтида шоирнинг танлаган услуби асарга мос тушганлигини англаш қийин эмас. Сулув қизнинг ҳусни жамоли унга ҳасад қилишга асос бўлса, Оқсаройнинг кўрки-савлати бу элнинг қудратига ҳасад қилувчиларнинг кўзига куйик. Бир эътибор қаратадиган жиҳат сулув қизга яхши ҳам, ёмон ҳам ҳайрон бўлиб боқса, салобатли саройни кўра олмаган ганимларнинг кўнгли вайронага айланади. Муаллиф бу ифодаларни қофия учун атайин қўлланган. Ушбу сўзлар тўлиқ қофия хизматини ўташ билан бирга мазмуннинг калитидир. Айниқса, “вайрон” сўзи кучли чиққан. У оддий қизганиш туйғуси эмас, кўрқув, ўзининг нимжонлигини ҳис қилиш.

*Дерлар, сулув қизнинг душмани ҳусн,
Яхши ҳам, ёмон ҳам боқади ҳайрон.
Сендаги гўзаллик, сендаги фусун
Ганимлар кўнглини айлаган вайрон.*

Демак, шоирнинг ижодий нияти аниқ. У лирик объектни оддий ифодалаш билан чекланмайди. Унга улкан юк юклайди. Ижодкор бугунги Ўзбекистоннинг қудратини намоён қилиш учун Оқсаройни рамз сифатида кўрсатувни ният қилган.

Улуғ сўз усталарининг асарларига назирагўйлик қилиш адабиётда ривожланган услубларнинг бири. Рустам бу жанрда ҳам қалам тебратган. Муаллифнинг “Мен Нукусни соғинаман” шеъри Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Ибройим Юсуповнинг “Мен Тошкентни соғинаман кўрмасам” шеърдан илҳомланиб, унга назирагўйлик қилиш ниятидан пайдо бўлган. Шуни айтиш лозимки, шеър бадиий маҳорат билан ёзилган. Ибройим Юсуповнинг шеърида Ўзбекистонга, унинг гўзал пойтахт шаҳри Тошкентга, умуман ўзбек халқига чексиз муҳаббати ифодаланган бўлса, Рустамнинг асарида муаллифнинг қорақалпоқ халқига бўлган иссиқ ҳис-туйғулари ўрин олган. Қорақалпоқ халқининг тарихи, фольклори, адабиёти намуналари, бугунги кунги кўркам сўз усталари бадиий нутқ, бадиий фикр орқали тилга олинади. Асарда қорақалпоқ халқининг менталитети, унинг миллий ўзига хослиги ёритилган.

*Бурун мен ҳам ҳайдар кокилни қўйиб,
Боболарим билан ўқ-ёйни суйиб,
От чопганман қуйруқ ёлини туйиб,
Мен Нукусни соғинаман кўрмасам.*

Шеърнинг яна бир ўзига хослиги унда қорақалпоқча ритм, интонация кўриниб туради. Бу шеър қорақалпоқ адабиётидаги терма жанрини эслатади. Терма жанрига мансуб шеърларда бир текис ритм борган сайин авж олиб уни яна ҳам кўркем қилади, шеър енгил ўқилади ва ундаги фикр оқимининг ҳам изчил ривожланиб боришига таъсир қилади. Шеърнинг ритми, интонацияси шундай темпога кўрилган, ундан чексиз кенг, бепоён дала поэзиясининг руҳи кўриниб туради. Биз келтириб ўтган бир банднинг ўзида “хайдар кокил”, “ўқ ёй”, “қуйруқ-ёл” сингари тушунчалар келтирилган, улар биз юқорида таъкидлаганимиздек кенг далаликларни, саҳройи руҳни ифодалаб, бутун бир халқнинг ўтмиши билан бугунини боғлайди. Бу шеър ўзбек китобхонига қорақалпоқлар ҳақида тушунчалар берса, қорақалпоқ китобхонларининг ўз элига, халқига бўлган муҳаббатини яна ҳам оширади. Шу ўринда бундай асарларнинг халқлар дўстлигини мустаҳкамлашдаги ўрни беқиёс эканлигини ҳам таъкидлаб ўтиш лозим.

Тўпلامдан ўрин олган “Полвон” шеъри ҳам характери бўйича юқорида таҳлил этилган шеър билан ўхшаш. Фольклор шеъриятнинг терма жанрига мансуб бўлган ушбу шеърда жанговар руҳ кучли. Сатрдан сатрга мардлик, ботирлик руҳият кучайиб боради. Шеърнинг ўқиши тезлиги фикр динамикасига таъсир этган. Фикр динамикаси эса асардан тушуниладиган мазмуннинг кўтаринкилигини, савлатлилигини таъминлайди. Полвон тушунчаси тагида элини ташқи ёвлардан кўрғайдиган жанговар аскарлар ҳам, улкан мусабақаларда эл ор-номусини кўрғайдиган ҳақиқий полвонлар ҳам назарда тутилади. Бу сифатни шеърнинг асосий лейтмотиви деб тушуниш мумкин.

*Чечан бўлса довга қўй,
Мерган бўлса овга қўй,
Йигитларнинг сараси
Полвон бўлса ёвга қўй.*

*Сири чиқмас сиртига,
Сира қайтмас ортига,
Кўрғон бўлар полвонлар
Миллатига, юртига.*

Чечан, мерган, полвон – булар халқ орасида алоҳида ҳурматга лойиқ инсонлар. Чечан довни ечиб берса, мерган ов овлайди, полвон эса келган ёвни қайтаради. Бизнинг кўз ўнгимизда мард, қайсар, элини севадиган ботирлар образи шаклланади. Шеърга мусиқа битилса аскарлар ижро қиладиган аскарий қўшиқ бўлиб чиқиши муқаррар. Ушбу шеърни ўқиган китобхоннинг вужудида патриотизм руҳи урхон ёйса таажжуб эмас.

Муаллифнинг ижодий диапазонининг кенгайишини, шоирлик маҳоратининг ортиб боришини унинг ўз асарларида дунёвий муаммоларни кўтариб чиқаётганидан ҳам кўриш мумкин. Рустамни ҳам ижодкор сифатида дунё миқёсидаги муаммолар кийнайди, изтиробга солади. “Тўзал дунё, тузал дунё” шеърида бутун жаҳонни якка шахс, одамлар тўдаси орқали кўради, унинг дарди ҳам, тўлғонишлари ҳам инсонларнинг феъли-қилмишида деб билади. Табиат ва жамият ўртасидаги алоқалар одамлар томонидан бузилиб, улар иккиси ҳам яккаланиб қолганликдан азоб чекаётганлигини сезинган инсон сифатида уларни қалб куйига тушириб жирлайди. Шеърда буткул сайёра якка одам образига кўчиради: “Отдай бўлиб чошиб юрсанг бўлмайдами? Соғлиқдан бахт топиб юрсанг бўлмайдами? Бошинг боғлаб, уйдан чиқмай ётиб қолсанг, Сенга ўзга сайёралар қулмайдами?”

Шоирнинг табиат билан жамият ўртасида қандайдур алоқалар ўрнатишни сўз ва унинг қудрати орқали амалга ошириш мумкин деган ечими зўр чиққан. Лирик қаҳрамон ўзини табиатдаги чексиз кучга эга Демон билан тортишиб, ундан табиатни, дунёни ҳар хил ёмон иллатлардан тозалашини талаб қилаётгандек тасаввур уйғотади. Фикрни ҳар хил суронлар орқали бериш, ундов ва бошқа тиниш белгиларини қўйиш, бир сатрнинг ичида бир қанча сўзларнинг бош ҳарфлар билан ёзилиши фикрнинг жарангдорлигини ва қатъиятлилигини англатади.

*Ёмғирларни, бўронларни тўхтатган сўз,
Яшинларни, тўфонларни тўхтатган сўз,
Шоир агар кўкга қараб нидо қилса,
Болаларни, суронларни тўхтатган сўз.*

*Тавба қилдим, нола қилдим, нидо қилдим:
Тўхта, бало! Тўхта, кулфат! Тўхта офат!
Гўзал дунё, айланайин, гўзал дунё!
Тузал, дунё! Тузал, дунё! Тузал, дунё!*

Не учун шоир инсонни бизни кўршаб тўрган дунёга, табиатга мурожаат қилишга ундайди? Не учун дунёда, табиатда содир бўлаётган зиён келтирувчи ҳодисалар – ёмғирлар, бўронлар, яшинлар, тўфонлар, балолар, суронлар учун шоир жавобгар, унинг сўзи уларни тўхтата олади, деб ҳисоблайди? Шеърни ўқисангиз мана ушбу каби саволларга жавоб олиш мумкин. Чунки, шоир бадий сўз эгаси, бу қисмат соҳибининг қудрати ҳам шу фазилатда кўринади, у инсоният дунёсидаги ҳар қандай иллатларни бошқа оддий одамлардан кўра эртароқ кўради, унинг мазмун-моҳиятига теранроқ кириб бора олади.

Муаллифнинг яна бир шеърда бозорда одамлар орасида кетиб бораётган лирик қаҳрамон дунёнинг ишларини ҳар бир бозорчининг қалб куйи, ташвишлари билан қиёслайди. Бозордан ҳар ким ўзига керакли буюмни, нарсани излайди, бировлари топади, иккинчи бировлари топа олмайди. Лекин барибир улар базорга келаверади. Бировлар секин юриб ўзидан сўнг келаётганларнинг юришига халақит берса, иккинчи бировлар елкасига ортган ботган юки билан бошқаларни туртиб кетишдан ҳам тоймайди. Чунки ҳар ким фақат ўзини ўйлайди, бу дунё фақат ўзидан иборат деб ҳисоблайди. Шеърнинг қуйидаги сатрлари жудаям таъсирли чиққан:

*– Пўшит-пўшит, болам,
Сабр қил, болам,
Агар билсанг ёруғ дунёда
Ўзингдан ҳам оғир юк йўқдир...*

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, бу шеъринг тўплам шоирнинг бадий изланишларининг ифодаси ўлароқ нашр этилган. Тўпламга кирган асарлар ҳар хил жанрларда, ҳар хил услубларда битилган. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Рустам шеъринг асарларининг янада кўркам, янада таъсирчан чиқиши учун бадий пунктуацияни ҳам, бадий лексикани ҳам, бадий синтаксисни ҳам ўта моҳирлик билан ишлата олган. Шунингдек, Рустам Мусурмон ижодининг кўпчилик қисмини лириканинг асоси бўлган шеъринг жанрлар ташкил этади. У ушбу жанрларни янада кўркайтиб, турлантираётир. Ҳозирги ўзбек адабиётида шоирнинг ўрни ҳам мана шу жанрларда кўринади.

Музаффар МИРЗО

Анда хуб зоҳирдур мўъжизот

*Ўн сақиз минг олам ичра ҳар не бор –
Ким қилурлар аҳли маъни эътибор.*

*Алишер Навоий,
“Лисонут-тайр” дан*

Инсоннинг маънавий эҳтиёжи мақсудида унга буюк неъмат – ақлу тафаккур, тилу нутқ вожиб қилинди. Ўн тўрт ярим аср муқаддам нозил бўлган ҳикмат тўла Китоб – Қуръон башарият ҳаётида маърифий ўзгаришлар ясагани айна бизнинг асримизда, асл инкишофини топди. Сомий алифбоси негизида шаклланган араб ёзуви (настаълиқ) том маънода Қуръон ҳукми амалиёти ва риоясига айланди. Мазкур ёзув негизида рақамлар вужудга келди. Бу феномен – ғайриодатий, камдан-кам учрайдиган, илоҳий мўъжизалар ечимга дастуруламал бўлди.

Ҳазрат Навоий “Фарҳод ва Ширин” да айтади:

*Биҳамдик фатҳи абвоб ил-маъони,
Насиб эт кўнглума фатҳ ўлмак они.
Кўзумга ул эшик қуфлин падида эт,
Анинг фатҳига килкимни калид эт.*

Талқини: Фақат Сенга (Аллоҳга) ҳамд (мақтов, миннатдорлик изҳори) билан маърифатнинг эшиклари очилади. Мазкур эшик қулфини ҳузуримда ҳозир айла ва қаламимни (шу қулфга) калид қил. Маънолар хазинасини дилимга тугмоқни насиб айла.

Музаффар МИРЗО – 1954 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тугатган. Унинг “Ўзук кўзидаги хат”, “Ҳақиқатдан дарс”, “Паноҳ” каби роман ва қиссалари чоп этилган. Юлиан Семёновнинг “ТАСС маълум қиладики...”, “Президент учун бомба”, Луи Арагоннинг “Қочқин”, “Жавоҳир” ва Нодар Думбадзенинг “Эзгулик садоси” романларини ўзбек тилига таржима қилган. “Шам ва Шамшир” (Навоий ва Бойқаро) роман трилогияси нашр этилган.

“Садди Искандарий”дан:

*Ул ишлар – деди, – бирга воқеъ дурур,
Гувоҳи анинг насси қотеъ дурур.*

Талқини: *“Деди: бу ҳодисаларнинг ўзаро узвий воқелиги айни ҳақиқатдир. Бу ишларга насс (Қуръон ҳукми, ояти) қатъий далиллари исботдир”.*

“Муншаот”дан:

“...насах ва таълиқ” хати била андоқ хоно битилсаким, ўқурда ўқур кишига таъвиши етмаса.

Талқини: *Хоҳ мактуб, хоҳ бадиий асар настаълиқ хатида, аниқ-тиниқ ёзилган тақдирдагина мутолаада мушкулот тугдирмайди.*

Алалхусус, ҳарфлар негизида рақам кашф этилиши, миқдор ва мезон меъёрининг яратилиши синоатли олам мўъжизалари хазинаси кулфига калид бўлди. Мавзуни ҳазрат Навоий шеърятини асосида таҳлил қилиш мақбул кўрилди.

*Зиҳи, такаллуми мўъжизизомким келгач,
Араб фасихларига ҳаром қилди ҳадис.*

Талқини: *(Муҳаммад алайҳиссаломнинг) сермаъно, идрокларни ожиз қолдиргувчи мўъжизакор сўзлари, бу ҳадис келгач, арабнинг фасоҳатли шоирларига такаллумни ҳаром – манъ қилинди.*

“Хазойинул-маоний”дан иқтибос бу байт онгу шуурни жўштирувчи мавҳум таъсир ва таассуротларни англашда равшанлик киритгандек, гўё.

Ҳазрат Навоий қалбларда мудом “Ғариб ихтилот ва ва ажиб ижтиҳод” уйғотгувчи, Еру Осмон, Ойу Қуёш теграсидаги илоҳий мўъжизот тафсирини Каломуллоҳдан излайди.

Назм мулки султони “Маҳбубул-қулуб”да буни алоҳида таъкидлайди:

*Кўнгул махзанининг қуфли тил ва ул махзанининг калидин сўз бил.
“Хазойинул - маоний”дан:*

*Тилинг ҳамиша ладуний улумига нотик,
Мудом кўнгулунг Илоҳий румузидин огоҳ.*

Талқини: *Тилинг ҳамиша ладуний – Аллоҳ ҳузуридан келган илмлардан сўзловчи бўлса, демак, дилинг Илоҳий рамз ва ҳикматлардан огоҳдир.*

“Ҳайратул-аброр”дан:

*Кунҳи зотингдин хирад гар бўлса аъмо, не ажаб,
Заррага юз минг қуёш моҳиятин билмак не ҳад?!*

Музаффар МИРЗО

Талқини: *Агар Аллоҳ инсон зотининг ақлини сўқир яратганида, у миқдор ва сон жиҳатдан хадсиз юз минг қуёш (сайёра, юлдузлар) моҳиятини англай олармиди?!*

Қуръонда тафсир этилган ҳикматли мўъжизалардан бири – Инсон феномени.
“Хазойинул-маоний”дан:

*Жон аросига кирар ҳар дам хиромон қоматинг,
Гарчи сокиндур алифким жонга бўлмишидур васат.*

Мажозий талқини: *“Алиф” ҳарфи жон сўзи ўртасида қандай сокин эрса, қалб деб аталмиш жавҳар инсон латиф вужудида шундай турғунлик топган.*

Шарқ мумтоз адабиёти назмий нафосати шундаки, арабий ҳарфлар замирида мажозий маъно-моҳият яширинган. “Айн” имлоси бадий кўчимда “моҳият”, “жиҳат” тушунчаларида талқин этилади.

Бу ҳикматли ҳодисани ҳазрат Навоий Абу Али ибн Сино заковатига қиёслаган ҳолда мушоҳада қилади.

“Садди Искандарий”да ҳазрат Навоий айтади:

*Деди: ҳикмат ойини ахтаришунос,
Ки бу ишга бор ўзга янлиғ қиёс.*

яъни донишманд мунажжим (астролог) фалакиёт илмига доир муаммолар ечимига албатта ўзига ҳос қиёс (мажвуд мажоз) билан ёндашади.

Назаримизда “Ҳайратул-аброр”дан келтирилган куйидаги иқтибос ва байтни худди шу талқинда шарҳлаш лозим кўринади:

Илм сипеҳрининг баланд ахтарлигидаким, жаҳл тунини ёрутмоқ учун “айн”и қуёшдин ва “лом”и ойдин ва “мим”и кундуздин нишона айтур...

*Ўзга далил истаса табъи сақим,
Басдурур одамда алиф долу мим.*

Талқини: *Фалакиёт (астрономия) илмида баъзи арабий ҳарфлар мажозий маънода рамзий аломатларни англади. Масалан “айн” – Қуёшни, “лом” – Ойни ва “мим” кундузга монанд ва ҳоказо. Шу нуқтаи назардан Инсон жисми билан боғлиқ Илоҳий мўъжизалар ботинан шу ҳарфлар негизиде, “алиф” – бўй-баст, “дол” – уйғунлик, “мим” – анбаршам, яъни анбар (хушбўй модда) мисолида талқин қилинади: Алалхусус, зарофату заковатда беқиёс, фазлу комил соҳиби – инсон жаҳолат тунини ёритувчи маёқ мақомига мушарраф бўлди. Бу ҳадис кўнгли эгрилар учун сўзсиз далолатдир.*

“Хазойинул-маоний”дан:

*Дегач абжад¹ бошига уйрулурлар,
Қамар бирла қуёш, яъни жаду аб.*

¹ Абжад – имло, ҳарф белгиси математикада маълум сон қиймати ифодалайди, мавжуд фазовий жисмлар миқдор нисбатида ўрганадиган, мантикий мушоҳада эга фан.

*Агар ҳикматда ул миқдор булким,
Ўқусун Бу-Али оллингда абжад.*

Талқини: “Абжад” илмининг ҳикматисиз Ою Қуёш, коинот сир-асрорларини англаш мушукул. Ҳатто энг улуг уламолар ҳам Абу Али Сино иқтидори қаршисида гўё “абжад”ни энди ўрганаётган ёш болаларга айланиб қолдилар.

*Жумла рақам килкига марқум ўлуб,
Борча улум оллида маълум ўлуб.
Тийрилигида не қалам, не рақам.
Балки рақам ояти жаффал қалам.*

Талқини: Унинг (Абу Али ибн Сино) барча асарларида рақамларни англатувчи хат кашф қилингандан сўнг бир қатор илмлардаги кўплаб жумбоқларга аниқ ва равшанлик киритилди. Алломанинг кашфиётида бу ҳолни на хат ва на сон ё ҳукм ояти эканини англолмай, ҳайратда қолган Аториднинг² қўлидаги қурғақлашган қалам бирдан ёзишдан тўхтаб қолди.

“Фарҳод ва Ширин”дан:

*Табишо риёзию Илоҳий,
“Алиф”, “бе”, “те”дек олинда камоҳий.*

“Садди Искандарий”дан:

*Китобатда бирдекдур алфу алиф,
Ҳисоб ичрадулар баса мухталиф.*

Талқини: Араб алифбосида “алиф” ва “алф” ҳарфлари бир хил имлода ёзилади. Лекин, шу билан бирга турли рақамларни ифодалайди. “Алиф” бир (1) сонини, “Алф” “минг”ни, абжадда эса моҳиятан 1, 30, 80 сонларини англатади. Адабиёт, математика ва дин илмларига оид китобларда “алиф”, “бе”, “те” ҳарфлари мажозий, баайни ўзгача маъно-моҳият, ажиб бир ҳикмат касб этади.

Шоҳид бўлганимиздек, Навоий илм-фан ривожига, илоҳий мўъжизалар тегра-сидаги муаммолар ечимида Абу Али ибн Синони кашфиёти муҳим аҳамиятга мо-лик эканлигини алоҳида таъкидлайди.

Буюк аллома наинки тиббиётда, математика, астрономия ҳам фалсафада тадри-жий инқилоб – эркин ўзгарувчан миқдорнинг сифат ўзгариши қонуниятига асос солди.

Буюк мутафаккирнинг дунёқараши ниҳоятда беқиёс, ғоявий баркамол бўлган. Бироқ у зот “динсиз диндорлар” таъкибидан руҳан азият чеккани рост. Шу боисдан улуг аллома бадииятида, нафис назмида мажоз санъати ўзининг гўзал ифодаси-ни топган. Ваҳйи илҳом қувваи жозиба – илоҳий иқтидор, илму ҳикмат мақомига кўтарилган.

² Аторид, Уторид – Меркурий сайёраси, мифологияда ижодкорлар бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси.

Музаффар МИРЗО

Мумтоз адабиётда ўзига хос анъана, “Ҳақдин ҳақ сўзни айтмоқ”нинг мажозий услуби “Лисонут-тайр”да латиф сайқалланган. Муаллиф тасаввуф илми ихлосман-ди мақомида намоён бўлади.

“Ҳамсатул-мутаҳаййирин”да мажоз – ҳақиқат кўпригига монанд кўрилади.

Мунча ишининг зимнида... “ал-мажозу қантаратул-ҳақиқат” иборат андин бўлгай.

“Кал-ваҳйул-мунзал” – қўнғилга ваҳйдек инган, руҳбахш дилкаш, нафис байтлар, албатта ҳақиқат ва тафаккур маёғи бўлмиш мажоз ҳосиласидир.

...Гар сен идрок айласанг, айни ҳақиқатдур мажоз.

Улуғ мутафаккир ўн тўрт аср муқаддам нозил бўлган ҳикмат тўла Китоб оятларидаги мўъжизотнинг асл моҳиятини очиқ-ойдин тафсир этиш таъкиб этилган даврда яшаган ва ижод қилган. Шу сабабдан ҳазрат мажозни, яъни сўзни туб маъносида эмас, балки қиёсан бошқа маънода ишлатган ва бу таҳқиқни ҳақиқат кўприги, деб билган.

“Чун аларга бизоат мартабаси тавҳид воқеъ бўлгандур, ҳақиқат жамолин мажоз музоҳири мушоҳадасида муояна кўруб, беихтиёрликлар даст берур эркандур.

Талқини: “Ҳақиқатнинг туб моҳиятини теран идрок этмоқдек илоҳий завқу шавқ фақат мажоз санъати устаси, яъни сўзни кўчма маънода истифода қилмоқ иқтидорига этишган кишигагина насиб этар экан.

Навоий том маънода “Мажознинг комил билимдони” унвонига мушарраф бўлди. Тангридан қалбига инган илоҳий эҳтирос ва мақсудлар ҳикматли воқеа-ҳодисотларга айланди.

“Лисонут-тайр”дан:

*Бу номадурур Каломи мунзалга адил,
Ё юқоридин ваҳй кетурди Жабраил.
Воридоти Аршдин пайғомдек,
Воқеоти ваҳй ила илҳомдек.
Ҳарна кўрса воқеа таъбир анга,
Кўргани ўқ юзланиб бир-бир анга.*

Талқини: Шарқ мумтоз адабиётида ҳақиқий ёки хаёлий ўқувчига шеърий мактуб тарзида битилган бадий асарлар аслида шоир дилига Аршдан инган дард, Жабраил (алайҳиссалом) восилидаги адолатли Калом, ваҳй ва илҳом билан боғлиқ ҳодисадур. Ҳар ҳолда бу воқеани таъбирга эмас, шукуҳли оғриққа йўйган маъкулрок.

Улуғ шоир бу гоёни давом эттириб, “Насойимул-муҳаббат”да дейди:

“Ва ул назмлар агарчи зоҳир юзидин афсонадур, аммо ҳақиқат юзидин ҳақойиқ кашфи ва маориф баёнига баҳонадур”.

Талқини: *Зоҳиран шеърят мўъжизадек туюлади, аммо ҳақиқат нуқтаи назари билан эътибор қаратганда, моҳиятлар кашфишига ва маърифат шарҳида бу бир баҳона-ю сабаб, холос.*

Навоий илоҳий рамзларни сўз маъзи истиорасида таҳлил қилади.

*Бурун қилди иқбол қисмат манга,
Ки ёр ўдилар ақлу ҳикмат манга.
Анга ҳамдким илми лорайб эрур,
Ҳамул илм ила олимул гайб эрур.*

Талқини: *Шаксиз тўғри, дин илми ҳикматига тўла Куръон воситасида келажакни тасаввур қилмоғим учун менга аввалдан, ақлу ҳикматга ҳамрозлик қисматини тақдир этган билимдон Аллоҳга ҳамд (шукр).*

Навоий ақлу ҳикмат рўёбини шаксиз риёга йўл очгувчи зухд, тақво ва тоатда эмас, аксинча тасаввуф илмида кўради:

“Ботин ҳолида дағи бийик маротиб ҳосил қилиб, гариб кутуб ва расойил тасаввуф илмида алардин рўзгор аврогин музайян қилди...”

Талқини: *У зот (Жомий) ботин ҳолида – ички маънавий олам кайфиятида буюк рутбага ундади. Ажойиб ва ноёб китоблар ва рисоалар тасниф этиб, тасаввуф илмида фақирнинг умр дафтарига зийнат бахш этиб, мақсуд манзилига йўл кўрсатади.*

Маънилар хазинасидан яна бир эътироф:

*Мазохирдин жамолинг меҳригар зоҳирдурур тонг йўқ,
Қачон заррот хайлиманъинури офтобайлар.*

Талқини: *Заминдаги барча тирик мавжудот карами кенг (Аллоҳ) жамоли намоён бўладиган манзилга кўз тиккан лаҳзаларда ҳатто офтоб нури ҳам бу илинжга монелик қилолмаслигидан таажжубда қоласан, киши.*

Ҳазрат Навоий ўз даврида, ўн саккиз минг олам, дея таърифлаган коинот саҳнидаги кўз илгар-илгамас улкан сайёрадан кичик жисмлар ўз ҳолича эмас, балки қодир Аллоҳни ягона, абадий, комиллик сифати билан мавжуд, барқарор эканини таъкидлайди:

“...зарротидин ҳеч заррага вужуд ва қивом ўзи била эмас, балки анинг қайюмулуғи мутлақ сифати била муъарро (пок ва озоддур) ”.

Дарҳақиқат, беш юз эллик йил аввал Навоийнинг назмий мисраларга жо бўлган ваҳйи мужда – илоҳий мўъжизот: сайёралар, ер курраси, Инсон феномени, мана шу ва шунга ўхшаш жумбоқлар инъикоси илм-фан юксак тараққий этган бизнинг давримизда ҳақиқий исботини топди.

Музаффар МИРЗО

Назм мулки султони “Ҳазойинул-маоний”да: сир-синаотли оламнинг ҳикматга бой ғазнасига, ундан баҳра олмоқ учун ҳаёлий тасаввур, таассуротлар замирини йикмоқ кераклигига урғу беради.

*Ботин ҳаримида тиласа махзани ҳузур,
Зоҳир уйи асосига вайроналиғ керак.*

Илоҳий мўъжизалар таҳқиқи захмидан оғринмаган Навоий “Вақфия”да: “Оз фурсатда ул ҳазрат ваҳйасарлик (илоҳий, қудратли) сўзи ва илҳом хосиятлиғ ваъдасидек сўзумга пок маоний гавҳари тож ва ўзумга пок гавҳарлик аҳли маоний муҳтож бўлди”, дея қайд этади.

Ҳазрат Навоий моддий-мавҳум оламни метафизик ҳодисалари тафсирида “ақли кулл” (энг баркамол ақл) га эътимодда бўлади.

“Лисонут-тайр”дан:

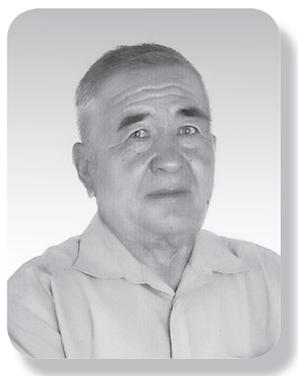
*Ақли кулл ҳайратда Зотинг бобида,
Зот йўқ ҳар бир сифотинг бобида.*

Талқини: *Фазлу ҳислату бобида Сенга тенг келадиган зотнинг ўзи йўқ, ҳатто моҳиятсиз кашфларингдан энг етук, баркамол ақл ҳам ҳайратдадир.*

Бир қарашда ҳақиқатдан йироқдек, аммо илм-фан юксак тараққий этган XX асрда ўз кашфини топган, Қуръоний мўъжижа – Инсон.

“Илоҳий мўъжизалар зимнида яширин ҳазина ичра ўзлигини англашмоқ мақсудида “Одамзоти яратилиши”дек ҳикматли ҳодиса беш юз йил аввал, Алишер Навоийнинг назмий байтларида тафсир этилишини ўзи мўъжиза.

**Салоҳиятли,
сермаҳсул, саодатли
ОЛИМ**

Норқизил КЕНГБОЕВ

Дамин Тўраев билан илк бор 1968–1969 йилларда Самарқандда ўқиш илинжида юрган кезларимда танишганман. У билан институтда ўтказиладиган турли тадбирларда ва устозим, беназир инсон Ўзбекистон халқ шоири Нормурод Нарзуллаевнинг Самарқанддаги “Гагарин” кўчасида жойлашган хонадонида таниқли олимлар, ёзувчи ва шоирлар билан тез-тез учрашиб турар эдик. Суҳбатларимизда ўша даврнинг етук адабиётшунос олимлари Худойберди Дониёров, Нуриддин Шукуров, Сайдулла Мирзаев, Иноятулла Сувонқулов, Исроил Мирзаев, ёзувчи ва шоирлардан Бобомурод Даминов, Душан Файзий ва бошқалар бўлар эдилар. Бу каби суҳбатларимиз Дамин акани илм йўлларига, мени эса бадий ижодга қизиқишимизни орттирган бўлса ажаб эмас.

Бу суҳбатларида Дамин Тўраев муҳокама бўлаётган мавзуга ўз фикрида қатъий туриб илмий равишда далиллар асосида муносабат билдириши мени ҳайратга солар эди.

Шундан буён Дамин ака билан тез-тез учрашамиз, Қарши шаҳрида бўлиб ўтадиган тадбирларда доимо биргамиз.

Домланинг 1974 йилда “Ҳозирги ўзбек қиссаларида сюжет проблемаси” мавзусида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилганида бир қувондик.

1986 йилда ўзбек филологияси ва хорижий тиллар факультети декани бўлганида, 1993 йилда Қарши давлат унверситети ўзбек адабиёти кафедраси мудири бўлганида, 1994 йилда “Ҳозирги ўзбек романларида бадий тафаккур ва маҳорат муаммоси” мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилганида яна қувондик.

Домланинг фарзандлари давлатимизнинг масъул вазибаларига ишга ўтганларида, набиралари Азизбекжоннинг Япония миллий унверситетига талаба бўлганларида яна ва яна қувонавердик.

Кўп йиллик кадрдонимизнинг ҳаётда эришган ютуқлари бизнинг ҳам ютуғимиз эмасми ахир.

***Норқизил КЕНГБОЕВ** – 1949 йилда туғилган. Самарқанд давлат педагогика институтини (ҳозирги СамДУ) тамомлаган. “Азим шоир”, “Шомурод шоир”, “Бозор полвон”, “Бозор Полвоннинг армони” номли дostonлари, илмий ва публицистик асарлари нашр этилган.*

Ҳар бир сўзида том-том маъно, вужудидан самимият, эзгулик, юзидан нур ёғилиб турган бу олим билан суҳбатлашган сайин суҳбатлашгинг келаверади.

Матбуот саҳифаларида чиқаётган мақолалари, бирин-кетин нашрдан чиқаётган китоблари профессор Дамин Тураевнинг салоҳиятли, кенг қамровли, билимдон сермаҳсул олим эканлигидан далолатдир. Унинг нашр этилган илмий асарлари рўйхати билан танишсангиз сиз ҳам бунга амин бўласиз.

“Ҳаёт ва сюжет”, “Ўзбек адабиётида реализм масалалари”, “Бадий талқин йўлларида”, “Ўзбек романларида бадий тафаккур ва маҳорат муаммоси”. “Давр ва ижод масъулият”, “Янги Ўзбек адабиёти”, “Ҳаёт манзаралари” эсселар, “Рангин тасвирлар жилоси”, “Мумтоз ижод сабоқлари”, “Ҳаёт манзаралари” эсселар, тўлдирилган қайта нашр, “Ўзбек тетралогияси”, “Маънавий олам талқинлари”.

Ҳаётдаги шиорингиз нималардан иборат, деган саволимизга домла қўйидагича жавоб берди:

– Инсон яшамок ва яратмок орзусида яшайди. Яшаганда ҳам ҳаётнинг мазмун-моҳиятини англаб, жамиятдаги ўз ўрни ва бурчини ҳис этиб яшаш бахтиёрликдир. Бахт жуда мурракаб тушунча. Унга ҳамма давр, ҳамма шароитлар, ҳамма одамлар учун ярайдиган битта яхлит жавобни топиб бериш қийин.

Профессор Дамин Тўраевнинг “Илм ва ҳаёт йўлларида” номли адабиётшуносликка оид илмий китобида Республикамиздаги йирик адабиётшунос олимлар унинг олимлик салоҳиятига, босиб ўтган ҳаёт йўлига қўйидагича баҳо берганлар. Наим Каримов, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор:

– Ҳаёт бор экан, ҳасад ҳам яшайди. Азамат дарахтларга зомин бўлган печакларни қуритиш мумкин-ку, ҳасадни тугатиш инсон зотининг қўлидан келмайдиган кўринади. Шунинг учун ҳар бир инсон хоҳ шифокор хоҳ қурувчи бўлсин, ҳасад деган қўшниси борлигини унутмаслиги ва бутун умри давомида худди чегарачидек хушёр яшаш лозим. Дамин Тураевнинг ҳаётномасидан келиб чиқадиган хулоса ана шу.

Сўнгги йилларда ўзбек адабиётидаги роман жанри масалаларига бағишланган кўплаб номзодлик ва докторлик диссертациялари майдонга келди. Дамин Тўраев 80-йиллар охири 90-йиллар аввалида роман жанрининг ўзбек адабиётидаги мавқеи ошиб, аксар ёзувчиларда романий тафаккур шаклланаётганини биринчилардан бўлиб сезган ва бу ўта мураккаб жанрга қўл урган эди. 1994 йил докторлик диссертацияси устидаги бир неча йиллик ишларини ниҳоялаб уни шу йили муваффақият билан ёқлади.

Умарали Норматов, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор:

– Даминжон мен учун аввало очиққўнғил, ростгўй, самимий инсон, дилкаш суҳбатдош сифатида ғоят ардоқли.

Унинг “Ҳаёт манзаралари” номли китобида фақат камина эмас, миллий университет адабиёт кафедрасидаги соғлом илмий-ижодий муҳит, улуғ устозлар ҳақида чин дилдан айтилган юксак эътирофлар келтирилган мароқли ҳаётий лавҳалар асарга алоҳида зеб бериб турибди. Ғулом Каримов, Субутой Долимов, Озод Шарафиддинов, Лазиз Қаюмов каби олимлар ҳақидаги эътиромга тўла дил сўзларингиз учун сизга ташаккур.

Наримон Ҳотамов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими:

– Дамин Тўраевни менга шоир Нормурод Нарзуллаев таништирган. Улар азалдан кадрдон ака-ука, бир-бирининг кўнглидан муносиб ўрин олган дўст эканлар.

Унинг хушфезллиги, хушсуханлиги, кўнгли очик истараси иссиқлиги камтарлиги, оқибатлилиги, давраларда ўзини тута билиши унга бўлган меҳримни ошириб юборди. Мен унинг феъл-атворидаги дўстларга бўлган эътиқодини, самимиятини, оқибатлиликини қадрлайман. Унинг дилидаги гапи ҳам, тилидаги гапи ҳам бир хил. Иккиюзламачиликни, қалбакиликни билмайди. Ҳам адабиётшунос сифатида, ҳам даврадош биродарим сифатида Даминнинг илмий фаолиятдан хабардорман. У Қарши давлат университети тарихида биринчи марта филология фанлари доктори унвонига сазовор бўлди.

Дамин Тўраевнинг ёзиш услуби ўзига хос. Баёнлари аниқ ва раvon, фикрлари холис ва ҳаётий, чиқарган ҳукмлари мўлжалга тўғри бориб тегадиган ва адолатли.

Бир нарса ҳеч ёдимдан чиқмайди Даминжоннинг докторлик ҳимоясида Илмий кенгашни бошқариб бораётган ўзбек адабиёти илмининг отахони Иззат Отахонович унинг илмий баҳслардаги жавобларини эшитиб, “Бугунги адабиётшунослигимизга ана шундай тадқиқотчилар керак”, дея ўзининг хурсандчилигини баён қилган эди.

Алломанинги бу гапини эшладан мақсад шуки, Даминжон ўзининг илмий салоҳияти билан бу ишончни оқлади, ўзбек адабиётшунослиги тараққиётига муносиб ҳисса қўшиб келмоқда.

Нўъмон Раҳимжонов, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими, филология фанлари доктори, профессор:

– Дамин Тўраевнинг “Ҳаёт манзаралари” номли эссе-хотира китоби, адабиётшунослигимизда қайд этилганидек, ўзбек мемуар адабиётини бойитган асар сифатида эътиборлидир. Бу китобда таниқли адабиётшунос ва тажрибали педагогнинг кутилмаганда географ, тарихчи, этнограф, социолог ва истеъдодли ҳикоячи сифатида янги кирралари очилганини кўрамиз.

Муаллиф эсселаридаги XX аср ўзбек адабиёти илмининг дарғалари Иззат Султон, Субутой Долимов, Ғулом Каримов, Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарофиддинов, Лазиз Қаюмов ҳамда Зулфия, Пиримқул Қодиров, Одил Ёқубов, Ўткир Ҳошимов, Нормурод Нарзуллаев сингари устоз адиллар ижоди, одамийлик фазилатларининг бадиий талқинлари китобхонларни бефарқ қолдирмайди.

Улуғбек Ҳамдам, ёзувчи:

– Ўзбек адабиёти – улуг адабиёт. Унинг тадқиқотчилари юртимизнинг ҳамма вилоятларида истиқомат қилишади. Лекин бу борадаги гапнинг тўғриси шуки, адабиётимизнинг вилоятлардаги тадқиқотчилари орасида бадиий жараён билан ҳамқадам юрганлари унча кўп эмас. Филология фанлари доктори, профессор Дамин Тўраев ана шу кам сонли олимлардан ҳисобланади.

Профессор Дамин Тўраевнинг мен мутолаа қилган китобларидан бири “Рангин тасвирлар жилоси” деб номланади ва унда замонавий ўзбек насрининг кейинги одимлари ҳақида илмий залворга эга талай мақолалар бор.

Нафас Шодмонов, филология фанлари доктори:

– Профессор Дамин Тўраевнинг “Рангин тасвирлар жилоси” номли адабий-танқидий мақолалар мажмуаси сўнгги пайтларда адабиётшунослигимизда содир бўлаётган ўзгаришлар, кашфиётлар таҳлилига қаратилган.

“Ҳаёт манзаралари” рисоласида ота-боболаримиздан авлоддан-авлодга ўтиб келаётган анъаналар, миллий қадриятларимиз, фарзандлар тарбиясидаги

ота-она бурчлари, одамийлик, ўзаро меҳр-муҳаббат, оқибат, устоз ва шогирд ўртасидаги ҳурмат эътибор, самимият каби барча ижобий инсоний туйғулар баралла тараннум этилади.

Домланинг устозлик мақомида куюнчақлик билан олиб бораётган ишлари ҳаётда катта-ю кичикка яхшилик улашиб яшаши, меҳр-оқибатлилиги, камтарлиги ва бошқа ижобий инсоний фазилатлари халқимиз орасида катта обрў топишига сабаб бўлди.

Дамин Тўраевнинг сермаҳсул олимлик салоҳияти, адабиётшуносликка оид сермазмун асарлари, кўп йиллик илмий педагогик фаолияти ҳақида атоқли олимлар, ёзувчи ва шоирлар, журналистлар Республикамизнинг нуфузли газета ва журналларида ўз фикр-мулоҳазаларини холисона баён этиб келишмоқда. Жумладан домланинг 2020 йилда нашр этилган “Маънавий олам талқинлари” номли китоби ҳақида таниқли публицист Аҳмаджон Мелибоевнинг “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2022 йил 3 июль сониди ёзишича, муаллиф Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййид ижодига жиддий эътибор бериб анча салмоқли тадқиқот тайёрлаган. Шоирнинг “Чинорлари ўргатгайдир ўй сўришни, ҳамда минг йил жим туришни” деган икки сатрини келтириб, уларда заҳматқаш халқимиз табиатидаги энг яхши ҳислатлар оғир вазминлик, сабр-тоқат, ҳар қандай ҳолатда ҳам ақл-идрок билан иш тутиш ўз аксини топганини таъкидлайди ва “Катта тафаккур эгаси бўлган шоиргина чинорлардаги бундай маъноларни англаб етади деган ҳулосага келади.

“Илм эгалланг! У саҳрода дўст, ҳаётда йўлдош, бахтиёр дақиқаларда раҳбар, қайғули онларда мададкор, одамлар орасида зебу зийнат, душманларга қарши курашда қуролдир”.

Boychiborim tol chiviq

Xurram RAYIMOV

Shamol

Shamol esar yo'lida,
Supurgisi qo'lida.
Go'yo farrosh kampir u,
Oq niyat mo'l ko'nglida.

Gar kuchga kirsam bormi,
Avjga yuz bursam bormi.
Chayqaltirar o'rmonni,
To'lqinlata ummonni.

Bulutlarni ko'chirar,
Yo'lda ne bor uchirar.
Qo'zg'atib qor-bo'ronni,
Boshlar to'zon-so'ronni.

Oshib o'tar tog'lardan,
Kesib o'tar bog'lardan.
Quriganga aylar do'q,
Chiriganni etar yo'q.

Qayda mag'zava, makrub,
Virus bormi, yo mikrobo.
Boshidan nayza sanchib,
Ustidan o'tar yanchib.

Xurram RAYIMOV – Sobir Termiziy mukofoti sovrindori. 1950 yilda tug'ilgan. Termiz davlat pedagogika institutining o'zbek filologiyasi fakultetini tamomlagan. Uning "Mohitabonim", "Oq tulpor", "Qalbimdagi qush", "Inja tuyg'ular" kabi o'ndan ortiq she'riy to'plamlari nashr etilgan.

Sogʻlom boʻlsin der odam,
Poklansin der keng dalam.
Charaqlab turib osmon,
Nurga toʻlsin der olam.

Shamol esar yoʻlida,
Supurgisi qoʻlida.

Goʻyo farrosh kampir u,
Oq niyat moʻl koʻnglida.

Boychiborim tolchiviq

Boychiborim, boychibor,
Gijinglaysan bunchalar.
Faraz qilib koʻrdingmi,
Sevishimni qanchalar.

Yaqin doʻstimsan mening,
Qadrdomim gʻirotim.
Koʻrsam seni qalbmida,
Joʻshar doim gʻayratim.

Koʻrganlar deydi bizni:
– Qarang shamoldek yelar.
Uchqurlikning boisi,
Eng sinalgan doʻst ular.

Tolchiviq boʻlmasdan gar,
Boʻlganingda chin tulpor.
Ehtimol bundan koʻproq,
Toparmiding eʻtibor.

Kenguru

Qorningdagi toʻrxaltadan olib joy,
Dilband yashar qoʻshilishib oʻzingga.
Yer-u koʻkka ishonmassan hoynahoy,
Jondan aziz koʻrinar u koʻzingga.

Qani edi dunyodagi bor jonzot,
Bu sehrni yuragiga joylasa.
Qani edi barcha tirik mavjudot,
Farzandiga sendek mehr boylasa.

O'ynab yog'ar tomchilar

Ravshan ISOQOV

Muzqaymoq

Jon rohati muzqaymoq,
Baxsh etar orom, salqin.
Shokolad, sutu qaymoq,
Ko'ngilga biram yaqin.

Yozda to'yib yalayman,
Oh, ta'mi maza, maza.
Tomog'imni ayayman,
Turgan-bitgani muz-a?!

Shokolad, sutu qaymoq,
Jon rohati muzqaymoq.

Tomchilar

O'ynab yog'ar tomchilar,
Kuylab yog'ar tomchilar.
Qulog'imga shivirlab,
So'ylab yog'ar tomchilar.

Ravshan ISOQOV – 1956 yilda tug'ilgan. Toshkent davlat universitetining (hozirgi O'ZMU) jurnalistika fakultetini bitirgan. She'rlari "Sohil ohanglari", "Bir qishloq bolalari", "Kichkintoylar uchun bayramlar kitobi" kabi to'plamlarga va boshlang'ich sinf darsliklariga kiritilgan. Shoirning boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari va o'quvchilariga mo'ljallangan "Alifbe bayrami" hamda "Xayr, birinchi muallim" nomli ssenariylari, "Oydan oydin ertagim", "Vatan vasfi", "Istiqlol sururi" nomli kitoblari chop etilgan

Shivir-shivir shivirlar,
Suv ichadi tomirlar.
Suvga to‘lar bog‘-hovli,
To‘lib oqar quvurlar.

Bulutlardan elchilab,
Yomg‘ir yog‘ar tomchilab.
Kamalak olib kelar,
Quyoshdan suyunchilab.

G‘oz

Avvalgi yoz,
Akam Niyoz.
Sovg‘a qildi
Ajoyib g‘oz.

Don yemaydi,
Suv ichmaydi.
Qanoti bor,
Hech uchmaydi.

Rost gap Maston,
Ishonmasdan
Yurma g‘ozim,
Plastmasdan.

Bolaligim

Bolaligim – bolaligim,
Sho‘x shalola – soyligim.
Umirning baxtli dami –
Quyosh, yulduz, oyligim.

Qanot qoqqim keladi,
Suvday oqqim keladi.
Yuraklarga cho‘g‘ tashlab,
Olov yoqqim keladi.

bolaligim beg‘ubor,
Xar dami qilar humor.
Qalbim hamroh hamisha,
Tark etma, ketma zinhor.

Baxtga ko'ming dunyoni

Dilnoza AZIZOVA

Kungaboqar

Tongning otishin kutib,
Tog'larga intiq boqar.
Shuning uchun oftobning,
Qizimish kungaboqar.

Kun bo'yi onasining,
Oltin sochin yuvarmish.
Onasin ketgan tomon,
Qarab uxlab qolarmish.

Oqshom pardasin tutib,
Aytarkan uzoq alla.
"Uxlab orom ol endi
Malla qizginam, malla" –

Deb u uchun tun bo'yi,
Berarkan ertak aytib.
Uxlaganda zaminga,
Qo'yarkan baxtlar to'qib.

Oftob yana yumush-la,
Yugurarmish tong sahar.
Onasiga to'yolmay
Hamon lol kungaboqar..

***Dilnoza AZIZOVA** – 1985 yilda tug'ilgan. Qo'qon davlat pedagogika institutining o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishini tamomlagan. "Chorlayotgan baxt", "Eng mashhur asar", "Shirin choy", "Kitobsevar musicha", "Jajji farishtam" kabi kitoblar muallifi.*

Muzqaymoq

Bo‘ri, ayiq, quyonvoy,
Sayohatga borishdi.
Qaytayotib barchasi,
Muzqaymoqlar olishdi.

– To‘yib yedim! – der Ayiq –
Maza ekan qaymog‘i.
Ammo quyon shamollab,
Og‘rib qoldi tamog‘i.

Terib keldi o‘rmondan,
Bo‘rivoy turfa giyoh.
So‘ngra damlab ichirdi –
Quyon sog‘aydi shu chog‘.

Mening aziz do‘stlarim
Terlab muzqaymoq yemang.
So‘ng og‘rib tamog‘ingiz
“Voy-voy, tamog‘im” demang!

Gap uqmas

Hoy uloqcha, uloqcha,
Gapga kirmas quloqchang.
Og‘ritding-a, dilimni,
Yamlab yebsan gulimni.

Qara payhon etibsan,
Suvni to‘kib ketibsan.
Qamab katakxonanga,
Arz qilaman onanga!

Oymomo

Derazamdan mo‘ralab,
Qarab turar oymomo.
Yarim tillik qovunga,
O‘xshaysan-a, xoy momo.

O‘n besh kunda, o‘n besh kun
Ko‘rinadi bir o‘zi.
Bilsam tishlab qo‘yarkan
Tun kirguncha kunduzi.

Бизда шундай хангома

Келдибек МАЪМУР

Чолларнинг йигити

Соқи бобо саксон ёш,
Ҳали соқол қўймади.
Ҳассани-ку гапирманг,
Пахтали тўн киймади.

Дазмолланган кастюм-шим,
Бўйнида бўйинбоғи.
Бир дақиқа турмас жим,
Ширин сўзи яроғи.

Ҳар доим кузатамиз,
У ёшлар орасида.
Деймиз ҳавас билан биз,
Чолларнинг сарасида.

Бирам дилга ёқимли,
Насихати, ўғити,
Эмишки, у чолларнинг
Ичидаги йигити.

Отанинг танбеҳи

Ўғримисан, ўғилчам,
Тўғримисан, ўғилчам?
Қинғирми ё қийшиқми?
Эғримисан, ўғилчам!

Олган бўлсанг олдим де,
Билмай қилиб қўйдим де.
Камбағал бу отадан,
Жонгинамдан тўйдим де.

Келдибек МАЪМУР – 1953 йилда туғилган. Қўқон давлат педагогика институтини тамомлаган. “Дил изҳори”, “Иймон қўёши” номли тўпламлари чоп этилган.

Дашном келар ҳар ёқдан,
Бегона-ю қондошдан.
Болам, беайб – бўлмасанг,
Кечвораман бу бошдан.

Ёмон ишни бидъат бил,
Ҳалолликни одат қил.
Эгри бўлма, тўғри бўл,
Қурук нон еб роҳат қил.

Тухмат қилса қилсинлар,
Мазах қилиб қулсинлар.
Ҳақиқат очилганда,
Уялишиб турсинлар!

Девор ортидаги бахт

– Қўшнижоним, қарангга,
Деворимиз қулабди.
Меҳримизни меҳрга,
Парвардигор улабди.

– Ҳа, қўшни, ёлғиз қолиб,
Девор қолди қаровсиз.
Мана охир-оқибат,
Бўлиб қолди яроқсиз.

– Сўққабошман ман ҳам қаранг,
Бир кесовман кераксиз.
Сизни қўмсаса қўнгил,
Ўтолмасдим сўроқсиз.

Асло хафа бўлмангиз,
Девор бўлсин қулаган.
Шу баҳона Яратган
Тақдиримиз улаган.

Туғилган кун

Бизда шундай ҳангома,
Қизиқ туғилган кунлар.
Мен бошласам урушни,
Хотин қурғур яқунлар.

Мен йигирма иккинчи
Июнда туғилганман.
Хотин тўққизинчи май,
Баъзида бўғилганман.

Мен бошласам гар жангни,
Хотин дарҳол тўхта дер.
Бу беш йиллик урушмас,
Урушга қўй нукта дер.

Адабий ҳаёт

* * *

3 ноябрь. Ёзувчи Маматкул Ҳазратқуловнинг "Икки соҳил" номли китоби нашрдан чиқди. Ушбу китобга ёзувчининг турли йилларда ёзилган ҳикоялари, қиссалари киритилган.

* * *

4 ноябрь. Ўзэкспоарказ Миллий кўргазма мажмуасида ўтказилган "Tashkent Book Fest – 2022" III Халқаро китоб кўргазма-ярмаркаси доирасида Аҳмаджон Мелибоевнинг "Ўзимдан ўтганлари", Исажон Султоннинг "Алишер Навоий", "Маъсу-ма", Нормурод Норқобиловнинг "Қорабўри" китоблари тақдими ўтказилди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида уюшма аъзоси, шоир Одил Ҳотамовнинг "Хирмон" сайланма китоби тақдими бўлиб ўтди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, таниқли шоир Ашуралӣ Боймуроднинг "Учинчи уйғониш" номли китоби тақдими бағишланган адабий-маърифий кеча бўлиб ўтди.

* * *

22 ноябрь. Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида "Туркий адабиёт дурдоналари" номли 100 жилдлик китоблар тақдими бўлиб ўтди. Тўпламга умумтуркий адабиётнинг қадимги даврларидан то XXI асрнинг шу кунларига қадар яратилган сара намуналари, Ўзбекистон, Туркия, Қозоғистон, Қирғизистон, Озарбайжон, Туркменистон ва Венгрия давлатларининг атоқли шоир ва мутафаккирларининг асарлари киритилган.

* * *

28 ноябрь. Ўзбек Миллий академик драма театрида Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али таваллудининг 80 йиллигига бағишланган тантанали адабий-бадий кеча бўлиб ўтди. Унда кенг жамоатчилик, турли ташкилот ва идоралар вакиллари, зиёлилар, ёзувчилар, шоирлар, ижодкорлар, олий ўқув юртлири талабалари қатнашди. Тадбир аввалида Муҳаммад Али ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилувчи фильм намойиш этилди.

МУНДАРИЖА

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Пўлат МЎМИН. Эй, муҳаббат, шунчалар фусункорсан.....4

НАСР

Неъмат АРСЛОН. Хўтама. *Роман* 10

Қўчқор НОРҚОБИЛ. *Икки ҳикоя*.

Офтоб оғушида қолган муҳаббат 66

Мени кечиринг, катта эна!.....75

Фуркат АЛИМАРДОН. *Икки ҳикоя*

Гирбайди. 101

Мен. 103

Илёс ЭШМУРОДОВ. Ҳаётий ҳикоялар 142

Абдулла Аҳмад МУҲАММАДАЛИ. Ният ижобати 148

НАЗМ

Фарида АФРЎЗ. Осмондан ой тушди, ишқдай мулоим 49

Шоира ШАМС. Менга ошиқлик ҳавас, ҳажри – алам 56

Муслима КОМИЛЖОН қизи. Умрим япроқ тўкар хазон фаслида.62

Юсуф ХУДОЙҚУЛ. Ёмғир инди кўксимга чоғи 79

Абдулла ҚЎШБОҚ. Дардларни чизаман осмондай йирик 86

Ғуллом АБДИЕВ. Ўтган кунларингни эслайсанми ҳеч 91

ДУРДОНА

Шоҳ Исмоил ХАТОИЙ. “Найларам ул жаннати, ичинда дилдор
бўлмаса”.....96

ИЖОДИЙ КЕНГАШЛАРДА

Шермурод СУБҲОН. Таржима ҳам ижод 108

ТАҲЛИЛ

Йўлдош СОЛИЖОНОВ. Исажон Султоннинг бадий биоолами ..116

ТАЛҚИН

Нафас ШОДМОНОВ, Ғиёсиддин ШОДМОНОВ. Алишер Навоий
ижодига меърож мавзуси 122

Қувончбой ЎРАЗИМБЕТОВ. Ҳиссиётнинг жилваланиши 152

ТАДҚИҚОТ

Шерхон ҚОРАЕВ. Тушкунликдаги тасалли 131

Мархабо ҚЎЧҚОРОВА. Ўттиз йиллик ҳозирги ўзбек насри.....134

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Музаффар МИРЗО. Анда хуб зоҳирдур мўъжизот 156

ЭЪТИРОФ

Норқил КЕНГБОЕВ. Салоҳиятли, сермахсул, саодатли олим 163

BOLALAR DUNYOSI

Xurram RAYIMOV. Boychiborim tol chiviq 167

Ravshan ISOQOV. O'ynab yog'ar tomchilar 169

Dilnoza AZIZOVA. Baxtga ko'ming dunyoni 171

ГУЛҚАЙЧИ

Келдибек МАЪМУР. Бизда шундай ҳангома 173

Адабий ҳаёт. 175

Шарқ юлдузи

2022

11-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фаркланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек адабиёти” ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри,
Бунёдкор шоҳқўча, Адиблар хиёбони,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
биноси.

Телефонлар:

71231-23-65, 71231-23-68 903721438

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@umail.uz

sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

06.12.2022

Қоғоз бичими 70x108^{1/16}

Офсет босма усулида офсет қоғозда

босилди. Босма табағи 11,0.

Шартли босма табағи 15,4.

Наширёт ҳисоб табағи 17,2.

Адади нусха.6700

Буюртма №08

Эслатма: Журнал пандемия шароитида танаффуслар билан чоп этилганини эътиборга олиб, маълумотлар аниқлигини текшириш учун журналнинг босмахонага топширилган санасига қаралсин.

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рақам билан рўйхатга олинган.

“Тирografiya Poliar” МЧЖ
матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳар Юнусобод тумани.
Ифтихор кўчаси 117-уй 19- хонадон.

Журнал ойда бир марта

чоп этилади.

Мусахҳиҳлар:

Дилфуза Маҳмудова

Моҳира Ҳусанова

Веб-сайт муҳаррири:

Дилноза Камол

Саҳифаловчи-дизайнер:

Раҳматжон Бобожонов

Copyright © “Шарқ юлдузи”